

MİMAR SİNAN

Türkiye Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locasının

Araştırma ve Yayın Organıdır

ISSN 1301-2762

4. Büyük Üstat Mesajı Demir SAVAŞÇIN
8. Message from the Grand MasterDemir SAVAŞÇIN
11. *Bir Masonun Biyografisi:*
Cemalettin Afgani K. (1838 - 1897)..... Tamer AYAN - Uğur ÖZCAN
45. Richard Carlile ve Hürmasonluk
El Kitabı Çeviren: Celil LAYIKTEZ
53. İzmir Matrikülümüzün Dünü, Bugünü ve
GeleceğiDoğan DİRİK
65. Kutsallık Üzerine Ali VERBAS
79. Post-Modernite, İnanç Sistemleri ve
Masonluk.....Metin HEPER
101. Localardan HaberlerMimar SİNAN
112. Aramızdan AyrılanlarMimar SİNAN

YIL : 2003

NO : 127

MİMAR SİNAN

Gevşemeyin, endişe etmeyin.

İnancınız sağlamsa, mutlaka başarılırsınız.

Şânı Yüce Kur'an (111:139)

Kapak Kompozisyonu : ŐİNASI BARUTÇU
YENİLİK BASIMEVİ
Tel. 243 55 72 - 245 32 48 ☆ İSTANBUL - 2003

MİMAR SİNAN

Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locasının
araştırma ve yayın organıdır.

Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası adına

İmtiyaz sahibi : DEMİR SAVAŞÇIN

Yazı İşlerini fiilen idare eden : TAMER AYAN

DERGİDE ÇIKAN YAZILARIN SORUMLULUĞU YAZARLARINA AİTTİR.

ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR, ÜYELERE MAHSUSTUR.

ISSN 1301-2762

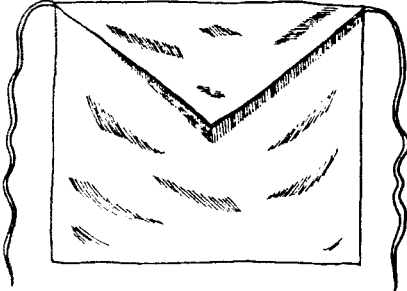
SAYI : 127 Nuruziya Sokağı 25, 80050 – Beyoğlu Tel : 0 212 251 26 50 MART 2003

4. **Büyük Üstat Mesajı** Demir SAVAŞÇIN
8. **Message from the Grand Master** Demir SAVAŞÇIN
11. **Bir Masonun Biyografisi:**
Cemalettin Afgani K. (1838 - 1897)..... Tamer AYAN - Uğur ÖZCAN
45. **Richard Carlile ve Hürmasonluk**
El Kitabı Çeviren: Celil LAYİKTEZ
53. **İzmir Matrikülümüzün Dünü, Bugünü ve**
Geleceği Doğan DİRİK
65. **Kutsallık Üzerine** Ali VERBAS
79. **Post-Modernite, İnanç Sistemleri ve**
Masonluk..... Metin HEPER
101. **Localardan Haberler** Mimar SİNAN
112. **Aramızdan Ayrılanlar** Mimar SİNAN

BÜYÜK ÜSTAT MESAJI

Sevgili Kardeşlerim,

Yeni Çıracak Kardeşim, İnsanlığın yararına çalışmış nice büyük insan, bu önlüğü taşımıştır. Siz de bunu onurla taşıyıp, onların yolunda yürüyeceksiniz. Önlük, bizim çalışma sembolümüzdür. Bize; insanlık uğruna durmadan çaba göstermek zorunda olduğumuzu hatırlatır. Düşünce kadar, el emeğini de yüce tuttuğumuzu gösterir. Bu önlüğü takmadan toplantılarımıza katılamazsınız.

Size temiz olarak verilen önlüğümüzü siz de temiz tutacaksınız. ()*

Tekrisimizde I.Nazır Kardeşimin söylediği, çalışmalarımıza ve davranışlarımıza temel teşkil eden bu sözleri hepimiz hatırladık. Fakat düşünmek zorunluğunda ol-

(*) Çıracak Derecesi Ritüeli

duğumuz bir husus var; önlüğü, gereğini, yüklediği görevleri yerine getirip onurla taşıyor muyuz? Temiz tutuyor muyuz?

Gördüğüm bazı davranışlar ve çalışmalar karşısında bu suallerin cevabı ile ilgili düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istedim.

Masonik çalışmalarımızda belirli tarzda davranmak zorunluluğumuz vardır. Bunlardan birisi de *Kuşanımız*'dir. Önlük de Masonik kuşanım öğelerimizden birisidir. Gözcü'den Büyük Üstat'a kadar bütün görevli Kardeşlerimin, görevlerini ifa ettikleri sırada kuşandıkları ve Regalia olarak tanımladığımız öğeler de, aslında birer önlüktür. Ayrımcı hiçbir yönü yoktur. Aksine, Regalia da ayrıca idarî görev bilinci ve sorumluluğunu sembolize eden bir öğedir. Görev geçici bir süredir. Görev bitiminde kuşanacağımız yine Çırak, Kalfa, Üstat önlüklerinden oluşan gerçek önlüklerimizdir.

Bazı Kardeşlerimiz, Masonik anlamda yönetsel bir görevlinin geçici bir süre için kuşandığı Regalia'yı sözlük anlamı bakımından krala, prense ya da bir soyluya özgü, onun egemenliğini, üstünlüğünü simgeleyen bir paye olarak nazara alıp; Masonlukta amaçmış gibi, bu payeye ulaşmak için rahatlıkla antimasonik davranışlarda bulunabilmektedir.

Yaşantımızın dönüm noktası olan Tekris Törenimize dönelim. Daha kapıdan girer girmez:

Bizim dışımızdaki dünyada, karanlıkta kaldığımızı,

Bizim dışımızda kalan dünyadaki zenginlikler ve payelerin, bizi etkilemediğini, insanın çıplak ve güçsüz doğduğunu, Mason olacak kimsenin bunu bilmesi ve alçak gönüllü olmamız gerektiğini, ()*

etmiş olduğumuz yeminimizle kabul ve taahhüt ediyoruz.

(*) Çırak Derecesi Ritüeli

Şu halde, neden bazı Kardeşlerimiz görevli önlüğünü; sözlük anlamındaki Regalia olarak bir paye, mevki olarak kabul ederek; amacımız buymuş gibi, büyük bir hırsla, hem kendini, hem de diğer Kardeşlerimi rahatsız ediyor, klikler yaratıyor, huzursuzluklar çıkarıyor, Kardeşlerimin hür iradelerine müdahale ediyoruz!

Sevgili Kardeşlerim,

Asıl sorun, görevli olduğumuz sırada kuşandığımız veya Kalfalığa geçişte, Çıracak; özellikle Üstatlığa yükselişte de Kalfa önlüklerini çıkarttığımız veya değiştirdiğimiz zaman gerekli eğitimi aldığımızı, zenginlik, mevki ve paye gibi hırslarımızdan arındığımızı, kabul edebiliyor muyuz? Vicdanımız rahat mı, huzur içinde miyiz?

Görevli önlüklerini bir paye, bir üstünlük mevkisi ve bir amaç olarak düşünen ve antimasonik davranışta bulunan Kardeşlerime tavsiyem, en kısa zamanda Çıracak, özellikle ve özellikle Kalfa ve Üstat ritüellerini derhal okuyup benlikleri ile bütünleştirerek kendi kendilerinin, Muhterem Localarının ve Kardeşlerinin huzurunu sağlamalarıdır.

Unutmayalım ki, bizleri buraya Masonluğu temessül ve temsil edebilmemiz için aldılar. Herhangi bir görev yapsın diye değil. Paylaşımımı Muhterem Sahir Erman Kardeşimin bir konuşmasından aldığım bir bölümle bitirmek istiyorum. O yüce Mason Kardeşimi de anmakla, bir masonik görevimizi de yerine getirmiş olacağız.

... Mason, Loca ve atölyesinin arkadaşların buluşup hal hatır sorduğu, hoşça vakit geçirdiği birer klüp olmadığını, aksine belirli bir eğitim veren ve buna karşılık kişiden belirli tarzda hareket etmelerini isteyen, daha doğrusu belirli ahlak, fazilet ve kurallarından ayrılmayıp, bilgi edinmek ve bütün bunları etrafındakilere yaymak ve onlara her bakım-

dan iyi örnek olma görevini yüklenen birer merkez olduğunu hatırlardan çıkarmamalıdır.

Bunun için de Dante'nin şu mısralarını kendisine rehber edinmelidir:

Kendi tohumunuzu düşünün;

Vahşi hayvanlar gibi yaşamak için değil,

Fakat, fazilet ve bilgi edinmek için yaratıldınız.

Evet! Bilgi... Çünkü, hayatta en hakiki mürşit ilimdir. Evet! Fazilet... Çünkü, faziletsiz bilgi kadar zararlı olacak hiçbir şey düşünülemez.."

Sevgili Kardeşlerim,

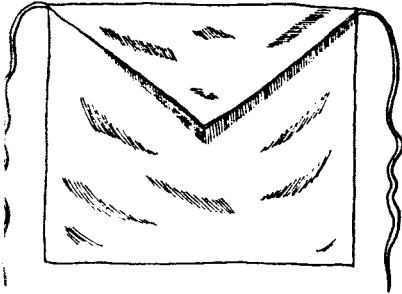
En başta gelen görevlerinizden birisi de, temiz olarak kuşandığımız önlüğümüzü, temiz tutup, özellikle ve özellikle temiz olarak çıkarmaktır.

Evrenin Ulu Mimarı'ndan dileğim bu güçten bizleri yoksun kılmasın.

Demir SAVAŞÇIN
Büyük Üstat

MESSAGE FROM THE GRAND MASTER

Dear Brethren,

My Entered Apprentice Brother, many men who served humanity, have worn this Apron. I exhort you too, to wear it with honour to follow in their footsteps. The Apron is our symbol of labour; you cannot attend our meetings without it. It will remind you of our neverending efforts for the welfare of humanity and indicates that we hold physical labour to be as acceptable as intellectual labour.

Let me further exhort you never to disgrace this apron, for you may rest assured that it will never disgrace you. (*)

We all remember these words presenting us the basis of our labours and behaviours offered by the Senior Warden during our Initiation Ceremony. However, we have to contemplate one point; do we carry out the duties and handle our apron with dignity? Do we keep it clean?

After observing some behaviours and some duties, I would like to share my views and ideas regarding the answers to these questions with my Brethren.

In Masonic labours we are obliged to behave and dress in a certain way. The apron is one of the basic elements of this. All Office Bearers, from the Guard to the Grand Master wear these elements which we call Regalia. The whole Regalia is in fact an Apron. The different parts of the regalia do not have any superlative value. Instead, Regalia symbolises the spirit of the administrative authority and responsibility. Duty lasts for a temporary period. At its termination, we all shall again wear one of our real aprons amongst the Apprentice, Fellow Craft or Master aprons.

(*) *First Degree Ritual - Ceremony of Initiation*

Unfortunately, a few of our Brethren prefer to go into some antimasonic behaviours taking into consideration that the Regalia worn for a certain period in order to fulfill the Masonic administrative duties is a sign of superiority and sovereignty peculiar to a king, prince or aristocrat, is the basic objective of Masonry.

Let us go back to our Installation Ceremony which is the turning point of our lives. Just at the entrance :

To express that we are in a state of darkness in the outside world,

Wealth and position in the outside world are insignificant to us, man is born naked and helpless, a future Mason should remember this and be modest, (*)

We accept an commit with the vow we have taken..

Then, why do some of our Brethren consider this Regalia as a symbol of authority, just looking at its vocabular meaning, take it as a rank or some superiority ? As if it is our main objective, why do they, with all their might and ambition, struggle and annoy themselves and their brethren, create some cliques or disturbances? They must be aware that they are violating the free will of their Brethren!

My Dear Brethren,

The main question is, the Regalia we have worn during an official duty, or the Apron we have changed while passing from Entered Apprentice to Fellow Craft or raising from Fellow Craft to the Master Degree, have we completed our Masonic education or have we quitted our ambitions like wealth, rank or superiority? Have we satisfied our consciences, are we in peace with ourselves?

My advice to my Brethren, who consider the Regalia as their primary objective and as a symbol of authority or a sign of rank or superiority, will be to read immediately the Entered Apprentice Ritual and especially the Fellow Craft and Master Degree Rituals once more, unite these contents with their self-esteem. Then, they will be able to keep peace with their soul,

(*) First Degree Ritual - Ceremony of Initiation

the members of their Lodges as well as all their Brethren.

We must never forget that we have been accepted to this Temple to represent Freemasonry;. Not to carry out a certain duty. I would like to fulfill a prime Masonic duty by ending my contribution with a passage taken from a speech of our Dear Brother, a sublime Freemason Sahir Erman :

... A Mason should never forget that a Lodge is not a place where friends gather and chat, neither is a club of entertainment. Instead, it is a center, where a certain education is practiced all the time, where the members should behave in a certain manner. As a matter of fact, they should never violate ethic rules, they should keep their virtue and dignity. They must always bear in mind that they should learn all the time and must share these virtues with their environment and be a good example to all humanity.

Their guidance should be the verses of Dante:

***It is your seed you should think about;
Not to live like wild beasts,
Instead, you were created to live in
dignity and to learn.***

"Yes! To Learn... Because, the only guidance in your life is knowledge. Yes! Virtue... Because, nothing can be more harmful than knowledge without virtue.."

My Dear Brethren,

One of our main duties is to keep our Aprons clean, and especially while taking them off, as clean as we have put them on.

I wish that the Great Architect of the Universe will support us in this mission.

***Demir SAVAŞÇIN
Grand Master***

Bir Masonun Biyografisi:
CEMALETTİN AFGANİ K.
(1838 - 1897)
Modern İslâmda Bir Efsane

Tamer AYAN - Uğur ÖZCAN

*Ayrı görüp yolları, deme; bu sağ, bu soldur.
Nûra giden yolların her biri doğru yoldur;
Her birinin yolcusu gizli bir yoldaşındır,
Yolu şaşırın bile kıymetli Kardaşındır.*

***Eski Büyük Üstat ve Hâkim Büyük Âmir
Fuad Hulûsi Demirelli K. [1876-1955]***

Bro. JAMEL AL-DIN AL-AFGANI
(1838 -1897)

A Mythos in Modern Islamical Reformation

Jamal al-Din al-Afghani is often described as one of the most prominent Islamic political leaders and philosophers of the nineteenth century. He was concerned with the subjection of the Muslim world by Western colonial powers, and he made the Liberation, Independence and Unity of the Islamic world one of the major aims of

his life. He provided a theoretical explanation for the relative decline of the Islamic world, and a philosophical theory of history which sought to establish a form of modernism appropriate to Islam. Jamal al-Din al-Afghani was born in 1838 about 180 miles from Kabul (Afghanistan). He received a thorough training in a variety of languages of Islamic countries and the religious sciences. When he was eighteen years old he began the constant travels which were to mark his life. He visited much of the Islamic world as well as Europe, and set up a political organization which called on Muslims to fight injustice and the imposition of imperialism. He stepped into Freemasonry upon his initiation to the I Proodos Lodge in Istanbul in 1870-71. Then, he took part in the improvement of Freemasonry in Egypt by attending the duties of Worshipful Master of the Star of the East. He had a great impact upon Muhammad Abduh and reactions by intellectual Egyptians to the incursion of the Europeans. He eventually sided with the Ottoman Empire but soon became disillusioned with the Sultan, and died in Istanbul-Turkey in 1897.

*"Türkiye'de bile yaşayan bir Afgani Efsanesi vardır."
Niyazi Berkes [1908-1988]*

KATKI BELİRTME VE TEŞEKKÜR

Ali Verbas, Can Kapyalı, Ergin Koparan Kardeşlerimize çeviri ve katkıları için teşekkür ederiz.

GİRİŞ

Cemalettin Afgani K.

Cemalettin Afgani, Edward G. Brown'un yazdığı 'İran Devrimi 1905-1909' isimli kitabın kapağındaki fotoğrafta, başında sarı, arkasında cüppesi ve ellerinde *Mason Eldiveni* takılmış olarak görünür. Tahran'da çekilen bu fotoğrafın arkasında Afgani'nin el yazısıyla 1875 tarihi yazılmıştır. Afgani'nin, 1897 yılında İstanbul'da vefat edinceye kadar Masonluktan ayrıldığına ilişkin başka bir bilgi yoktur. Afgani için, Roderic H. Davison 'Osmanlı İmparatorluğunda Reform' adlı kitabında "...ayrıca Afgani'nin İstanbul'da Mustafa Fazıl Paşa K. ve Namık Kemal K.'in de üye olduğu I Proodos Locasına 1870-71' de de-

vam ettiği ...” belirtilmektedir. İlk bölümde Afgani'nin bir hayli mace-
ralı yaşam öyküsüne değinildikten sonra, ikinci bölümde Afgani'nin
Masonluğu üzerinde durulacak; Afgani döneminin Mısır Masonluğu-
na ilgili açıklamalar getirilecek; Türkiye Yüksek Şûrasının 1870 yılı-
nda ikinci kuruluşu için ön bilgiler verilecektir.

Afgani; Mason, sufi, filozof, siyasal entrikacı, reformcu, milliyetçi, hür
düşünceci, siyaset adamı ve gazeteci gibi farklı kimliklerle veya Avru-
pa egemenliğine karşı güçlü bir İslâm uygarlığının yeniden canlandı-
rılabilmesine olan inancıyla, 19. yüzyıl ortalarında İslâm düşüncesini-
nin gelişimini etkilemiştir. Ellidokuz yıllık dünya ömründen sonra
Ebedî Maşrıık'a emanet edilen Afgani'nin doğum tarihi ve gömülü ol-
duğu yer gizemlidir. Afgani'nin doğduğu yer Afganistan mıdır, yoksa
İran mıdır? Öldükten sonra cesedi İstanbulda mı kalmıştır, yoksa Ka-
bil de mi gömülüdür?

Afgani, gezip gördüğu dünyanın dört bir tarafındaki, Hamedan-
Esedâbâd, Buşehr, Meşhet, Herat, Necef, Hindistan, Mekke, Irak,
İran, Tahran, Kandahar, Gazne, Kabil, Bombay, İstanbul (1869-
1871), Kahire, Haydarabad, Kalküta, Londra, Paris, Şiraz, İsfahan,
Tahran, Moskova, St. Petersburg, Münih, Kirmanşah, Bağdat, Basra,
Londra ve İstanbul (1892-1897) gibi her yerde, her zeminde ve her za-
man aydınlık saçmaya devam etmiştir.

Afgani'nin tarihsel kimliği, belgelerin de tanıklığı ile şöyle özetlenebi-
lir:

1. Cemalettin Afgani, Â'zam Hân'ın Kabil'den kovulma emrine
maruz kaldığı zaman bir yazı kaleme almıştır. 1868'de yazdığı
bu yazı o zaman da onun inançlarının diğer insanlar için karı-
şıklık ve anlaşmazlık konusu olduğunu gösterir:

.....
İngiliz halkı benim Rusya'lı olduğuma inanır (Rus)

Müslümanlar benim Zerdüşt olduğumu zanneder (Mecûsi)

Sünniler benim Şiî olduğum kanaatindedirler (Râfizi)

Ve Şiîler beni Ali'nin düşmanı zanneder (Nâşibi)

*Dört mezhebe mensup bazı arkadaşlar da benim bir Vehhâbi
olduğuma inandılar*

Bazı dürüst İmâmîler beni Bâbî zannettiler

Muvahhitler beni Materyalist zannettiler

Ve sofu, takvâdan mahrum bir günahkâr

*Okumuşlar benim bilgisiz câhil biri olduğumu göz önüne aldılar
Ve inananlar benim inançsız günahkâr olduğumu zannettiler
Ne inançsızlar beni kendisine çağırır
Ne Müslümanlar beni kendileri gibi kabul eder
Camiden kovuldum ve tapınaktan çıkarıldım
Kime tâbi ve kime karşı olacağımı şaşırdım
Birin reddi, diğerinin tasdikini gerektirir
Birin tasdiki, arkadaşlarımı onun muhâlifine karşı sertleştirir
Benim için bir hizbi tutmaktan başka kurtuluş yolu yoktur
Benim için diğer partiyle mücadele etmekten başka çare yoktur*

*Kabil'de Bâlâ Hisâr'da mûkim, ellerim bağlı, dizlerim kırık,
esrarengiz sahnenin bana bildirilmesi için açılmasını ve bek-
leyen bu hain gök kubbenin kaderi döndürmesini istiyorum.*

2. İstanbul'da Haydarpaşa Garı... Tarih, Mart 1871. Gelenler arasında Afgani'yi uğurlamaya gelmiş öğrenciler de vardır. Afgani, büyük umutlarla geldiği İstanbul'dan, gelenekçi ülemanın hasedi yüzünden ayrılırken, trene binmeden önce gençlere şu veda konuşmasını yapar:

*"Milletler dinsiz ve devletsiz olamazlar! Dini hurafelerden,
devleti de istibdat ve zulümden kurtarmak lazımdır. Aksi hal-
de din hurafelerle ve devlet de baskı ve zulümlerle payidar ola-
maz. Bir ülkenin kanunları sultanın iradesiyle değil, halkın
hür iradesiyle yapılmalıdır. Bunları gerçekleştirmek için bil-
gili, dürüst, adaletperver ve cesur ıslahatçılara ihtiyaç var-
dır."*

3. Haziran 1868'de, Afganistan'dan gelen Afgani'yi tarif eden açıklama:

*"Soluk sima, açık alın, gök mavisi renkte gözler, üzerinde bazı
kırmızı tellerle keçi sakalı; bıyık ufak ve bükülmüş, yaşı otuz-
beş civarında, bir Nogay gibi giyinir, daima çay içer ve İran
tarzında sigara içer. Coğrafya ve tarih bilgisi çoktur. Arapça ,
kolaylıkla Türkçe ve bir İranlı gibi Farsça konuşur. Onun ha-
yat tarzı bir Müslüman'dan çok bir Avrupalıya benzer."*

4. Mehmet Âkif (Ersoy), Afgani'yi halk ayaklanmasını savunan bir ihtilâlcî, Muhammet Abduh'u bilime ve halkın aydınlatıl-

masına önem veren bir düşünür olarak takdim eder. Safahat kitabının Âsım bölümünde şu mısralar yer alır.

*Mısır'ın en muhteşem Üstadı Muhammed Abduh,
Konuşurken neye dairse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afgan'lı
- Muhammed, dinle!
"İnkılâb istiyorum, başka değil; hem çabucak."*

*Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdan'a:
Yeni bir medrese te'sis edelim Urbân'a
Daha üç beş de faziletli mücahit bulalım,
Nesli tezhîb i'lâ ile meşgul olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, şeyhim, yer yer,
Oradan âlem-i İslâma Cemâleddin'ler*

- Bu, fakat yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum ...

5. Bernard Lewis'in, Afgani hakkındaki yorumu da şöyle:

"İslâmiyet, Afgani için her şeyden önce bir medeniyet, dünyevi bir iktidardı, arzî olarak da iman. Takvadan çok bağlılık istiyordu. Müslümanlar da, Cermenler ve İtalyanlar gibi birleşmeliydi. Afgani'nin ömrü bunu başarabilecek bir hükümdar aramakla geçti; kâh Şâh'a, kâh Hidiv'e, kâh Sultan'a başvurdu."

Afgani filozof ve gazeteci kimliğiyle; kendisini sevenler tarafından büyük bir hatip, düşmanlarının gözünde de tehlikeli bir yazardır. Afgani'nin, 20. yüzyıl başlarında bazı ülkelerde oluşmaya başlayan özgürlükçü hareketlerde bir hayli etkisi olmuştur. Yaptığı propagandaların amacı bu ülkeleri Avrupalıların siyasî nüfuz ve ekonomik sömürsünden kurtarmak ve böylece güçlü "liberal siyasî idareler" kurulmasını sağlamaktır. Afgani, kalemi ve sohbetleri ile bu akımın en bilinçli temsilcilerinden biri olmuştur. Modern İslâm düşünce sisteminin içinde, başta Cemalettin Afgani olmak üzere, öğrencisi Muhammed Abduh ve onun da öğrencisi Reşit Rıza, 'üçlü model' olarak gösterilmektedir.

Afgani hakkında sahip olduğumuz bilgilerin tamamı Batılıların yaptığı araştırmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Slyvia Haim, Jacob M. Landau, Ignac Goldziher, Albert Kudsi-Kudsizade, Elie Kedou-

rie, Homa Pakdaman, Nikki R. Keddie ve Thierry Zarcone'nin eserleri bu arada verilebilir. Yerli kaynaklar arasında, Yusuf Akçura, Namık Kemal K., Prof. Dr. Niyazi Berkes, Prof. Dr. Hayreddin Karaman, Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya, Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, İhsan Eliaçık ve Orhan Koloğlu sayılabilir.

YAŞAM ÖYKÜSÜ

Seyyid Cemalettin Muhammed bin Safder el-Afganî el-Hüseynî 1838 yılında Afganistan'da (ve bazı güvenilir kaynaklara göre de Azerbeycan'da) doğar. Afgani'nin Sünnî veya Şii olduğu tartışmaları yapılmaktadır. İsmi *Afgani'nin* yanında, *el-Esedâbâdi*, *el-Hüseynî*, *el-İstanbulî*, *Cemalî*, *İstanbulî*, *Kâbulî*, *Rumî*, *Seyyit Rûmî*, *El-Seyyit* gibi doğum yeri takıları olması, onun gerçek doğum yerini şüpheli kılmaktadır. Afgani'nin, yazar Ahmet Ağaoğlu'na söylemiş olduğu gibi "Benim babam ve annem aslen *Mereğalıdır* (Azerbeycan), fakat sonra *Hemedan'a* (Iran) gelmişler, ben *Hemedan'da* doğdum. Fakat ben daha süt emerken, babamın işleri bozulduğu için Afganistan'a hicret mecburiyetinde kalmışız." sözlerinden de anlaşılacağı gibi her üç bölgede de doğmuş olabilir. Afgani'nin, anne ve babasının ülkelerine bakılarak Azerî Türkü, doğduğu yere bakılarak İranlı, gençliğini geçirdiği yere bakılarak Afganistanlı olduğu iddia edilir.

Afgani, Afganistan'ın ünlü bilginlerinden dil, tarih, din, felsefe, matematik, tıp ve siyaset alanında dersler görür. Daha sonra öğrenimini geliştirmek üzere Hindistan'a gider. Afgani'nin İranlı (Şii) olduğunu ileri sürenlere göre de, Tahran üzerinden Necef'e giderek Şeyh Mürteza el-Ensari'den ders alır. Irak'ta dört yıl kaldıktan sonra Hindistan'a geçerek orada iki yıl kalır. Hac yolculuğu için Hindistan'dan ayrılan Afgani yolculuğu süresince bir çok ülkeye uğrar. İran'da yaygın olan *Tasavvuf* ile *Akılculuğun* karışımı *Şeyhîlik* akımından çok etkilenir. Afgani, *Şeyhîlikle* muhtemelen Necef'te bulunduğu zaman ilgilenmiş ve *Şeyhîlikle* beraber İslâm'dan çıkmış bir yol olan *Bâbîlik*'le bu yıllarda tanışmıştır. 1844 yılında Seyyid Şirazlı Ali Muhammed, *Bâb* olduğunu ilân eder ve Şeyhilerin bir kısmını çevresinde toplayarak adına da *Bâbîlik*'der. Ku'ran inancını ve akîdesini değiştiren yeni bir inanç sistemi getirerek taraftarları ile birlikte İran'da büyük bir kitleyi arkasına alır. 1860'da Bâbîlerin çoğu daha ileri bir safha olan *Bahailiğe* geçerler. Küçük bir grup ise Bâbîlikte karar kılar ve böylece onlara *Ezeli* denilir. Babîlerin, İslâm dininde akıl ve mantığa da yer olduğu görüşleri ve siyasal mücadelesindeki tavırları dinî çevrelerce

olumlu karşılanmıştır. Hac sonrası Afganistan'a dönen Afgani, Emir Dost Muhammed Han'ın 1863'de ölümünden sonra baş gösteren iktidar kavgasında Muhammed A'zam'ı destekler. Bu mücadeleyi A'zam'ın kazanmasından sonra Afgani baş vezirliğe getirilir. Afganistan'da İngilizlerin desteklediği Emir Şir Ali'nin iktidarı ele geçirmesi üzerine, Afgani de gizlice Hindistan'a geçerek; halkı şu sözlerle İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırır:

"Ey Müslümanlar! Siz insan değil de sinek olsaydınız, vızıldınız İngilizlerin kulaklarını sağır ederdi!

Ey Hindistanlılar! Sizler su kaplumbağası olsaydınız, İngiltere Adası'nı yerinden söker, denize atardınız!"

Afgani, Sultan Abdülaziz'den aldığı davet üzerine 1869 yılında İstanbul'a hareket eder. Afgani 33 yaşlarında iken geldiği İstanbul'da büyük bir ilgiyle karşılaşır. İstanbul'da konuşma ve hareketlerde görülen reformcu ve modernleşme taraftarı yenilikten etkilenir. İstanbul 1850 ile 1870 yılları arasında kuvvet ve modernleşmenin merkezi durumundadır. İstanbul'da bulunduğu yıllar Tanzimat reformu döneminin son aşamasına rastlamaktadır. O yıllarda, eğitim ve hukukta köklü reformlar başlatılmıştır. Tanzimat'ın üç paşası hayatlarının sonuna gelmiş; Tanzimat'ın kurucusu Mustafa Reşit Paşa K. (*İngiltere'de yakın dostu ve daha sonra İstanbul'da elçi olacak olan Lord Stratford Redcliffe ile birlikte 1837'de Mason olmuştu*) 1858'de ölmüş; bu büyük ustanın iki siyasal yetiştirmesi olan Keçecizade Fuat Paşa K. (*I Proodos Locası*) Şubat 1869'da ve Âli Paşa da Eylül 1871'de ölmüştür. Babası İzzet Molla gibi açık fikirliliği ile tanınan Keçecizade Fuat Paşa K., 1869 yılında Avrupa gezisi sırasında Londra'da bulunurken İngiltere'nin Türkiye Büyük Bölge Locasının Büyük Üstadlığına seçilmiş, ancak daha sonra resmi görevleri nedeniyle bu vazifeyi üstlenemeyeceğini açıklamıştır. Afgani'nin modernleşmeyi gerçekleştirecek kurum olan Mâarif Meclisi üyeliği ve Dârü'l-fünûn (*fenler evi*) ile olan bağları bu konuya olan ilgisini gösterir. Afgani'nin sohbetlerine, sadrazamlar, paşalar, yazarlar, aydınlar ve gençler büyük bir ilgi gösterirler. Çok geçmeden kendisine Meclis-i Kebir-i Maarif üyeliği verilir; Ayasofya ile Sultan Ahmet camiiinde vaaz etmeğe davet edilir. 20 Şubat 1870 tarihinde Dârü'l-fünûn açıldığı zaman Afgani'den halka açık bir konuşma yapması istenir. Gelenekçi medrese üleması Dârü'l-fünûn'a olumlu bakmamakta ve Afgani'den rahatsız olmaktadırlar. Afgani'nin, Dârü'l-fünûn'daki "halka açık" konferanslarından birisinin-

de söylediği bir cümle, gelenekçi ülemanın eline beklediği fırsatı verir. Afgani'nin, konferansının konusu "*İslâmi felsefe ve sanatlar*"dır. Şeyhülislam tarafından tekfir edilmesine neden olan sözleri şunlardır:

"Hayatı ve ihtiyaçları bakımından toplum canlı bir bedene benzer. Bu ihtiyaçları karşılayan sanatlar bedenın organları, felsefe ve nübüvvet ise ruh ve can gibidir. Hikmet marifetle elde edilir, dolayısıyla hakîm yanılabilir; bu sebeple de dine aykırı sözlerine uymak doğru olmaz. Peygamberlik ise Allah vergisi olduğu için uyulmaya lâıyk olanlar asıl peygamberlerdir."

Afgani'nin, "*Nübevvat sanatlardan bir sanattır.*" şeklindeki bir sözü, Şeyhülislam "*Kezzûbî (büyük yalancı)*" Sofu Hasan Fehmi Efendi'ye göre küfürdür. Çünkü, Afgani peygamberliğin bir "*sanat*" olduğunu belirtmektedir. Halbuki, Afgani Türkçe'sinin yetersizliğini ileri sürerek konferansı vermek istememiş; Dârü'l-fünûn Müdürü Hoca Tahsin Efendi'nin ısrarı üzerine metnini yazılı olarak Maarif Nazırı Safvet Paşa (1814-1883), Meclis-i Maârif Reisi Tahir Münif Paşa (1830-1910), Şirvanizade Mehmed Rüşdü Paşa'ya göstermiş ve yazı onlar tarafından da beğenilmiştir. Her üçü de modern eğitim alanındaki Batılılaşmanın güçlü savunuculardan; aynı zamanda Afgani'den bile daha radikal reformculardır. Nihayet, resmen "*son zamanlarda seyahat tarihiyle İstanbul'a gelmiş olan Afganistanlı bir fazl ü kerem sahibi*" sözleriyle nitelendirilen Afgani'nin konuşmasını dinlediler. Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin etkisi ve kışkırtmaları sonucu; Fetvâ Emını Filibeli Ahmet Halil Fevzi Efendi Suyûf-ul-Kavât (Keskin Kılıçlar) adlı kitabında "*Afgani'nin katlinin vacip olduğu kararı*"nı kaleme alır. Kararda, mel'un, alçak, müfsid, kâfir diye anılan Afgani'nin fikirlerine zındıklık, rafizîlik, şiiilik gibi sıfatlar yakıştırılıyordu. İstanbul'daki vaizler de Afgani aleyhine konuşmalar yapmaktadır. Afgani'ye destek çıkan Dârü'l-fünûn Müdürü '*fen adamı, hür düşünceci, Panteist, materyalist, sempatik ve eksantrik*' bir hoca olan Hoca (Mösyö) Tahsin Efendi'nin ise görevine son verilir. Tahsin Efendi, 58 yaşında olan, bir medreseli ve bir Bektaşî idi. 1857'de Paris büyükelçiliğinde Türk öğrencilerine hocalık etmek, Batı bilimlerini tanımak ve elçilik imamlığı yapmak üzere Fransa'ya gönderilmişti; Paris'te iken bilardo oynar, sefarette namaz kıldırır, fakat oruç tutmazdı ve Namık Kemal K. ile de Paris'te tanışmıştı. Paris'te oniki yıl kaldıktan sonra, 1869'da Nice şehrinde ölen hamisi Keçecizade Fuat Paşa'nın cenazesiyle İstanbul'a dönmüştü. Tahsin Efendi'nin diğeri bir

özelliği, Arap yazısı yerine, soldan sağa doğru yazılan bir yazı geliştirmesidir. Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin savaşının asıl hedefi, Afgani değil; üniversitenin kendisi ve Safvet, Münif, Tahsin ve tabii Fransız eğitim projesidir. Dâru'l-fünûn, Âli Paşa'nın ölümünü müteakip 1871 tarihinden Meşrutiyete kadar kapatılır. Afgani, İstanbul'dan "*fitnenin daha fazla şüyû bulmaması için*" sürgün edilir.

Afgani'nin İstanbul'dan sürülmesine yol ačan diğer bir sebep ise, Eyüp-Nişancası'daki Murat Buharî Dergâhı (*Özbekler Kalenderhânesi*) şeyhi Nakřî tarikatından Őeyh Seyyid Süleyman Belhî'ye müntesip olmasıdır. Őeyh Abdülkadir Belhî Efendi'nin babası Buharalı Őeyh Süleyman Belhî, müritleriyle birlikte Belh'ten geçerek 1867'de İstanbul'a gelmiş Türkistanlı bir Nakřî şeyhidir. Süleyman Efendi, İstanbul'daki Özbek-Buhara tekkelerinin başına getirilmiştir. *Lûgat-ı Çađatay* ve *Türkî-Osmanî* adlı kitaplarla Çađatayca'yı dünyada bulunan ana dillerden biri ve Türkçe'nin aslı saymaktadır. Őeyh Efendi, Abdülhamit'in elçisi sıfatıyla, Hindistan, Afganistan, Buhara, Türkmenistan ve Macaristan'daki tekkeleri dolaşmıştır. Afganistan ve İran'daki dergâh çevreleriyle, tarikat boyutunu da ařan münasebetler kurup geliştirdikleri, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki dinî ve siyasî yönelişlerini etkiledikleri bilinmektedir. Bu kuruluşların başlarına devlet tarafından önemli kişilerin getirilmiş olması da dikkate değer bir keyfiyettir. Ve o kişiler çoğunlukla Orta Asyalı, Afganlı veya Hintli idiler. Bunlar derin bilgileriyle ve erdemleriyle, çevrelerine yalnız İstanbul halkını değil, ta uzaklardan gelen kimsele-ri de çekiyorlardı. Afgani'nin de 'Türkistan' da bir Türk evliyası olduğu, üstelik babasının ve dedesinin büyük bir tarikatın şeyhlerinden olduğu varsayılır. Afgani'nin Belh hükümdarı Sultan Burhanettin Kılıç Han'ın ahfadından olduğu ve "Cemalettin Han" olarak tanındığı aktarıldığından, Őeyh Süleyman Efendi ile akraba olmaktadır. 1870'lerde İstanbul'da bulunduğu sırada bu tekkeye birkaç kere uğradığı bildirilmektedir. Afgani, 1871'de İstanbul'dan sınırdaşı edildikten sonra Kahire'ye gider.

Afgani, Mısır Başbakanı Riyaz Paşa'nın sıcak ilgisiyle karşılaşır ve sekiz yıl sürecek olan ikâmeti sırasında maaş verilir. Ezher Üniversitesine gitmez ve kendi evinde rahatça ders verme serbestliği de tanınır. Dersleri başlangıçta bilimsel ve felsefi iken giderek siyasî konulara kayar. Afgani, etrafına toplanan bilime açık gençlere özel sohbetler ile felsefenin yüksek esaslarından söz eder ve onları teşvik eder. Çevresindekilere ulusal kalkınma fikrini aşılamış ve meşrutî idareye karşı duruşu ile siyasî sahada etkili olmuştur. Toplantılardan sohbet ve

konferans şeklinde olanlar daha çok felsefe, kelâm, fizik, fıkıh ve tasavvuf konuları ile ilgilidir. Afgani, Sait Paşa'nın (1854-1863) yerine geçen Hidiv İsmail Paşa yönetimini, müsriflik, müstebitlik ve zalimlikle suçlamaktadır. Hırslı ve savurgan biri olan İsmail'i, devleti borca batırarak ülkenin bağımsızlığını tehlikeye sokmakla itham etmektedir. Gerçekten de malî konulardaki kötü uygulamalar, 1870'de Avrupa ülkelerinin baskısına ve halk arasında huzursuzluğa yol açmıştır. Abdülhamit, Fransız-İngiliz baskıları karşısında İsmail Paşa'yı Haziran 1879'da Hidivlikten alır. Afgani, Mısır halkının uyanmasının şart olduğunu belirtiyor ve tüm konferanslarında sözü doğrudan Mısırlılara ve Mısır'a yöneltiyordu. Halk Mısır'ın geleceğini tehdit eden Avrupa ülkelerinin çıkarlarını nasıl elde etmeye çalıştıklarının bilincine varmalıydı. Afgani, kısa bir süre sonra, 1879 yılında Mısır'ın önemli bir partisi olan *Vatan Partisi*'ni (*el-Hizbü'l-Vatani*) kurdu. Çok geçmeden Mısır'ın hür düşünceli fikir ve siyaset adamlarıyla, bazı subaylar partiye katılmaya başladılar. Vatan Partisi, Arabî Paşa'nın 1881 yılındaki direnişinin meşru anası sayılabilir. İngiltere ve Fransa'nın, Mısır'daki konsolosları, kısa zamanda, Afgani merkezli olduğunu düşündükleri fırtınanın farkına vararak, Tevfik Paşa'yı devreye soktular. Afgani Avrupa'nın çıkarları için tehlike oluşturuyordu. Hidiv Tevfik Paşa, Afgani'nin Mısır'da cumhuriyetçilik düşüncesini yaymaya çalıştığı inancıyla korkuya kapıldı. Afgani evinden alınarak polis karakoluna götürüldü. 1879 yılının Ağustos ayında, Mısır'dan Bombay'a hareket eden ilk gemiye bindirilerek sınır dışı edildi.

Afgani, Mısır'dan sonra üçüncü kez Hindistan'a gitti. Haydarabat'da, *Maddecilere Reddiye* konulu bir kitap yazdı. Bu dönemde "Sir" Seyyid Ahmed Han ile tanışan Afgani, onunla özellikle siyasî tavrı noktasında ters düşer. Bu çağdaş iki yenilikçi, İngiltere'ye karşı takınılacak tavrın ne olması gerektiği ve 'Evrensel İslâm mı? Hindistan Birliği mi?' noktalarında anlaşamazlar. İngiltere, Afgani'yi amansız takibe devam etmektedir. Afgani, Mısır'dan çıktıktan sonra arkasından Arabî Paşa ayaklanması patlak verir. İngilizler, bir yandan bu ayaklanmayı bastırmakla uğraşırken, diğer yandan Afgani'nin Hindistan'ı da ayaklandıracağından endişe ederler. Afgani'yi Kalküta şehrinde gözetim altına aldırırlar. Mısır'daki isyanı bastırdıktan sonra da Afgani'yi bu kez de Hindistan'dan çıkartırlar. Afgani, İngilizlerin Avrupa'daki tarihi rakipleri olan Fransa'yı tercih eder ve Paris'e gider.

Sorbonne'da ünlü tarihçi ve filozof Ernest Renan K.'in (1823-1892) 1883 yılında İslâm ve Bilim konusunda verdiği konferans dolayısı

ile Afgani ile giriştiği tartışma bu tarihlerde olmuştur. Renan'a göre, evren sürekli bir gelişim içindedir; bu sürekli gelişim onu 'yokluk' tan madde ve hayat şeklindeki 'varlık'a geçirmiş olduğu gibi, insan zekâsı vasıtasıyla de tam 'bilinç' haline getirecektir. Diğer taraftan, evren insan vasıtasıyla 'zekâ' ya ulaştığı gibi gene onun aracılığı ile mânevi gelişimi idrâk edecektir. Afgani, Renan'ın *'İslâm'ın bilgi alanındaki kırsırlığını'* ve *'İslâmın bilimsel gelişmeyi öldürücü bir din'* olduğuna dair iddialarını irdelemiştir. Afgani, karşılaştığı Renan üzerinde öylesine bir izlenim bıraktı ki, ünlü Fransız yazar coşkusu ancak şu sözlerle ifade edebildi: *"Düşüncesindeki serbestlik, asil ve içten karakteri konuşmamız süresince beni, önümde tekrar hayata dönmüş bir dostumun, İbni Sina, İbni Rüşd veya insan ruhunun geleneğini beşyüz yıl boyunca temsil eden o büyük dinsizlerden birisinin durduğuna inandırdı."* Renan'a göre, İbni Sina ve İbni Rüşd kiliseye karşı can simidi gibi yapıştıkları birer pozitivist ve dinsizdi. Çünkü, İbni Rüşd Katolik kilisesinin *"büyük şeytani"* ilan edilmişti. Renan, Afgani'yi İbni Rüşd gibilerinin yolunda gördüğü için aynı Batılı yargıyı onun için de kullanmaktan çekinmemektedir. Afgani de Renan'ın görüşlerine karşı bir eleştiri yayınlamıştır.

"İslâmiyet, terakkiye mani imiş, ama İslâmiyetin bu konuda başka dinlerden ne farkı vardır? Dinlerin hepsi de müsama-hasız değil mi?... Burada Mösyö Renan'ın huzurunda, İslâm dininin müdafaasını değil, yüz milyonlarca Müslümanın müdafaasını yapıyoruz. İslâm dini ilmi boğmaya ve terakkiyi durdurmaya gayret etmiştir. Ama Hıristiyanlık aynı şeye teşebbüs etmedi mi? Bilmiyorum, Müslümanların Avrupayla aynı medeniyet seviyesine yükselmeleri çok güçtür. Felsefi ve ilmi usullerle gerçeğe ulaşmak onlara yasaktır. Gerçek bir mümin, konusu ilmi hakikat olan her çeşit araştırmalardan kaçınmalıdır. Hakikatin zaten bütününe sahip, ayrıca onu aramasına ne lüzum var!.."

18-19 Mayıs 1883 tarihinde Afgani'nin verdiği bu yanıtı Renan beğenerek hemen bir açıklama yapar.

"Sorbon'daki son konferansımın Afgani'ye telkin ettiği son derece dikkate değer düşünceleri, dünkü gazetenizde ilgiyle okudum. İnsan bu sesleri dinledikçe daha iyi anlıyor ki din ayırır ve akıl birleştirir. Ve iman ediyor ki akıl tektir... Afga-

ni, İslâmın peşin hükümlerinden sıyrılmış bir Afganlıdır. Ben bütün Müslümanlar cahildir ve cahil kalacaklardır demedim. İslâmiyetin ilme büyük engeller çıkardığını söyledim. Müslümanlar, Müslümanlığa dayanarak kalkınamazlar, Müslümanlığın zayıflaması sayesinde kalkınabilirler. İslâmiyetin ilk kurbanı Müslümanlardır. Müslümanı dininden kurtarmak, ona yapılacak en büyük terbiyedir."

Çok daha sonra, Namık Kemal K.'in *Renan Müdafaaanamesi: İslamiyet ve Maarif* (1910) kitabı Renan'a karşı yazılmış bu konudaki önemli belgelerden biridir. Bu makalede, Avrupanın yapmış olduğu ilerlemeye 'evet', fakat Müslüman kalmayı reddeden bir medenileşmeye 'hayır' diyordu!.. Namık Kemal, sözü geçen kitapçığının hemen başlık altına şu açıklamayı koyma gereğini duymuştu:

"Fransa Akademisi Âzasından müteveffa Ernest Renan tarafından, İslâmiyetin gûya mahi-i terakkiyat (gelişmeyi öldürücü) ve mani-i maarif olduğuna dair irade edilmiş bir hitabeye karşı, berahin-i katıyı cami reddiyedir ki, şan-ı celil-i İslâmiyeti, delail-münevvere şer'îye ve mantıkiye ile bihak-kın i'la eder."

Görüldüğü gibi Afgani'nin *Renan'a Cevabı*, aynı konuda *Renan Müdafaaanamesi*'ni yazmış olan Genç Osmanlı yazar Namık Kemal K.'in- kenden çok farklıdır.

Paris'te, Cemalettin Afgani Beyrut'ta sürgünde bulunan sadık dostu Muhammed Abduh'u da yanına çağırarak *Urvetü'l-Vüska* (Çözülmez Bağ) gazetesini 13 Mart 1884'da çıkarmaya başlar. Derginin adı Kuran'dan bir Sûrenin adından esinlenmiştir: *"Tağut'u inkar edip Allah'a inanan kimse kopmak bilemeyen bir kulpa (El-Urvetu'l-Vuska) sarılmıştır.* (Bakara, 256)". Üç kişiyle birlikte dergiyi tüm İslâm âlemine ücretsiz dağıtmaya başlarlar. Gazete, teşkilat üyelerinin yardımlarıyla çıkmaktadır. Urvetü'l-Vüska teşkilatına üyelik, gizlilik yemini yapılarak gerçekleştirilmektedir. İngiltere, bu yayından haliyle rahatsız olur; Fransa'ya söz geçiremezler; Mısır, Hindistan ve Osmanlı ülkesinde gazetenin yasaklanması için girişimlerde bulunurlar. Urvetü'l-Vüska, Afgani'nin temel düşüncesinin bir göstergesidir. Bu derginin başyazılarından bölümler aktararak Afgani-Abduh ikilisinin zihin dünyasını tanımaya çalışacağız.

"Urvetü'l-Vüska'ya göre "Romalılar'ın, Hıristiyanlığı kabulleri sırasında sahip oldukları askerî kabiliyet, bir tohum halindeyken birdenbire açılıverdi. O sahada düşünceleri yoğunlaştı, askerî teknikte becerileri arttı, savaş aletleri yapımı gelişti. Müslümanlara gelince, dinin ortaya çıktığı sırada büyük zaferler kazanmış, bütün insanlara üstünlük kurmuşlardı. Üstelik bir çok toplumu teknik ve savaş üstünlüğünde geri bırakmışlardı. Sonra aralarında din kisvesi altında faaliyet yürüten adamlar çıktı. Yalancı nakilciler, bir sürü hadis uydurdular. Sonra bunları kitaplara geçirdiler. Bu uydurma hadislerde zihinleri bulandıran ve insanları tembelliğe sürükleyen taraflar vardı."

Urvetü'l-Vuska'nın diğer bir makalede geçen görüşlere göre ilk çözümlenme "İlimle hilâfetin birbirinden ayrılmasıyla" başlamıştır. "İlimden kopan hilâfet, kısa sürede saltanata dönüşmüş, bir çok yerde saltanat iddiasıyla emirlikler ortaya çıkmış ve birbirini yiyip bitirmiştir. Kendi başına kalan ilim dünyası ise, hareketsiz bir görüntü meydana getirmiş, okunanlar zihinlerde birer hayal deposu hâline gelmiş, bir sürü grup ortaya çıkmış, itikatlar bozulmuştur. İlim hareket ve gayrete getiren değil uyuşturan bir bilgi hâline gelmiştir."

Urvetü'l-Vuska'da, kaza ve kader başlıklı bir yazıda "İki türlü kader yorumu vardır. İlki Allah'ın yarattıkları hakkındaki koyduğu yasa, tesbit ettiği doğal nizam ve oluşumlar anlamındaki kaderdir. İkincisi de savunduğu insanların elini kolunu bağlayan, kuvvet ve mecal bırakmayan, özgür iradeyi yok eden kader anlayışıdır. Müslümanlar, ilkindeki gibi inandıkları dönemlerde yükselmişlerdir. Aslında bütün bunları yaparken, önderleri ve rehberleri ilk anlamdaki kaza ve kader inancı olmuştur. Çünkü böylesi bir inanç onlara korkuyu unutturmuştur. Sadece Allah'ı vekil tutmanın getirdiği büyük bir güvenle dünyayı hallaç pamuğu gibi savurmuşlardır. Ama, ne zamanki dünyayı bir hayal, kendilerini de rüzgârın önündeki yaprak gibi gören uyuşuk bir kader inancına kaymışlar, işte o zaman gerilemeye başlamışlardır. Demek ki, kader inancı, insanları hem "korkusuz", hem de "uyuşuk" hâle getirebilir. Âlimlere düşen, Müslümanları uyarmak ve doğru kader inancının, cüzi iradeyi, çalışmayı, gayret göstermeyi engellemeyeceği, tam tersi kadere inanan

birisinin hiçbir şeyden korkmaması gerektiğini halka anlatmak olmalıdır."

Urvetü'l-Vuska'da dile getirilen başka bir tez de, milletlerin ancak "ahlâkî değerlere" sarılarak yükseleceği görüşüdür. "Bir toplum kendinde olanı değiştirmedikçe Allah da onların hâlini değiştirmez" (Ra'd, 11) ayeti çerçevesinde düşünülecek olursa, yeryüzündeki herhangi bir millet kendi özünde olan ahlâkî değerleri yükseltirse yücelir, ahlâksızlık batağına gömülürse millet olarak da zillete düşer. Ahlâk ve fazilet vurgusu yoğun bir şekilde işlenerek, bu özelliklere sahip bir toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşayacağı, reziletlere duçar olmuş bir toplumun ise ihtilaflar içinde mahvolacağı belirtilir. Faziletler: düşünmek, netlik, özgürlük fikri, iffet, cömertlik, kanaat, yumuşaklık, vakar, yücelik, sabır ve sükûnet, cesaret, güzel huy, başkasının hakkına saygı, kahramanlık, sadakat, verilen sözü yerine getirmek, emanete can pahasına sahip çıkmak, tertemiz bir kalp, bağışlamak, insancıl olmak, adalet severlik, şefkat gibi üstün özelliklerdir... Faziletlerin bütünü her şeyde adaletten ibarettir. Adalet hissi, bir toplumun bütün fertlerine yaygın şekline dönüşürse, herkes haddini bilerek diğerinin hakkına tecavüz etmeyeceğinden aralarında eşitlik ve dayanışma oluşur. Reziyetler ise: utanma hissinden mahrum olma, çirkin konuşma, dengesizlik, tedbirsizlik, korkaklık, ürkeklik, kindarlık, düşüncesizlik, alçaklık, çekememezlik, kendini beğenmişlik, yersiz müdahalelerde bulunmak, alaycılık, tuzak kurmak, hainlik, yalancılık, ikiyüzlülük gibi şeylerdir. Bu vasıflara sahip insanların bulunduğu toplum iflah olmaz, aralarında buğz ve ihtilaf vardır, birlik ve beraberlik içinde yaşamaları mümkün değildir. Bu nedenle Müslümanlar, var güçleriyle bu faziletleri yüceltmeye, reziletlerden kaçınmaya çalışmalıdırlar. Zira toplumların yükselişi ve alçalışı konusunda Allah'ın değişmez yasası budur."

Urvetü'l-Vuska da, Afgani ve Abduh ikilisi Müslümanları sarsmaya ve uyandırmaya çalışırlar.

"Doğu'da İbni Sina, Farabî, Razî benzerleri; batıda da İbni Baccе, İbni Rüşd, İbni Tufeyl ve benzerleri vardı. Onlar arasındaki şehirlerde de felsefe, tıp, geometri ve diğer akli ilimlerde çok sayıda âlimler vardı. Bir Abbasi halifesi söz söylese,

Çin Fağfuru boyun eğer ve Avrupa'nın en kudretli krallıkları titrerdi. Bir Gazneli Mahmud, Selçuklu Melik Şah ve Sela-haddin Eyyubi, daha Doğuda bir Timurlenk, daha Batıda Fatih Sultan Mehmed, Sultan Selim, Sultan Süleyman var-dı. Müslümanların filoları Akdeniz ve Kızıldeniz'de aşıla-maz güçteydi. Şimdi ne oldu bütün bunlara? Bizi en kolay iş-leri bile yapmaktan alıkoyan nedir? Oysa milletin şerefini korumak, birliğin muhafazası için yardımlaşmak, aşağıla-yıcı durumumuza üzülmede biz onlardan daha ilerideyiz..."

Urvetü'l-Vuska'da göre, "Semavî dinler insan aklına üç inanç ve insan ruhuna da üç fazilet sunmuşlardır. Üç inanç: 1-İnsan yaratılmışların en değerlisidir; 2-Bir dine inanan-lar inanmayanlardan daima üstündür; 3-İnsanlar bu dün-yada imtihan olmaktadırlar. Üç fazilet ise şunlardır: 1-Utanmak; 2-Emanet; 3-Doğruluk.

Bu altı temel, insanlığı ayakta tutan en önemli âmillerdir. Varlık sofistlerin iddia ettiği gibi vehim ve hayal değildir. Tabiat, Allah'ın fitrat yasalarına göre işlemektedir. Bilim, Allah'ın filî ayeti olan tabiat yasalarının nasıl işlediğini bil-mek, böylece eşyanın hakikatine nüfuz etmektir."

"İslâm, akla hitap eder ve hükümlerini akıl üzerine bina eder. İslâm'ın yasaları, açık bir şekilde mutluluğu, akıl ve basiretin, mutsuzluğun da cehalet ve akla itibar etmemenin mahsulü olduğunu söyler. Aklın önündeki vehim ve hurafe-ler arındıkça insan gerçeği anlamada mesafe alacak demek-tir. İslâm'a göre üstünlük, akıl ve ruh kemaliyle bilgi ve ahlâk üstünlüğüne bağlıdır. Oysa, Hıristiyanlık'ta da ruh-ban sınıfı vardır. Bunlar akıl ve bilgi değerlerini hiçe sayan anlayışlardır. Batıda reformcular İslâm'ı taklit ederek yeni-likler yapmış, üstünlüğü ruhban sınıfından alıp akla ve bil-giye vermiştir. Diğer dinler, dinî konuların akıl dışı olduğu-nu ileri sürerken; İslâm tam tersi, dinin makûl olduğunu, dinde akıl dışılığın bulunamayacağını söylemiştir. İslâm, aklın mümkün görmediği bir şeyin kabul edilmesini istemez. Kur'an'da, devlet yönetimi, yöneticilerin görev ve sorumlu-lukları gibi insanî meselelerden, dünyanın oluşumu, gök ci-simleri arasındaki ilişki gibi kozmolojik meselelere kadar pek çok konu hakkında açık veya kapalı, geniş veya özet

hâlinde, genel yahut özel bilgiler, nakiller vardır. Öte yandan, insan ruhu aklı aşan konular hakkında bilgi edinme kabiliyetine de sahiptir. Tasavvuf buna ulaşmak için basîrete, keşif ve ilhama dayalı bazı usuller geliştirmiştir. Bütün bunları doğru anlamak için aklın ve bilimin kesin verilerini uygun olarak yorumlamak lâzımdır."

"İçtihat kapısı açıktır. Büyük müçtehitler kendi zamanlarında yapılması gerekenleri yapmışlar ve başarılı olmuşlardır. Ancak kitap ve sünnetten çıkarılacak hükümlere nazaran onların denizde damla misalidir. Bilen içtihat etmeli, bilmeyen şuurlu olarak bilen birisini seçmelidir."

"Batılılar, Doğululardan daha zeki ve kabiliyetli değildir. Ancak, onlar gücün ve hakimiyetin sırrını keşfetmişler ve bunu yerli yerinde kullanmışlardır. Bunların başında düzen, sabır ve sebat gelir. Batılıların maksadı, Doğuluların reşit hâle gelmesini beklemek ve onların ilerlemesini sağlamak değildir. İslâm ve Doğu ülkelerinin kapılarını çalarken insan hakları, adalet, eşitlik, hürriyet, medeniyetin ilerlemesi, istikrar vb den bahsederler. Fakat bunların hepsi aldatmacadır, amaç sömürmek, parçalamak ve yutmaktır. Sömürgeciler bu hususta Batı'da tahsil görmüş ancak ileri ve güçlü olmanın sırlarını kavrayamamış dejenere edilmiş gençlerden faydalanırlar. Bunlar ileri saydıkları Batının bütün rezil yönlerini almış, kendi halkına yabancılaştırmış yarı aydındır... Ancak, ne zaman ki bunlar terk edildi, bidat ve hurafeler yayıldı, akıl dışlandı, hilâfet saltanata dönüştü, sultanlar birbirine girdi, bilim, ahlâk ve erdemler terk edildi, işte o vakit çöküş kaçınılmaz oldu. Çünkü Allah'ın fitrat yasası budur!.."

"Dinler, isimleri ne olursa olsun birbirlerine benzerler. Dinlerin felsefe ile uyuşmaları mümkün değildir. Din, insana; imân ve itikatı zorla kabul ettirir; halbuki felsefe, onu itikatlardan tamamen veya kısmen uzaklaştırır... Din üstün olduğu zaman, felsefeyi bertaraf etmiştir. Felsefe hâkim olduğu zaman ise, aksi vârid olmuştur. İnsanlık var oldukça, dogma ile serbest tenkit, din ile felsefe arasındaki mücadele bitmeyecektir. Bu hırslı mücadelede, "Hür Tefekkür" ün galip geleceğinden korkuyorum..."

Urvetü'l-Vüska, 1894 Eylül'de yayınlanan 18'inci sayısı ile yayın hayatına sona vermiştir.

Afgani, İran Şahı Nasıreddin'den 1886'da aldığı davet üzerine Paris'ten İran'a geçer. Başlangıçta Şah ve ileri gelen devlet adamları ona büyük saygı gösterirler. Şah, Afgani'yi kendine özel danışman yapar ve Harbiye Nezareti ile ilgilenmesini ister. Ayrıca İranlı aydınlar çevresinde toplanarak fikirlerinden geniş ölçüde yararlanırlar. Fakat Afgani'nin yenilikçi görüşleri ve Şah yönetimini de eleştirmeye başlaması yine rahatsızlık doğurur. Şah'tan ülkede ıslahatlar yapılmasını, halkın yönetime katılmasını ve nihayet bir meclis kurulmasını istemeye kalkması, Afgani'yi burada da zor durumda bırakır. Nihayet kendisine bir komplo hazırlanacağını hissederek İran'ı terk eder.

1886-1889 yılları arasında Rusya'da kalan Afgani'nin buradaki faaliyetleri ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Ruslar'ı; Osmanlı Devleti, Afganistan ve İran'ın da yardımıyla Hindistan'a sefer düzenleyerek oradaki İngiliz idaresine son vermeye teşvik eder. Ruslar'ın hakimiyetinde bulunan 30 milyon Müslümanın haklarını savunur ve bazı dinî kitapların basılması için Çar'dan izin bile çıkartır. Ancak Afgani'nin faaliyetleri bir süre sonra Rus Çarı'nı da rahatsız eder ve Afgani Rusya'dan da sürülür.

Şah Afgani'yi ikinci kez İran'a davet eder. O da bu daveti kabul ederek İran'a gider. Ancak, Afgani'nin sürekli eleştirel karakteri yine rahatsızlık doğurur. Gittiği yerlerde bir türlü kafasına göre, düşüncelerine uygun birilerini bulamamaktadır. Ya "yabancı" İngilizlerin, ya da "yerli" gelenekçilerin muhalefetiyle karşılaşmaktadır. İran Şahı ile kısa sürede yine fikir ayrılığına düşer. Öyle ki, artık aranmaya bile başlanır. Afgani, Tahran'da, dokunulmaz bir yer olan Şah Abdülazim Türbesi'ne sığınır. Orada, İran ulusunun yapacağı siyasî devrime ilişkin derslerini dinleyen hayranları arasında yedi ay geçirir. Şah mekânın dokunulmazlığını çiğneyerek çetin kış şartlarına rağmen 500 süvari gönderip Afgani'yi buradan çıkartarak, 1891 yılının Ocak ayında Türkiye-İran sınırı yakınındaki Hankikin'den sınır dışı eder.

Afgani bu tarihten itibaren İran Şahı aleyhine eleştirilerinin dozunu iyice artırır, hatta daha sonra Şah'ın öldürülmesinden bile sorumlu tutulur. Basra'da İranlı Şii ulemayla ilişkilerini sürdüren Afgani, Şah'ın İngiliz şirketlerine tanıdığı 'tütün imtiyazı'nın kaldırılması yönünde konuşmalar yapar. Bu gayretin tütün imtiyazının kaldırılması yönünde önemli tesirleri olur. Afgani'nin de dahil olduğu bir grup "meşrutiyetçi", tütün aleyhinde bir Fetvâ yayınladı. Fetvânın metni şudur:

Bismillahirrahmanirrahim,

Her ne şekilde olursa olsun tütün kullanımı haramdır. Kim bunu kullanırsa İmâm'a Accel Allahu ferecehu⁽¹⁾ harb ilan etmiştir.

Afgani hayatının son döneminde Osmanlı Sultanı II.Abdülhamit'e yakınlaşma çabaları içine girer. Onu, düşündüğü İslâm birliği idealinin gerçekleşmesi için uygun bir kişilik olarak görmekte ve fikirlerinin uyduğuna gözlemlemektedir. Nihayet, Abdülhamit'in dinî sırdaşı Halepli Ebû'l-Hudâ es-Sayyadî'nin mektuplarının yanında Münif Paşa ve Abdülhak Hamit (Tarhan)'in çağrısı üzerine ikinci kez 1892'de İstanbul'a gelir. Sultan tarafından saygıyla karşılanır. Teşvikiye'de bir ev ve araba tahsis edilir. Saraydan bir kızla evlendirilmek istenirse de, o bu teklifi reddeder. Afgani, İstanbul'da yeniden geniş bir çevre edinmeye başlamıştır. Afgani'nin Teşvikiye'deki evine gelen Jön Türkler, Bâbîler ve genellikle saraya küskün şairler ve yazarlarla, çeşitli muhalefete mensup gruplar arasında uzun uzun sohbetler yapılır. Afgani evinde toplanan Jön Türklere konferanslar vermiş ve onları fazlasıyla etkilemiştir. Şii-Sünnî yakınlaşması üzerine çalışmıştır. İslâm dünyasının dört bir yanına mektuplar göndermiştir. Kafasındaki proje şudur: *"Osmanlı'nın (Abdülhamid) liderliğinde on'a yakın ülke bir birlik kuracak, daha sonra bu birliğin merkezi Hicaz'a (Mekke) taşınacaktır."* Afgani, bu mektuplarla ölmeden önce bu birliğin kurulduğunu görmek istemektedir. Ancak, İstanbul'dan Hindistan, Afganistan, Mısır ve İran gibi ülkelere gönderdiği mektuplardan İngilizler rahatsız olurlar. Sultana baskı yaparak bu çalışmaların durdurulmasını talep ederler. Abdülhamit, Şii-Sünnî yakınlaşması sebebiyle Şiilikle itham edilmekten çekinmeye başlar. Bu arada, İran'da Şah Nasıreddin öldürülünce; Afgani'nin, İran tarafından Şah'ın öldürülmesinden sorumlu tutularak iade edilmesi istenir. Sultan bu teklifi uygun bulmaz ve Afgani'ye göz hapsinde misafir muamelesi yapmaya devam eder. Yerleşik kurallar, dünya dengeleri, boğucu gelenekçi ortam ve dünyanın o günkü statükosu İslâm'ın yerinde duramayan bu yenilikçisini dört duvar arasına almaktadır. Abdülhamit, Afgani konusunda şöyle der:

"... Afgani'yi yakından tanırdım. Mısır'da bulunuyordu. Tehlikeli bir adamdı. Bana bir ara 'mehdi'lik' iddiası ile bütün Orta Asya Müslümanlarını ayaklandırabileceğini teklif

(1) *"Allah O'nun zuhûrunu çabuklaştırın."* Mehdi'nin tez zuhûr etmesi için bir Râfizi duası.

etmişti. Buna muktedir olamadığını biliyordum. Ayrıca İngilizlerin adamı idi, çok muhtemel olarak İngilizler beni sınamak için bu adamı hazırlamışlardı. ... Derhal reddettim, bu sefer Wilfrid Scawen Blund ile işbirliği yaptı. Bütün Arap ülkelerinin itibar ettiği Halepli Ebül Hüdâ Esseydi yolu ile kendisini İstanbul'a çağırttım. Aracılığını, eski hamisi Münif Paşa (Yüksek Maarif Meclisi Reisi iken Afgani'yi bu meclise tayin ettiren) ile Hoca Tahsin Efendi'nin öğrencisi olan Abdülhak Hamit (Tarhan) yaptılar... Geldi ve bir daha İstanbul'dan çıkmasına izin vermedim."

Gözaltında tutulma süresinin sonuna doğru, Afgani kansere yakalanır. Kanserin sebebi kendisinin çok içtiği ve çevresindekilere de 'terakki sebepleri olduğunu telkin ettiği' sigaradır. Bu gerçek çok iyi bilindiği halde, yakın zamanlara kadar, Abdülhamit'in onu zehirlettiği iddialarını ne yazık ki bir çok ilgili ciddiye almıştır. Daha sonra, 29 Eylül 1926 tarihinde İkdam gazetesinde, Afgani'yi ameliyat eden Dr. Münir İzzet Bey K. bu konuya bir açıklama getirmiştir. Açıklama:

"Afgani'nin çenesinde zuhur eden "...sırtan fasilesi" (çene kanseri) sebebiyle, irade-i seniyye ile icra edilen ameliyata Operatör Cemil Paşa K. ile birlikte katılan Dr. Münir İzzet K.'ten başka bu ameliyata İstanbul'un ünlü doktorları da katılmışlardır."Ala kaderi'l-imekân ameliyat mevcut bulunan operatörlerin inzımam-ı efkârıyla ve muvafık-ı fen bir surette ikmal edildi, o gece ben ve Fuat Süreyya Paşa K. hastanın muhafaza ve istirahatına memuren yanında kaldık. Lakin bir gün sonra biçare hastamız vefat etti."

şeklinde yapılmıştır.

Afgani, 9 Mart 1897'de 59 yaşında kafasındaki hayallerle birlikte hayata veda eder. Kabri, Maçka-Şeyhler Mezarlığı'nda meçhul bir yere defnedilmiş ve gömüldüğü yer gizli tutulmuştur. Amerikalı dostu Charles Crane tarafından 1927 yılında Müzeler Müdürü Halil Ethem Eldem K. delaletiyle kabri inşa ettirilmiştir. Afganistan hükümeti, 1944 yılında kemiklerinin iadesini istemiş, Afgani olduğu yolundaki bir ceset yanlış kaniya dayanılarak Kâbil'e gönderilmiş ve burada Üniversite bahçesinde hazırlanan bir anıtmezaraya gömülmüştür.

Adnan Adıvar K., Afgani'nin kemiklerinin Şeyhler Mezarlığı'ndan çıkarılarak Afganistan'a gönderilmesi vesilesiyle, Afgani'nin milliyeti ile ilgili tartışmaları özetleyerek ve onun Afgan, Arap, Türk, Hint ve

nihayet İran uluslarına mensup olduğu konusundaki iddialarına karşılık verir:

"Böyle büyük bir insana her milletin sahip olması normaldir" der. Bazı İslam büyüklerinin muhtelif yerlerde kabirleri ve makamları olması her milletin ona sahip çıkması hususunda atıfta bulunur."

Afgani'nin eserleri, Urvetü'l-Vüska dergisindeki yazılarından başka, *Açıklayıcı Afganistan Tarihi* (Tatimmatü'l Beyân fi Tarihü'l Afgan = Sözü'n Bitimi); *Er-Reddiyye Ale'd-Dehriyyın* (Materyalizme Reddiye), *Bâbî* (Dairat al-maarif) ve *Hatıralar* adlı kitapları bulunmaktadır.

Afgani sistemli bir düşünür, kelâmcı veya filozof değil; bir faaliyetçi ve bir aktivist, inkılâpçı bir aksiyon ve hareket adamlığıyla temayüz etmiştir. Ancak, bu yönüyle bile düşüncenin akışına derin etkileri olmuştur. Onun yaptığı genel çağrı tüm İslâm dünyasında yankı bularak çağdaş hareketler üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. İslâmî hareketlerin düşüncesinde silinmez izler bırakan Afgani'nin, gittiği yerlerde kurduğu ilişkilerle yaymaya çalıştığı anlayış etrafında çok sayıda aydın ve devlet adamının toplandığını, onları etkilediğini görüyoruz. Muhammed Abduh orta yol ıslahatçısı ve Reşit Rıza radikal selefi olarak Afgani'yi yorumlamışlardır. Afgani, kuruluşunda önemli rol oynadığı çeşitli obediyanlardaki Mason Locaları ve kuruluşunda öncü olduğu el-Hizbu'l-Vatanî cemiyetiyle Hidiv İsmail'i devirmek, Mısır halkını istibdat ve sömürgecilik karşısında uyarmak gibi amaçları gerçekleştirmeye çalışmıştır. İngiliz ve Fransız müdahalelerine karşı güçlenen hareketin Arabî Paşa kıyamıyla doruk noktasına ulaşmasında Afgani'nin önemli katkıları vardır.

Zamanın birçok Osmanlı aydını Afgani'nin sohbet ve yazılarından, ya doğrudan, ya da dolaylı olarak etkilenmiştir. Afgani'nin fikirlerinden istifade etmiş bazı Yeni Osmanlılardan: Halil Ganem, Namık Kemal K. (*I Proodos Locası*, 24 Şubat 1872), Mustafa Fazıl Paşa K. (*L'Union d'Orient Locası*, 1868), Mehmet Emin Yurdakul K. (*tarihi bilinmiyor, fakat Yüksek Şûra'nın 1930 yılında 116/27 kararı ile 32°'ye yükseltilmiştir*), Yusuf Akçura, Resûlzâde Mehmet Emin, Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Âkif Ersoy, Ahmed Hamdi Akseki, Filibeli Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Ahmet Seyyid Bey (*I Proodos Locası*, 1872), Şemseddin Günaltay bunlar arasındadır. Hangi ülkede olursa olsun, bütün kültürel gelişim hareketleri içinde ebediyat, en ön planda gelen bir

rol oynamıştır; fikir hareketlerinin ilk aşamalarında yer alan yazarlar, yeni akımların öncüleri olmuşlardır. Türkiye'nin sosyal ve kültürel gelişmesinde rol oynamış yazarlar arasında Namık Kemal K. en önemli kişi olarak görülmüştür. Namık Kemal K., Avrupa'dan gelen türleri ilk kez uygulayan, bir edebî yenilik gereksinmesi duyan insan olsa da, içinde doğduğu manevî değerlere derinden derine bağlı kalmıştır. Bektaşî tarikatına dahil olan Namık Kemal K., manevi bakımdan kendisini tarikatlar dünyasına bağlayan göbek bağıni hiç bir zaman koparmadı. Namık Kemal K.'i İslâm düşüncesi içinde değil, Osmanlı tarihi ve düşünce akımları içinde görmek çok daha yerinde olur. Ali Suavi K.'in düşünceleri bir yandan tüm Müslüman dünyasını da ilgilendirmektedir. Namık Kemal K., Osmanlı-İslâm; Ali Suavi K., İslâm-Türk bağlamını esas olarak ele almışlardır. Afgani'nin, Jön Türkler ile de ilişkisi olmuştur. Mehmet Emin Yurdakul K. de piri Afgani için:

"Beni o yağurmuştur. Eğer ruhların ebediyete kadar ölmezliği varsa; derim ki, o etlerini kemiklerini Maçka mezarlığının topraklarına bırakmışsa, ruhunu da bana armağan etmiştir. Afgani'nin ruhu bende yaşıyor."

demmiştir. Ziya Gökalp K., Yurdakul K.'e Türkçülüğü aşıl原因an kişinin Afgani olduğunu söyler. Afgani'yi konu alan yazıların en çok yer aldığı dergi *Türk Yurdu*'dur. Ahmet Ağaoğlu bu yazıların birinde Afgani'nin aslen Türk olduğunu da iddia eder. Türkçülerin, Afgani'ye milliyetçiliği doğrulayan bir otorite olarak başvurmaları asılsız değildir. Türk Yurdu dergisinde çevrilerek yayınlanan iki makale bu tezin doğruluğunun kanıtlarıdır. Afgani, gerçekten de bu makalelerde 'dil birliğine' dayalı bir milliyetçilik fikri savunur:

"İnsanlar arasında daire-i şümullu vasi olup birçok efradı yekdiğerine bağlı olan iki ilişki vardır: Biri lisan birliği, diğeri tabirle cins ve cinsiyye, diğeri de din. Lisan birliğinin yani vahdet-i cinsiye'nin etkisi, hiç şüphe yoktur ki, dindeki beka ve sebatan daha devamlıdır. Çünkü az bir zamanda değişmez. Halbuki ikincisi böyle değildir. Bir lisan üzerine konuşan ırkı görürüz ki, bin senelik bir müddet zarfında lisan birliğinden ibaret olan cinsiyete halel gelmeden iki üç defa din değiştirirler. Diyebiliriz ki, dünyevi işlerde lisan birliği bağlılığının tesiri, din bağlılığından daha kuvvetlidir."

MISIR'DA MASONLUK VE AFGANI'NİN MASONİK FAALİYETLERİ

19. Yüzyıl Mısır Masonluğundaki inanç sistemi hakkında Cemalettin Afgani ve Muhammed Abduh'un görüşlerine yer verilmektedir. Bu iki İslam reformisti, kutsal kitabı olan üç dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm) birbirine karşı değil, birbirini tamamladıkları görüşünde olduklarını söylemektedir. Afgani'nin Masonlar üzerinde olduğu kadar, aynı görüşü paylaşan diğer düşünürler üzerinde de önemli etkisi olmuştur. Bunlar arasında, Muhammed Abduh, Edip İshak ve James Şannu örnek olarak gösterilebilir. Afgani'nin, kutsal kitabı olan üç dinin birbirinin tamamlayıcısı olduğu fikrinin, Hıristiyan, Musevi ve Müslüman dindarlarca pratikte pek de hoşgörü ile karşılanmadığını; yani, bu üç dine mensup dindarların tolerans içinde değil de, aşırı pozitif dogmaların doktrinal değerlendirmesi şeklinde kabul ettiklerini belirtilebilir. Masonluktaki tolerans, felsefelerde işlenen toleranstan ayrı olduğundan, yanlış değerlendirmeler yapıcı olmaktan çok sapkınlıklara yol açabilir. Türkiye-İngiltere Bölge Büyük Locaları Büyük Üstadı John Porter Brown, Masonluğun çeşitli dinler karşısındaki kayıtsızlığının, kendisine yalnızca düşman kazandırdığını belirtmekte ve İslâm kesiminin de bu kayıtsızlığı dine karşı bir saygısızlık olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Oysa masonik toleransın böyle bir amacı olmamıştır. Hiç kuşkusuz olmadığı içindir ki, "aydın" Genç Osmanlı düşünürlerini içinde yaşatabilmiştir. İslâm'ın Masonluğa karşı olan düşmanlığı, özellikle de bu dinler arasındaki toleransından kaynaklanmaktadır. Hangi dinden, ya da ırktan olurlarsa olsunlar, Masonluğa giren kişiler hiçbir ayırım yapılmaksızın ve tamamıyla eşit bir şekilde bu kuruluşun vaad ettiği avantajlardan yararlanabilecekler midir? Acaba, Masonluk insanlara maddî ve manevî bir mutluluk kazandıracak boyutta bir kuruluş mudur? Masonluğa girenler; dinleri, milletleri ve politik görüşleri ne olursa olsun eşit konumda olduklarından, eşit haklara sahip bulunurlar. Üyelerini insanlık yararına çalışmalara yönlendiren Masonluk, onlardan kusursuz bir fikir beraberliği içinde olmalarını ister. Böylesine bir görüş beraberliği içinde olan insanların, Masonlukta birbirlerine kopmazcasına sarıldıkları açıktır ve aralarında katı fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmaları oluşumundan da söz etmemek gerekir.

Masonluk her dinden ve her mezhepten aday kabul etme anlayışına sahiptir. İslâm, dinlerin birleşmesini savunan özellikle sufi düşünürlerle mücadeleye girmiştir. Masonluğu kavrayan bazı sufiler, Batının

bu "tarikatının" sırları üzerinde bilgi sahibi olmak istemiştir. Kendileriyle olan fark, yalnızca bu sırların dinî ve mistik oluşu değil, felsefi ve sosyal içerikli oluşundan kaynaklanmaktadır. Batının siyasal ve teknolojik üstünlüğünde, Doğuya karşı bu farkın önemli rolü vardır. John Porter Brown uluslararası İslâm mistisizmi üzerinde tanınmış bir uzmandır ve kendisi bu kuruluşlardaki dervişlerin Masonlara çok benzediğini ve Masonlarla Kardeşlik bağı kurmaya hazır olduklarını belirtmektedir.

Afgani'nin Masonluğa doğuşu İstanbul'da 1870-71 döneminde, Mustafa Fazıl Paşa K. ve Namık Kemal K.'in de üye olduğu *I Proodos* Locasında olmasına rağmen, Mason olarak asıl aktif çalışmaları 1876-1879 yılları arasında Kahire'de gerçekleşmiştir. Afgani'nin, Mısır'daki Masonlukla ilk ilişkisi ise Kahire'deki bir Locaya kabul edilip edilmediğini soran Mayıs 1875 tarihli şu mektubudur.

"Saflık Kardeşleri ve samimiyet dostlarından; yani hiçbir şeyin zarar veremeyeceği ve de ziyana sokamayacağı Kutsal Mason kuruluşu üyelerinden, bu Saygıdeğer Derneğe katılmama izin vermelerini ve şerefli kürsüye dahil olmama onaylamalarını rica ederim."

Bu aşamada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından, Mısır Masonluğunun tarihçesinin de incelenmesi yararlı olacaktır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1803-1848) zamanından beri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Mısır, yalnızca yönetim açısından değil, entelektüel açıdan da ayrıcalıklar gösteren bir ülke görünümündeydi. Hidiv, ülkenin modernleşmesinde, Osmanlı Sultan'ından daha önce davranmış, Batı'yı tanımaları ve orada eğitim görmeleri için Avrupa'ya öğrenciler göndermişti. Mısır'ın masonik tarihi de Türkiye'ninkinden farklıydı. Mısır'da çeşitli obediyanlar altında faaliyet gösteren Karbonari, Memphis Riti ve Masonluk gibi cemiyetler vardı. Masonluk Mısır'da ilk olarak 1798 yılında ortaya çıkmış ve Napolyon'un işgal kuvvetlerindeki Fransız Masonlar tarafından tanıtılmıştır. Napolyon'un Mason olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Fransızların girdikleri ülkede halkla dost olabilmek için onların dinlerine büyük saygı gösterdiğini, uluslararası Kardeşliği körüklediğini ve bu amaçlar için Masonluk geleneğini kullandığını biliyoruz. Fransızlar Mısır'da da vakit geçirmeden ülke çapında İslâm dinine olan saygılarını ifade eden bildiriler yayınlamıştı. *İsis* Locası'nı kurarak birçok ünlü ve itibarlı aydının da bu Locaya inisiye olmasını sağlamıştır.

Isis adı, Isis Rahipleri'nin gizemli ritlerinden adapte edilmişti. Mısır mitolojisinde seçkin bir karakter olan Osiris'in kızkardeşi ve karısının adıydı. Localar, Memphis Riti adı verilen bir rit altında çalışıyordu. Memphis adı Mısır rahiplerinin buluşup Kardeşliği paylaştığı ve eski Mısır bilgeliklerinin ve gizemlerinin öğretildiği okulun bulunduğu yerin adından geliyordu. Eski Mısır'ın hermetik ve ruhanî öğretilerinin sürdürüldüğü söylenen bu rite ait ne yazık ki elimizde hiçbir tarihî belge bulunmamaktadır. Ancak, 90 dereceden oluşan bu ritin her derecesine ait sırları ve törenleri olduğu bilinmektedir. İsis Locası, ilk Büyük Üstadı General Kléber döneminde çok gelişmiş, ancak Kléber'in 1800 yılında öldürülmesiyle gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde, hele Fransızların çekilmesinden sonra, Masonluk popülaritesini kaybetmiş ve yeraltına çekilmiştir. 1830 yılında bazı İtalyanlar İskenderiye'de *Carbonari* Locası'nı kurmuşlardır. 1858'de III. Napolyon'u başarısız öldürme girişiminden sonra gizli cemiyet üyesi bir çok İtalyan Mısır'a sığınmış ve burada ünlü Mason Mazzini'den esinlenerek *Carbonari* gibi gizli cemiyetler kurmuşlardır. *Carbonari* Locası politik bir kuruluş olması ve hükümet tarafından sıkı bir şekilde izlenmesi nedeniyle toplantılarını büyük bir gizlilik içinde gerçekleştirebilmiştir. Buna ilaveten, yine Memphis Riti'nde çalışan *Menes* Locası kurularak kısa zamanda gelişmiştir. Memphis Riti'ne bağlı çok aktif bir Kardeş olan Samuel Honnis (veya Hanas) İskenderiye, İsmailiye, Port Said, Süveyş ve Kahire'de birçok Fransız Locası kurmuştur. Bunlara, 1845 yılında İskenderiye'de kurulan *El Ahram (Piramitler)* Locası da dahildir. Fransa Grand Orient'ine bağlı bu Loca hükümet tarafından da tanınmış ve birçok yüksek rütbeli subay ve bürokratlar bu Locaya inisiye olmuşlardır. Bunların arasında, Cezayir'de Fransızlara karşı savaşı ve Suriye'de sürgünde iken meydana gelen Şam Katliamı sırasında birçok Hıristiyan aileyi koruması altına alarak hayatlarını kurtarmayı başaran Emir Abdülkadir'in de tekrisi 24 Haziran 1864'de yapılmıştır. Emir Abdülkadir ve Halim Paşa, Kahire'de yeni Localar açma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Fransız Memphis Riti Yüksek Şûrası 1836 yılında bir bildiri yayınlarak Fransız Bölge Büyük Şûrasının kurulmasını sağlamıştır. Fransız Bölge Büyük Şûrası, 1862 yılına kadar Mısır'da İtalyan jürisdiksiyonuna bağlı birçok Locanın kurulmasına yol açmış ve tüm bu Localar Fransız Bölge Büyük Şûrası ile uyum içinde çalışmışlardır. Ancak, yıllar boyu farklı Anayasa'lar altında çalışan Mısır Masonları kendilerine özgü bir Büyük Loca kurmaya karar verdiler. İtalya Grand Orient'inden aldıkları bir Geçici Berat ile 1864 yılında yüksek derecelerde

çalışan *Mısır Grand Orient*'ini ve ilk üç derecede çalışan *Mısır Millî Büyük Locası*'nı kurdular. Bu oluşum, süregelmekte olan ve çeşitli rit ve Anayasalardan kaynaklanan karışıklığı ortadan kaldırdı ve bu masonik kuruluş bütün dünyada tanındı.

Bu arada, 19. yüzyıl Mısır'ının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Hidiv İsmail Paşa'nın kendisi bir Mason olmamasına rağmen, Masonluğu insanlık yararına büyük hizmetler yapan bir kuruluş olarak tanıdığı ve oğlu Tevfik beyin inisiye olmasına izin verdiğini, 1881 yılında Hidiv Tevfik Paşa'nın Büyük Üstad olmasını takiben 500'den fazla Locanın kurulmasına öncülük ettiği bilinmektedir. İngilizce, Fransızca, Yunanca, İbranice, İtalyanca ve Arapça çalışan Localar, Mısır Büyük Locası tarafından da tanınarak dünyadaki birçok Büyük Loca tarafından kabul görmüştür. Ancak, 1891 yılında Hidiv Tevfik Paşa Büyük Üstadlık görevini Ragıp Bey İdris'e devretmiştir.

Mısır'daki ilk İngiliz Locası 1860 yılında Süveyş Otelinde kurulmuştur. *Oriental* olarak bilinen bu Loca Süveyş Otelinde toplanıyordu. Ayrıca İskoçya Büyük Locası tarafından beratı verilen ve 5 Ağustos 1867 yılında 472 numarayla kurulan *Oriental* Locası bulunmaktaydı. Bu İskoç Locası 1881 yılında uykuya geçmiştir. No. 988 (687) *Oriental* Locası, İngiltere Birleşik Büyük Locası tarafından 25 Kasım 1856'da İstanbul'da kurulmuş ve 1949 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu yıllarda Masonluk büyük saygınlık kazanmış ve İngiliz Masonları da diğer ülkelerden geri kalmayıp 1862 ve 1871 yılları arasında İngiltere Büyük Locası'na bağlı sekiz adet Loca kurmuşlardır. *St. John* Locası (1862-1877), *Zetland* Locası (1867-1956), 1969 yılında konsekrasyonu tamamlanan Albert Edward Locası İskenderiye'de kurulan Localardı. *La Concordia* Locası (1868-1890) Kahire'de İtalyanca çalışıyordu. 1865 yılında kurulan *Bulwer* Locası, 1866 yılında kurulan *Grecia* Locası hâlen Kahire'de çalışmalarını sürdürmektedir. *Kevkeb'ül-Şark (Star of the East)* (1871-1956) Locası da Kahire'de kurulan bir başka Locaydı. Tüm bu Localar, İngiltere Birleşik Büyük Locasına bağlıydılar ve o dönemde Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu toprağı olması nedeniyle Türkiye Bölge Büyük Üstadı Sir Henry Bulwer denetimindeydi.

1867 yılında Büyük Üstad, Mısır Bölge Büyük Locası'nın kurulmasına karar verince, o sırada Londra'da bulunan Prens Halim'i Mısır Bölge Büyük Üstadı olarak atamıştır. Bir yıl sonra Prens Halim, Mısır'dan İstanbul'a sürülünce yerine İngilterenin Kahire Konsolosu Raphael Borg Kardeşi temsilci olarak atamıştır. Ancak,

Mısır Millî Büyük Locası 1878 yılında kapatılmış ve yerine Mısır Bölge Büyük Locası kurulmuştur. Bu değişikliğin nedeni Mısır Millî Büyük Locası'nın İngiltere Birleşik Büyük Locası tarafından tanınmamasıdır. Çünkü, İngiltere Birleşik Büyük Locası denetiminde çalışan bu Localar, Memphis Riti gibi tanınmayan bazı ritlerde çalışıyorlardı. Mısır Millî Büyük Locası'nın tüm dünyaca tanınmasını isteyen Salvatore Zola tüm bu düzensiz ve tanınmayan Locaları kapattı ve Eski ve Kabul Edilmiş Skoç Riti'ne bağlı Mısır Millî Büyük Locası ile çalışmalarını sürdürdü. İngiltere Birleşik Büyük Locasına, Mısır Millî Büyük Locası'nın artık düzenli bir Loca olduğunu kabul ettirdi. Prens Halim'e verilen Berat iptal edildi ve İngiliz Localarına Mısır Millî Büyük Locası'na bağlı olarak çalışmalarını talimatı verildi. 1890 yılında Büyük Üstadlık görevi Ragıp Bey İdris'e verildi. Ragıp Bey İdris emeğinin ve parasının büyük bir bölümünü 25 yıl boyunca Mısır Masonluğu'nun ilerlemesi ve Mısır Loca ve Şapitrlerin İngiliz Locaları ile yakın işbirliği kurabilmeleri yolunda harcadı.

1871 yılında kurulmuş olan No. 1355 *Şarkın Yıldızı (Star of the East)* Locası Mısır'da kurulmuş dördüncü eski Locadır. Bu Loca Afgani'nin etkin masonik faaliyetlerinde önemli roller üstlenecektir. Kahire-Bulwer Locasında çalışan ve İngiliz Anayasasına bağlı olarak, ancak Arapça çalışmak isteyen Mısırlı üyeler tarafından kurulan bu Loca, Arapça *Kevkeb'ül-Şark* adı altında kuruldu. Bu Loca önemli sayıda Mısırlı aydın Kardeşe sahipti; bunların başında Ragıp Bey İdris gelmektedir. 1906 yılından itibaren katılmış üye olarak Mısırlı olmayan Kardeşleri de Locaya kabul etmeye başladılar. Uzun yıllar Mısır Millî Büyük Locası Büyük Sekreterliğini yapmış olan Garofalo Kardeş de bu Locada 1907 yılında Üstadı Muhterem seçildi. 1907 yılından önceki yıllara ait Loca kayıtlarının yandığına ya da kaybolduğuna inanılmaktadır. Loca 1908 yılına kadar Arapça çalıştı ancak üye sayısının azalmaya başlaması ve başarılı çalışmalar yapabilmek adına Loca tekrar İngilizce çalışmaya başlamıştır. 1940 yılında Kahire Bulwer Locası Üstadı Muhteremi olan Hogg Kardeş 1956 yılında Sekreter görevi ile bu Locanın kapanışı ile ilgili işlemlerin büyük bir bölümünü üstlenmiştir. Geriye kalan kapanış işlemleri ise, Kahire Bulwer Locası Üstadı Muhteremi Millar Kardeş tarafından 1969 ve 1970 yıllarında tamamlanmış ve *Şarkın Yıldızı* Locası fiilen kapatılmıştır.

Afgani Mısır'daki masonik faaliyetleri sırasında İtalyan, Fransız ve İngiliz obediyanlarına mensup bir çok Locaya üye olmuştur. Kendisi de bir Mason olan İngiltere Genel Konsolosu Raphael Borg, Afgani ve arkadaşlarını İngiliz Mason Localarına girmeğe teşvik etmiştir. *Şar-*

kın Yıldızı Locasına daha sonra bir çok Mısırlı aydın davet edilmiştir. Bunlardan bazıları: Tevfik Paşa, Şerif Paşa, Galip Butrus Paşa, Abaza Süleyman Paşa, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ, Selim Anhûri, Latif Bey, Said Nasır ve ulemâdan bazı isimlerdir. Afgani'nin, *Şarkın Yıldızı* Locasına giriş tarihi bilinmiyor. Bazı belgelerde, Afgani'nin bir ek toplantıya davet edilerek bu toplantıda *Şarkın Yıldızı* Locası'na Üstadı Muhterem seçildiği ifade edilmektedir. Afgani'ye göre, açık muhalefetin tehlikeli olduğu Mısır'da, Masonluk adı altında örgütlenmiş bir topluluk, siyasi çalışmalarını için uygun bir altyapı oluşturmaktaydı. Önemli miktarda aydın ve halktan her sınıftan birçok Mısırlı Masondular. Afgani'nin politik amacı, değişik Localara girerek ve acil reform ihtiyacını uyandırarak arkadaşlarını politik aksiyona sürükleyebilmektir. Bu gibi faaliyetlerde, Mason olmaları için Afgani'nin kendilerini ikna ettiği yandaşları da kendisine yardım etmiştir. Afgani'nin, Muhammet Abduh'u tekris etmesi de bunlardan biridir. 1875'te Yakup Şennu; Sa'd Zağlul, Abdüsselam el-Müveylîhi, Edip İshak, Selim Nakkaş ve İbrahim el-Lekani Masonluğa girmiştir.

Afgani, bir Kardeşin Masonluğun politikayla uğraşmadığını ve hükümetin uzun elinin Locaya ulaşacağından korktuğunu söylemesi üzerine, *"Masonlukta korkunun, ferdiyetçiliğin ve egoizmin varlığını keşfedince şoke oldum"* diye karşılık vermiştir. Afgani, gerçek Hürriyet, Özgürlük, Kardeşlik ve Eşitlik kurulurken; eşitsizliğin, zulmün ve baskının yok edilmesini sağlayacak Mason Avadanlıklarını kullanacakların Mason olarak yaratılması gerektiğini düşünmüş ve böyle politik korkaklık içindeki Kardeşlerle çalışamayacağını anlamıştır. Reşid Rıza, Afgani'nin Locadan istifa etme sebebini şöyle anlatır: *"Afgani ve Abduh'un Masonluktan istifa etmelerinin esas sebebi, İngiltere Büyük Üstadı Wales Prensi'nin Mısır'a yaptığı seyahat esnasında cereyan eden olaydır. Mason Locaları bu ziyaretten ziyadesiyle memnun kaldılar. Masonlardan biri Taç Prensi (Crown Prince) diye hitap edildi. Afgani buna itiraz etti. İngiltere İmparatorluğu'nun mirasçısı da olsa kimseye bu şekilde hitap edilemeyeceğini ve bunun izin verilemez birşey olduğunu söyledi. Bazı liderler bu beyanatı inkâr ettilerse de bu münakaşadan sonra, Afgani bazı taraftarlarıyla beraber Masonluktan ayrıldı."* Afgani'nin, Mısır'da hangi Loca/Localardan, hangi tarihlerde çıktığını tespit etmek güçtür. Afgani'nin ayrılması 1875 veya 1876 yıllarına tesadüf etmektedir. Bu yıllar Wales Prensi'nin Mısır'ı ziyaret ettiği yıllardır. Afgani, bu ayrılışın masonik hayatının ilk devresine tesadüf ettiğini ve 1875'te yeni bir masonik dönem başladığını ileri sürüyor. Yukarıdaki çelişki, Afgani'nin inancı hakkında bir baş-

ka tartışmanın kaynağını teşkil etmektedir. Daha sonra Kahire'deki İngiliz konsolosu Raphael Borg, raporunda "Afgani'nin üyesi olduğu Şarkın Yıldızı Locası'ndan Evrenin Ulu Mimarına olan açık inançsızlığından dolayı kovulduğunu" belirtiyor. Afgani'nin, 1875'ten beri Mason Locasına üye olduğu gerçeğini düşündüğümüzde, Ulu Yarıdan'a inanmamasından dolayı Locadan kovulduğu tezi şüpheli görünüyor. Şarkın Yıldızı Locası'nın İngiltere Birleşik Büyük Locası'na bağlı olarak kurulduğunu düşündüğümüzde, Locaya Üstadı Muhterem seçilen Afgani'nin açıkça inançsız olmasının bu durumla bağdaşmayacağı aşikârdır.

Afgani'nin adı Nil Locası olan Fransa Grand Orient'a bağlı bir Millî Loca kurduğundan bahsedilir. Çok kısa bir müddet zarfında bu yeni Locanın üye sayısı üç yüzü aşar. Afgani mutad taraftarlarından başka birçok gazeteci, entellektüel, önemli kişileri, ulemâ, meclis üyeleri ve ordu mensuplarını da Locaya çeker. Loca üyeleri hükümet birimleriyle irtibatlı olarak hizmet edebilmek için bir çok komiteye bölünür. Bu politik faaliyet hükümette kargaşaya sebep olur ve söz konusu yapılanma Hidiv İsmail Paşa'nın kulağına kadar gider. Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu Tevfik Paşa'nın Afgani ile olan işbirliği işte bu zaman diliminde izlenebilir. Tevfik Paşa, Afgani'nin Üstadı Muhteremi olduğu Locaya kabul edilmiştir. 27 Haziran 1879'da ölen babası yerine Hidiv olduğu törene, bu Locadan onu tebrik etmek üzere giden Masonlar da katılmışlardı. Daha sonra Tevfik Paşa 1892'de öldüğünde, cenaze merasiminde bir çok Mason da hazır bulunmuştu. Tevfik Paşa düşünce yapısı itibarıyla bir reform taraftarıydı. Tevfik Paşa'yı Mason olmaya sevkeden faktör ister Mısır'ın selâmeti için duyduğu heyecan olsun ve ister başarılı olamayacağı kuruntusu olsun, konumuzun dışındadır. Fakat şurası açıktır ki Tevfik Paşa, babası İsmail Paşa'nın takip ettiği politikaya karşı olup, onun yerini almak istemektedir.

Tevfik Paşa ve Afgani, başlangıçta belli bir anlaşma noktasına gelmiş olmayı başarmış görünüyorlardı. Diğer taraftan Tevfik Paşa, Hidiv olduğu takdirde anayasal reformlar yapacağına ve liberalizmi getireceğine dair söz vermişti. Afgani aynı dönemde açıkça kampanyasına başladı. Ateşli konuşmalarının birinde halka şöyle sesleniyordu:

"Siz köle olarak doğdunuz ve despot bir idare altında yaşıyorsunuz. Yüzyıllardan beri fatihlerin ve zalimlerin boyunduruğu altında kaldınız. Alın terinizle kazandığınız rızıklarınız sizden habersiz gasp edildi. Vurdum duymazlığı terkedi-

niz, üzerinizdeki tembellik ve cahillik tozunu kaldırınız. Diğer milletler gibi özgür ve mutlu olarak yaşayın veya şehid olarak ölüünüz."

Tevfik Paşa, 1879 Haziran'ında Hidiv olarak babasının yerini aldığı zaman, Afgani ve onun milliyetçi arkadaşları uzun zamandan beri tasarladıkları uzun vadeli reformları Tevfik Paşa'nın daha önceki hareketlerini dikkate alarak gerçekleştirebileceklerine inandılar. Tevfik Paşa, Hidivliğinin ilk aylarında bu havayı vermeye devam etti. Meselâ, onu tebrik etmeğe gelen Masonları kabul etmesi, onun bu reformları gerçekleştireceğinin işareti olarak kabul edildi. Ancak yabancı konsoloslar Tevfik Paşa'nın üzerinde ağır baskılar kurmaya çalışıyor ve ona iktidarını kimseyle bölüşmemesini tavsiye ediyorlardı. Bu baskılar sonuç verdi. Hayâl kırıklığına uğramış olan Afgani, Mason Localarında gizli ve açık konuşmalarında yeni rejimi tenkide başladı. Diğer taraftan, Afgani'ye karşı kışkırtıldığı muhtemel olan Tevfik Paşa'nın maiyetinde bulunup, Afgani'nin Hidiv'in statüsünü sarsıtığını düşünenler de vardı. Yaşanan tüm bu olaylar sonucu Afgani ile Hidiv'in arası olabildiğince açıldı. Afgani'nin Hidiv'e suikast düzenleyeceğine ve onun yerine cumhuriyetçi bir hükümet kurduracağına dair dedikodular yayılmıştı. İpler, Mısır Valisi Büyük Mehmet Ali Paşa (ölümü 1849)'nın oğlu Prens Abdülhalim'in (Halim Paşa) diğer Mason taraftarlarınca hazırlanan bir entrika sonucu Tevfik Paşa'nın yerini almasını hedefleyen bir hareketle koptu. Buna karşılık Afgani, 1883'te yazdığı bir mektupta, *"Bir grup yabancı Mason ve onları destekleyenler... Kahire'de Büyük Üstad olduğu zaman Prens Abdülhalim'in liderliği altında, Abdülhalim'in başarılı olması için çalıştılar ve ben Hidiv Tevfik Paşa için bir sevgim olmadığı halde onları terkettim.."* demişti.

24 Ağustos 1879'da Afgani, polis tarafından tutuklanarak Süveyş'e götürülmüş ve Hindistan'a giden bir gemiye bindirilmiştir. Arkasında entellektüel ve devrimci bir aydın grubu bırakmıştır. Bunların faaliyetleri daha sonraki yıllarda olgunlaşıp güçlenerek 1881-82'de Arabî Paşa isyanıyla doruğa ulaşacaktır.

Afgani'nin Mısır'daki masonik hayatı aslında aşağıdaki şu sözleri ile özetlenebilir :

*"Beni **Binayetu'l Ümera** (Mason) derneğinde çalışmaya iten şu korkunç levhaydı; **Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik..** Amaçları da insanın menfaati için, zulüm merkezlerini yok etmeye çalışmak ve mutlak adaleti canlandıracak ilkeleri*

yaymak... Mısır'da her türlü garipliği görmeye alışkındım, ama korku denen duygunun Mısır'a Mason locaları yoluyla sokulacağını aklımdan bile geçirmezdim. Mason locaları evrensel siyasete müdahale etmezlerse: her usta elindeki inşaat aletlerini geçmişi yıkmak, sağlıklı Hürriyetçiliği yaymak, Kardeşlik ve Eşitliği sağlamak için Hürriyetini kullanmazsa: eğer zulüm ve zorbalık merkezleri yakılmaya çalışılmaz, özgür insanların ellerinden tutulmazsa onların inşaatlarının bir tek kirişi bile ayakta duramaz."

Masonluk bağlamında kullandığı bazı güzel sloganlara yer vererek Afgani'nin masonik hayatına son veriyoruz: "*Evrenin Birliği*" ve "*Doğanın Görüntüleri*"...

Afgani'nin masonik hayatını ve aynı dönemde Mısır'da yer alan masonik faaliyeti inceledikten sonra, bir de Türkiye Yüksek Şûrası'nın 1861'de başlayan ve 1909'da sona eren kuruluş öyküsünü, bu bilgiler ışığında yeniden gözden geçirelim ve Türkiye Yüksek Şûrası'nın 1870'de yeniden kuruluşunu inceleyelim.

1876 öncesi, Prens Abdülhalim (kısaca Halim) (1830-1894) Masonluğu kendi yönünde siyasete sokmak istedi. Buna karşılık Hidiv İsmail onu İstanbul'a gönderdi ve Masonluğu kendi kontrolüne aldı. Bu sebeple, V. Murat tahta çıkınca Halim umutlandı. Kuşkusuz Mısır'daki Masonlardan uzakta olmak Halim'in işini güçleştiriyordu. Halim, Hidiv İsmail devrilince Abdülhamit'in kendisini desteklediğini ve Arabî Paşa'nın herkese imzalatıldığı bir dilekçe ile Sultan'dan Halim'in Hidivliğini istediği ve askerlerin tamamen arkasında oldukları haberlerini yayıyordu.

Hidiv Tefvik; muhtemelen bunların Halim'den yana oldukları inancıyla fakat daha çok kendisini destekleyen İngilizlerle ters düşmemek için Afgani'den ayrıldı. Tefvik, 1879'da Afgani'yi Nihilist (Hiççilik)'likle suçlayarak görevini yaptı; bu kararlı davranışının ödülü olarak da bir süre sonra, 1887'de Mısır Millî Büyük Locası'nın Büyük Üstadlığına seçildi. Hidiv Tefvik Paşa 1890'da Büyük Üstadlıktan ayrıldı ve yerine 25 yıl kalacak olan İdris Bey Rağıp seçildi.

İngilizler; Mısır ve Türkiye Büyük Localarının her iki taraf ile iyi ilişkiler içinde olan ılımlı bir kişinin yönetimi altında birleştirilmesini düşünüyordu. Halim'in de 1870 Mayıs'ında böyle bir formülü kabule hazır olduğu anlaşılıyordu. İsmail, 1866'da rüşvet dağıtarak valiliğin kendi oğlu ile devam etmesine ve 1867'de ise oğlu İsmail'in Hidiv ünvanını kullanmasına ferman aldı. Bu girişimleri sebebiyle Hidivlik

üzerinde hak iddia eden İstanbul'daki Mustafa Fazıl Paşa ile çatıştı. Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'nın etkisiyle Mustafa Fazıl Paşa (*Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın oğlu*) Avrupa'ya gönderildi. Diğer taraftan Hidiv İsmail'in elde ettiği haklar, Mısır'da bulunan *Bulwer Locasına (Halim, Fransa'da bulunurken Fransa Grand Orienti'ne bağlı bir Locada tekris edilmişti)* üye olması, Salvatore Zola'nın ardından Mısır Yüksek Şûra'sına Hâkim Büyük Âmir seçilen amcası Halim (*Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın son oğlu Abdülhalim Paşa ve Türkiye Yüksek Şûrası'nın 1861'deki kurucusu*) ile arasının açılmasına sebep oldu. Halim, Fransa'da eğitim görmüş ve 1845'de Fransa'da Mason olmuştu. Bu arada, Fransa Grand Orienti 1856'da Bölge Büyük Locası'nı kurması ve Localar açması için Mısır'a bir temsilci atamıştı. Halim, temsilciye yanaşarak Mısır Grand Orienti'ni ele geçirmek ve böylece bu masonik gücü yanına almanın yolunu aramağa başladı. O döneme ait raporlar çok sayıda Müslümanın Mason olduğunu yazıyordu. 1867 yılında Halim, İngiliz obediyanına bağlı Mısır Büyük Locası'nın Büyük Üstadlığına getirildi. Halim'in bu pozisyonu doğal olarak Hidiv İsmail'i rahatsız etti. Masonlar içinde Hidiv'e bağlı olanlar Halim'e karşı çıktılar. Bir yandan da Hidiv'e suikast yapılacağı hakkındaki söylentiler yoğunlaştı.

Sonunda Hidiv İsmail, 1868'de amcası Prens Halim Paşa (1830-1894)'yı Mısır'dan sürdü ve o da İstanbul'a yerleşip masonik çalışmalarını sürdürmeye başladı. Halim Paşa'nın, İstanbul'daki Masonluğu siyasal amacı doğrultusunda kullanma çabalarının en ilginç İngiliz obediyanındaki Türkiye Bölge Büyük Locası'nın Büyük Üstadlığına seçilme girişiminde görülür. 18 Mart 1869'da yapılan seçimde Halim, İngiliz Bölge Büyük Locası'nın Büyük Üstadlığına seçildi, ancak oylamadan sonra bu karardan vazgeçilip İstanbul'daki Amerikan ateşesi John Porter Brown'ın Büyük Üstad olması kararlaştırıldı. Sonuçta, İstanbul'dakilerin atadığı Porter Brown adı Londra'da da kabul edildi.

Prens Halim Paşa Mayıs 1870'de İstanbul'da Fransız Grand Orienti'ne bağlı olarak *Şûra-ı Âli-i Osmanî* adıyla Yüksek Şûra'yı kurup ilk Hâkim Büyük Âmir oldu. 1867 Yılında Fransa'dan dönen amcası Prens Mustafa Fazıl Paşa (1829-1875) ile birlikte -Namık Kemal K. ve devrimcileri Avrupa'da paraca destekleyen oydu- Yüksek Şûra'da çalışmaya başladı. Aralarına önemli sayıda Mısırlı Mason katıldı. Mustafa Fazıl Paşa'nın yakın mesai arkadaşlarından bir çoğu; sekreteri Vasıf Azmi K., iki yaveri Hüseyin Galip K. ve Ahmet Celal K., kâhyası Mehmet Hamdi K. de *L'Union d'Orient* Locasına 1869 yılında üye ol-

muşlardı. Öteki Mısırlı Yüksek Şûra üyelerinin ismi belli değildir. Türkiye Yüksek Şûrası (Şûra-i Âli-i Osmanî)'nin izafi kuruluş tarihi olan 1861 ile gerçek kuruluş tarihi olan 3 Mart (24 Haziran) 1909 arasında kalan 49 yıllık fark, 1861-1870 arasında geçen 9 yıllık bu ara dönemde aranmalıdır. Masonlar tarafından uygulanan masonik ritin adı dahi tıpkı Doğu'da olduğu gibi - Eski ve Kabul Edilmiş Skoç Riti - Osmanlıca'ya "tarikat" sözcüğüne yollama yapılarak tercüme edilmiştir: *İskoçya Tarikat-ı Kadime ve Makbule...*

Belçika Yüksek Şûrası'nın kayıtları, Türkiye Yüksek Şûrası'nın 1864 yılında İstanbul'dan İzmir'e nakledildiğini söylemekte ve İtalya Yüksek Şûrası'nın kayıtları da 27 Ekim 1885'de İstanbul'da Türkiye'ye özgü bir Yüksek Şûra daha kurulduğunu yazmaktadır.

SONUÇ

Afgani, İslâm Düşünce Tarihi içinde yeni çağın başlangıç siması olmuştur. Gazali'den sonra sürekli gerileyen İslâm'ın yenilikçi birikimini canlandırmaya çalışmıştır, İslâm dünyasındaki anti-sömürgeci tepkiyi siyasal dile çevirmiş, kaynaklara dönüş, bid'at ve hurafelerden arınma, akıl ve bilimi esas alma, İslâm birliği, batı karşıtlığı gibi dilinden düşürmediği bir çok sloganı çağdaş İslâmcılığın fikriyatına sokmuştur. Epistemolojik olarak, kesin bir dille akli savunmuş, dinin baştan aşağı makul olduğunu söylemiş; Müslümanları, İslâm düşünce tarihinin akılcı eğilimlerini diriltmeye çağırmıştır. Metodolojik olarak, içtihat kapısının açık olduğunu belirtmiş, daha çok akli delillere dayalı içtihadı teşvik etmiş, taklidin terk edilmesini savunmuştur. Batı karşıtlığı ve monarşik yönetimler karşısındaki muhalif duruşuyla İslâmcı muhalefetin dilinin oluşmasında çok önemli katkılar sağlamıştır.

Cemalettin Afgani; çağdaşları arasında dikkate değer bir yazar, büyüleyici ve usta bir hâtip, doğuştan yüksek ikna kabiliyetine sahip bir tartışmacı olarak dikkat çekmişti. Wildrid S. Blunt'un deyişiyle bu "*hırçın dâhi*", Hâdi Hüsrev-şahî'nin deyişiyle bu "*doğanun çırpınan şahini*" zihninde para ve unvana yer vermeyi reddetmiş, tüm hayatını İslâm dünyasının yeniden doğuşu uğruna hizmete adanmıştı.

"Dünyanın alanını geniş kabul edenler için ben görkemli bir şahin gibiyim. Kafesin genişliği uçabilmem için çok dardır. Beni bu küçük kafese hapsetmek istemenize şaşırıyorum."

Cemalettin Afgani

KAYNAKLAR

- Adnan Adwar, **Kemiklerini Uğurlarken**, Dur Düşün, A.Halit Kitabevi, İstanbul, 1950
- Afşar İrec ve Esgar Mehdevî, **Documents inédits concernant Sayyed Jamâl-al-Din Afghânî**, Tahran, 1963
- Ahmet Ağaoğlu, **Türk Yurdu**, Cilt I, 24 Teşrinisani 1327, s.71, İstanbul
- Alaeddin Yalçinkaya, **Cemalettin Afgani ve Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Te-sirleri**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1995
- Alaeddin Yalçinkaya, **Cemalettin Afgani'nin Gerçek Yüzü**, Bedir Yayınları, 1997
- Alaeddin Yalçinkaya, **Cemalettin Afgani-Siyasî Hayatı**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1997
- Albert G. Mackey, **Encyclopedia of Freemasonry**, Chicago, 1929
- Albert Kudsi-Kudsizade, **Afghani and Freemasonry in Middle East**, Journal of The American Oriental Society, C, 92, No.1, January-March 1972,
- Albert Kudsi-Kudsizade, **Sayyid Jamal al-Din al-Afgani**, an Annotated Biography, Leiden, 1970.
- Auriant, "Un émîr afghan, adversaire de l'Angleterre en Orient, Djemmal ed Dine, ténébraux agitateur" *Mercure de France*, 288, 1 Aralık 1938
- Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu (Çeviren, Metin Kuratlı), Ankara, 1970
- Cemalettin Afgani**, Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1960, Cilt. X
- Cemalettin Afgani**, Büyük Larousse, Cilt 5, İstanbul,
- Cemalettin Afgani-Muhammet Abduh, **El-Urvetü'l-Vuska (1884)**, (Çeviren, İbrahim Aydın), Bir Yayınevi, İstanbul, 1987
- Darrah, Delmar D., **History and Evolution of Freemasonry**, Chicago, 1952
- Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, 2 Cilt. (Çeviren, Osman Akınhay), İstanbul, 1997
- Edward G. Brown, **The Persian Revolution of 1905-1909**, Cambridge, 1910
- Elie Kedourie, **Afghani and Abduh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Politicial Activism in Modern İslâm**, London, 1966
- Elie Kedourie, **Sayyid Jamal ad-Din: A Political Biography**, Berkeley, 1972
- Ernest Renan, **Nutuklar ve Konferanslar**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1946
- Fahri Derin, **Cemalettin Afgani Hakkında İki Vesika**, Tarih ve Toplum, Cilt 14, Sayfa 373, İstanbul, 1990
- Hayreddin Karaman, **Cemalettin Afgani**, İslâm Ansiklopedisi, T.D.V. Yayınları, Cilt.10, 456-466, İstanbul, 1994
- Hayreddin Karaman, **Gerçek İslâm'da Birlik**, Nesil Yayınevi, 1996
- Hayreddin Karaman, **Gerçek İslâm'da Birlik: Cemalettin Afgani'nin Gerçek Yüzü**, Bedir Yayınları, 1997
- Homa Pakdaman, **Djamal-ed-din Assad Abadi dit Afghani**, Paris, 1969
- Ignac Goldziher, **Cemalettin Afgani: İslam Ansiklopedisi**, 3.Cilt, 81-85, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993
- İhsan Eliaçık, **İslâm'ın Yenilikçileri: Cemalettin Afgani**, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001
- İrene Melikoff, **Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu**, Tarih ve Toplum, Cilt.10, 1988
- İsmail Kara, **Cemalettin Afgani Biyografisine İki Önemli Katkı**, Tarih ve Toplum, Cilt 17, 1992

- Ismail Râ'in, **Fehrûmuşhâne ve Farâmâsûnrî der Irân**, Tahran, 1968-69
İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1985
- Jacob M. Landau, **Prolegomena to a Study of Secret Societies in Modern Egypt**, *Midd. East. Studies*, I., No.2, January, 1965
- Kaya, Bilgegil, **Cemaleddin Afgani ve Türkiye**, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Temmuz 1977, Sayı 3-4
- Kemal Karpat, **Türköne'nin Cemalettin Afgani Değerlenmesi**, *Bilgi ve Hikmet*, 1993/1
- Kutay Cemal, **Afganlı Cemalettin**, *Tarih Konuşuyor*, II-9, Ekim 1964
- Mehmet Akif Ak, **"Muasırlaşmak'tan "Modernleşme"ye**, *Bilgi ve Hikmet*, 1993/1
- Mehmet Akif, **Cemalettin Afgani**, *Sırat-ı Müstakim*, Sayı 90, 13 Mayıs 1910
- Mehmet Akif, **Safahat**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1953
- Muhammed Reşat ve diğerleri, **Cemalettin Afgani'nin Gerçek Yüzü**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1997
- Muhammed Reşat, **Cemalettin Afgani Etrafında Makaleler**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996
- Muhammed Abduh, **Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi**, (Çeviren, Sezai Özel), İnsan Yayınları, İstanbul, 1986
- Mümtez'er Türköne, **Cemalettin Afgani Efsanesi**, *Bilgi ve Hikmet*, 1993/2
- Mümtez'er Türköne, **Cemalettin Afgani**, *Türkiye Din Vakfı Yayını*, Ankara, 1994
- Mümtez'er Türköne, **Cemalettin Afgani'nin Gerçek Yüzü**, Bedir Yayınevi, 1997
- Namık Kemal, **Renan Müdafanâmesi**, T.T.K Yayınları, 1973
- Nevzat Köseoğlu, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce**, Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002
- Nikki R. Keddie, **An Islamic Responce to Imperialism**, Berkeley, 1986
- Nikki R. Keddie, **Sayyid Jamal Ad-Din Al Afghani**, *Political Biography*, Berkeley, 1972
- Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyuş), YKY, İstanbul, 2002
- Orhan Koloğlu, **Abdülhamit ve Masonlar**, Eylül Yayınevi, İstanbul, 2001
- Rıza Reşid, **Târihü'l-üstâzi'l-imâm eş-şeyh Muhammad Abduh**, Kahire, 1931-1948, 3 Cilt
- Robert Gould, **Gould's History of Freemasonry**, Cilt IV, Londra, 1951
- Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980
- Sir Muhammed İqbal, **Cavidnâme**, (Çeviren, Annamari Schimmel), İş Bankası Yayınları, 1958
- Sylvia Haim, **Arab Nationalizm**, Berkeley, 1962
- Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri**, İş Bankası Kültür Yayınevi, Ankara, 1964
- Şükrü Hanoğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki ve Jön Türkler**, İstanbul, 1985
- Tamer Ayan, **Bir Masonun Biyografisi: Emir Abdülkadir Kardeş ...**, *Mimar Sinan Dergisi* 121, 2001
- Thierry Zarcone, **Mystiques**, *Philosophes et Francs-Maçons en Islam*, J.Maisonneuve, Paris, 1993
- Wilfrid S. Blunt, **Secret History of the English Occupation of Egypt**, London, 1907
- Yusuf Akçura, **Türkçülük Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001
- Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Ankara, 1986

İngiltere'de Devrimci Bir Mason:

RİCHARD CARLİLE VE HÜRMAŞONLUK EL KİTABI

Çeviren: **Celil LAYİKTEZ**

A REVOLUTIONARY FREEMASON IN
ENGLAND AND HIS HANDBOOK OF FREEMASONRY

In his inauguration speech of the Sheffield Masonic Study Circle, Prof. Andrew Prescott claimed that historians tend to ignore the importance of Freemasonry in the evolution of historical events in the last centuries. As an example, he gave a lecture on the life and influence of Richard Carlile. The text is available on the web site of the Sheffield University.

*Sheffield Üniversitesi Masonluk
Kürsüsü (Sheffield Masonic
Study Circle) Başkanı Prof. And-
rew Prescott, kürsünün 30 Ka-
sım 2000'de açılışında, tarihçi-
lerin olayların akışında Hürma-*

*sonluğu yok saymalarının ne-
denlerini açıkladı ve söyledikle-
rine örnek olarak, Richard Car-
lile'in yaşam hikâyesini ve tari-
hin akışı üzerindeki etkisini an-
lattı.*

1814 veya 1815 yılında, bir Pazar günü, Londra'da iş arayan genç bir Devon'lu tutya⁽¹⁾ işçisi yağmurdan korunmak üzere bir evin çatı çıkıntısının altına girdi. Evin pencerelerinde Masonik sembollerle süslü baskılı ilânlar vardı. Genç adam, Hürmasonluk hakkında bir şeyler duymuş olmakla beraber fikir sahibi değildi. Garip ilânlar merakını uyardı; yağmurun durmasına rağmen, bir süre daha tetkikini sürdürdü. Bu imaj genç adamda iz bıraktı. Aradan on yıl geçmişti ve o yağmurlu Pazar günü, genç adamın yaşamında hayal edemeyeceği köklü değişikliklere yol açmıştı. Bu genç adam düşünme ve konuşma özgürlüğünün şiddetli savunucusu, basın özgürlüğünün şampiyonu, monarşi karşıtı ve cumhuriyetçi, militan ateist, yeni kavramlar olarak ortaya çıkan vejetarianizmin, doğum kontrolünün ve toplu siyasal protestonun öncüsü, **Richard Carlile** idi.

Yakın zamanda, yorumcu Joss Marsh, siyasî reformcuların (Chartists) hapisaneleri reddetmeleri, 1920'lerin kadın hakları savunucularının (Suffragettes) açlık grevleri, mahkûm IRA teroristlerinin açlık grevleri ve battaniye isyanları gibi olayların tümünün köklerini Richard Carlile'in düşüncelerinde bulmakta-

dır. Oysa, Internet'te Richard Carlile adını aradığınızda, Carlile'in baskıları sürekli yenilenen **Hürmasonluk El Kitabı** (*Manual of Freemasonry*)'ndan başka bir şey bulamayacaksınız. Carlile bu kitabı ilk kez 1825 yılında, sahibi olduğu *The Republican* (Cumhuriyetçi) gazetesinde, kısa süre sonra da ayrı bir kitap olarak yayınladı. Carlile, bu eserinin radikal ideolojiye hizmet ettiğinin kanısında olarak, yoksulluğa düştüğü son yıllarında bile sürekli basılmasını sağladı.

Yağmur altında sığındığı garip ev William Finch'e aitti. Terzi olan Finch, 1802 yılında Canterbury'den Londra'ya gelmiş ve hobi olarak Masonluk üzerinde araştırmalar yapmaya, konferans konuları ile Hürmasonluk hakkında edindiği bilgileri yayınlamaya başlamış, kısa zamanda terziliği bırakarak tüm zamanını masonik yayıncılığa vermişti. Yayınları nedeniyle Büyük Loca ve bazı münferit Localarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Finch acımasız bir eleştirmendi ve iki rakip Büyük Locanın birleşme şekline karşı çıkıyordu. Bu süreçte kurulan *Lodge of Reconciliation* (Barışma Locası) yaptığı bazı ritüel değişikliklerine karşı çıkıyor ve kendi yazdıklarının izinsiz kullanıl-

(1) tutya: tabak, vazo gibi eşyaların yapıldığı çinko-kalay-kurşun alaşımı

dıĒından Őikâyet ediyordu. 1815 yılında Birleşik Büyük Loca, Finch'in Loca çalıŐmalarına katılmasını yasakladı. Finch gayri muntazam ilân edilmeden bir nevi aforoz edilmişti. Kişisel davranıŐı ile yayınladıkları Birleşik Büyük Locayı rahatsız ediyordu. Finch ve Carlile 19. yûzyılın radikal geleneĒini MasonluĒa taşı- mıŐlardı.

16. ve 17. yûzyıllarda matbaanın topluma çok büyük etkisi olduĒu sıkça ifade edilir. Aslında, matbaanın en büyük etkisi, Büyük Fransız Devriminden bu yana, iŐçi sınıfının baskılı propagandayı keŐfetmesi ile olmuŐtur. Carlile ve Finch gibi zanaatkârların, baskılı metinlerin en geniŐ Őekilde kitlelere ulaŐmasını saĒlamak üzere kitap fiyatlarını en dūŐuk seviyede tutmaları heyecan yaratmıŐtı. Yazılı kelâmın ve matbaanın gûcü keŐfedilmıŐti. Carlile ve Finch matbaa presleriyle dûnyanın en gûçlü kurumlarını temellerinden sarsabileceklerine inanıyorlardı. Her ikisinin de HürmasonluĒa olan ilgileri ile bir nevi 'gerilla matbaacılıĒı' olarak nitelendirilebilecek bu tür yayıncılıĒa HürmasonluĒun etkisi, tarih araŐtırmacıları tarafından genelde ihmal edilmiŐtir. Finch ile Carlile'dan 19. yûzyılın diĒer radikal hür dūŐünûrlerine bir baĒ vardır. Bunların arasında, Carlile'in arkadaŐı George Jacob Holyoake, Charles

Bradlaugh ve İngiltere'de Mikst MasonluĒun kurucusu Annie Besant'ı sayabiliriz. HürmasonluĒun spiritûel geleneklerine ilgi 19. yûzyılın sekûlarist karşı kûltûrüne bizi gôtûrûr.

Hürmasonluk tarihi incelenirken, radikal gelenekle olan bu karmaŐık ilgi göz ardı edilirse önemli bir boyut kaybolur. İngiltere BirleŐik Büyük Locasının, sekûlarist tutumu nedeniyle, Fransa Grand Orient'ı ile ayrı dūŐmesi İngiltere'de sekûlarist tartıŐmanın, Carlile'in arkadaŐı Bradlaugh'a odaklanmış olarak, doruk noktasında idi. İngiltere'de ilk Grand Orient Locası 1890'da, Swansea'de bir grup ate ve agnostik özgûr dūŐünceci (freethinker) tarafından kuruldu. Bu Swansea rasyonalistleri Carlile'in mirasçılarıdır.

Carlile 1790 yılında, Devon'un Ashburton kasabasında doĒdu. Sırasıyla kunduracı, yontucu, ôĒretmen ve asker olan babası matematiksel vecizeler içeren bir kitap yayınlamıştı. Çok iki içen baba, anne ile çocuklarını bırakınca, Carlile'in delikanlılık yılları kûûk işlerde çalıŐarak geçimini saĒlamakla geçmişti. Carlile bu sûreye "kayıp yıllarım" der. Yerel parasız okullarda temel tahsil gûren Carlile tutya işçisi olmuş, ancak mekanik yûntemlerle ûretimine geçilen tutya eŐyalar nedeniyle geçinmekte zorlanmaya baŐlamıŐtı. İki kız

kardeşi siyasal mücadelelerinde ve yaşlılığında hep yanında olmuşlardır.

1813'ten 1817'ye Carlile Londra'nın Holborn semtinde iki avukatlık firması hesabına çalıştı. Çalıştığı muhit radikal düşüncelerin sürekli tartışıldığı, siyasi bültenlerin ve radikal gazetelelerin dağıtıldığı bir arı kovandı. 1816 - 17 ekonomik krizinde mitinglere katılmaya başlamış ve 1817'de ilk deneme çalışmalarını yayınlamış, İhtilâlcı Cobbett bile bunları fazla şiddetli bulmuştu. Mart 1817'de Carlile metal işçiliğini terk ederek tüm zamanını radikal politika ve yayıncılığına verdi. Londra sokaklarında, matbaasından çıkan ve ucuza satılan politik broşürler kapışılıyordu. Bu tür broşürlerin basılması, dağıtılması riskliydi. 1799'da yayınlanan "Kanun dışı Cemiyetler Yasası"na göre Mason Locaları üye kayıtlarını bildirmeye mecburdular. Aynı yasa ile yasak yayınları basmak ve dağıtmak suçlarına ağır cezalar getirilmişti. Mart 1817'de, İçişleri Bakanlığı yargıçlara din'e karşı ve fitneci yayıncıların tutuklanmasını emretmişti.

Carlile broşürlerinde İngiltere'nin fesat, yalan, riya ve iftira yumağı olduğunu iddia ediyordu. 1819'da, yoksulların politik köleler olduğunu yazdığından, dine küfür ve iftira suçlaması ile ilk defa hapsedildi. Hapisten çık-

tığında, yenilenmiş bir azimle yayıncılığa döndü, Westminster seçim kampanyasında radikal politikacı Henry Hunt için çalıştı, "Hunt ve Özgürlük" yazılı meşhur pankart dahil, politik pankartlar hazırladı. Bu son pankart, askerlerin halkın üzerine ateş açtığı Peterloo mitinginde de kullanılmıştı.

Tahsilinin yetersizliği ve taşra şivesi nedeniyle doğrudan politika yapamıyordu. Masonluk bu eksikliğini tamamlayacaktı. İlk önce Thomas Paine'i kendine örnek aldı ve onun **The Origins of Free Masonry** (Hürmasonluğun Kaynağı) adlı eserini bastı. Paine'e göre, Hıristiyanlık geldiğinde, Kelt rahipleri Druidler zulme uğramış ve Masonluğa sığınmışlardı. İşte Hürmasonluğun büyük sırrı buydu. Paine daha önce, **The Age of Reason** (Mantık Çağı) adında Hıristiyanlığı hedef alan, deist din arayan bir kitap yazmıştı. Paine putperestlerin güneş dinine dönmek istiyordu ve Hürmasonluğun bu fikri savunabilecek en müsait ortam olduğunu düşünüyordu. Bu kitabın yayınlanmasından sonra Llandaff Başpiskoposunun saldırılarına yanıt olarak **The Origins of Free Masonry**'yi yazmıştı. Burada, 19. yüzyılın sonuna kadar, eski inanışlara dönme fikrinin özgür düşünceci radikal toplumu sardığını anımsatmak gerekir. **The**

Origins of Free Masonry'den sonra atılacak adım **The Age of Reason**'un da ucuz bir baskısını halka sunmak olacaktı. 1818'de Carlile işçi sınıfına hitap eden **The Age of Reason**'un ucuz baskısını piyasaya sürdü. Bir ay zarfında Carlile hakkında dava açıldı. Kitaplarını pazarlayan sokak satıcıları tutuklandı. Carlile'in yanıtı ise, ihtilâlcî broşür basma işini hızlandırmak oldu. Ocak-Eylül 1819 döneminde, Carlile hakkında bir düzine dava açıldı. Bu reklamlarla işi büyüdü, daha çok sattı, 55 Fleet Street adresinde, **The Temple of Reason** (Mantığın Mabedi) adını verdiği daha büyük bir iş yerine geçti.

Carlile'in radikal ünü o denli büyüştü ki, Henry Hunt ile birlikte St Peters Fields, Manchester'de halka bir konuşma yapması istendi. Mitinge bindirilmiş kolluk gücü müdahale etti, halkı kılıçtan geçirdi. Carlile'e yakın duran kadın ve çocuklar kılıç darbeleri ile öldürüldü. Carlile kaçabildi ve 'Peterloo Katliâmı'nı, görgü şahidi olarak yeni çıkarmaya başladığı **The Republican** (Cumhuriyetçi) adındaki gazetesinde yazdı. 1825'in sonunda, **The Republican**, 19. yüzyıl başında yayınlanan ilk işçi sınıfı gazetesi olmuştur. Davalar sürüyordu. Ekim 1819'da Londra Guildhall' da mahkeme heyetine **The Age of Reason**'un önemli kısımlarını okudu, bun-

lar da mahkeme kayıtlarına aynen geçti. Carlile'in karısı, resmî bir evrak mahiyetinde olan bu zabıtları yayınlamak, **The Age of Reason**'u artık toplatılma korkusu olmadan satışa sundu. Yasadaki bu boşluk derhal kapatıldı. Carlile, Dorchester hapisanesinde yatmak üzere üç yıl hapse ve 1500 £ ödemeye mahkûm oldu. Kasım 1819'dan Kasım 1825'e altı yıl hapis yattı. Bu yıllar Carlile'in yoğun bir şekilde kitap okuyarak tahsil eksikliğini tamamladığı ve yayınlarıyla da ününün doruğuna çıktığı yıllardır. İlerde kadın hakları koruyucuları (Suffragettes) lerden Nelson Mandela'ya kadar gelişen ve siyasal protestonun ileri şekli olan hapisane protestosu yöntemini başlattı.

Mandela'nın Güney Afrika hapisanesinde kendisine gelen mektup ve faksları çoğunluk iktidarına götürecektir yolda propaganda aracı olarak kullandığı gibi, Carlile, Dorchester hapisanesindeki hücrelerini Mantık Deposu (Repository of Reason) ve basına özgürlük mücadelesinin odak noktasına çevirdi. Küçük bir ücret karşılığında Carlile'a daha havadar bir oda verildi. Artık odasında bir lavabo, yatak, masa, dolap ve idman için halter vardı. Bu eşyayı dostları ve siyasal destekleyenleri hediye etmişti. Dostları kendisine ayrıca ustura, çarşaf, pijama ve benzeri hediyeler de getiriyordu. Gıda

maddelerini satın alabiliyordu, iki uşağı vardı. Bunlardan biri alışverişi yapıyordu, diğeri de temizlik ve çamaşır yıkama işlerini üstlenmişti. Yalnız, Carlile diğer mahkûmlardan tecrit edilmişti ve ziyaret edilmesi önlenmeye çalışılıyordu. Haftada üç saat hücrenin dışına çıkarılıyor ve kafeste tutulan vahşi bir hayvan gibi halka teşhir ediliyordu. Carlile'in bu işkenceye yanıtı, disiplinli ve güçlü bir dimağ ve vücut idman programını geliştirmek olmuştu, sürekli yeni kitap ve dergiler istiyordu. Karısının ve dostlarının yardımı ile hapiste kaldığı dönemde binlerce kitap okudu. Yıkanma alışkanlığının olmadığı bir dönemde, düzenli yıkanyordu. Alkol almıyor, vejetaryen bir diyetle besleniyor, hastalandığı zaman bitki çayları içiyordu. Basın özgürlüğü kampanyasını yürütmek üzere karısı Jane matbaayı işletiyor, kitap ve broşürleri satıyor. Kısa zamanda o da hapishane hücrelerinde kocasının yanına yollandı. Kızkardeşi Mary Jane, Fleet Street 55 numaradaki faaliyeti üstlendi, o da aynı hücreyi boyladı. İki kadın ve çocuğunun mevcudiyeti hücreyi çok sıkışık kılmıştı; Carlile çalışmıyor, karısı ile kavga ediyordu.

Temmuz 1821'den sonra Carlile kitaplarının gönüllüler tarafından satılmasını istedi ve "esnafın kavgası" (battle of the shopmen)

diye bilinen protesto olayı başladı. Ünlü kişiler ve esnaf Carlile'in yasaklı broşürlerini satmak için yarıştılar. 1821-1824 arasında bunların yirmiden fazlası hapse atıldı. Bu gönüllülerin toplamda iki yüz yıldan fazla hapis yattıkları hesaplanmıştır. Carlile, hücrelerinden savunmaları yönetiyordu. Tutukluların çoğu, mahkemelerinde organize dine karşı ve basın özgürlüğü için konuşmalar yaptılar. Bu taktikler çok başarılı oldu. Joss Marsh'in sözleriyle, "*mahkeme salonları doldu taşı, hapishaneler doldu, kamuoyu alevlendi. Carlile ve yandaşları hükümeti yıprattılar, The Age of Reason kitap olarak muafiyet kazandı*". 1825 yılında baş savcı takipleri durduttu. Hükümetin bu mağlubiyetinde Carlile'in dâhiyane buluşları da yer aldı. Fleet Street'teki dükkânında saatli bir mekanizma ile çalışan bir aygıt, yasaklı kitapları gelene veriyordu.

Kavga yalnız basın özgürlüğü ile ilgili değildi. Carlile, Holbach ve Volney gibi Fransız Aydınlanmacıların agresif deist düşüncelerini de halka indirgemişti. Carlile'i savunanlar, "Zetetic Cemiyet" diye bilinen münazara kulüpleri kurdular. Bu kulüplerde Hıristiyanlık karşıtı ve bilimsel fikirler tartışılıyordu. Hapishaneden yönetilen etken The Republican gazetesi yayınlanmaya devam edi-

yordu. Bu gazetenin 12. cildinde, Carlile Hürmasonluk temasını çalışmaya başladı. 1824'te Carlile **The Moralist** adındaki kısa ömürlü haftalık dergide Hürmasonluğun tarihi ve niteliği üzerine yazılar yazdı. Genel ilgi üzerine Carlile, The Republican'da, Materyalizm ve Hürmasonluk üzerine yazılar yazmaya başladı ve bunlarda din ve batıl inanışların zararlarını anlattı. Birçok ek dereceyi de kapsayan muhtelif derece ritüellerini yayınladı, bu işi yaparken de agresif bir materyalist görüşle, organize din ve monarşi ile yakınlığı nedeniyle, üyesi olduğu Hürmasonluğu da eleştirdi.

Mart 1825'te, The Republican'da IV. George'a yazdığı açık mektupta, Kralın Büyük Üstat olmasını eleştirerek, 'aşlında bir aldatmacanın Büyük Üstadı' olduğunu yazıyordu. Kötülük, monarşi, aristokrasi ve ruhban sınıfindan geliyordu ve baş yargıç olan Kral bu kötülüğe hizmet ediyordu. Hürmasonluğun en büyük sırrı, sırrının olmamasıydı. Masonluğun başlangıcı eskilerde değil 18. yüzyılda idi. Kral ailesi, Masonların yerine makineci zanaatkarları desteklemeliydi. Yazı, "*Hapishaneciniz, R. Carlile*" diye imzalanmıştı. Carlile Masonlara doğru yolu gösterdiğini iddia ederek, 1825 yılının Mason takviminde Birinci Işık Yılı ilân edilmesini istiyordu. IV. George'a yazdığı başka bir

mektupta, Carlile "*Masonları Masonlaştıracığını*" yazıyor. Bunun için Masonlara ahlâk derisi verecek ve tarihsel sembolizmalarına yeni anlamlar getirecekti.

1825'te Carlile beklenmedik şekilde hapisten çıkarıldı. Hapisten çıktıktan sonra işçi sınıfına radikal kitap yetiştirecek bir hisseli şirket kurmayı denedi, bu teşebbüsünde başarılı olamadı. 1826'da Carlile, Francis Place'in etkisinde, doğum kontrolünü teşvik eden bir kitapçık yazdı ve kısa zamanda, doğum kontrol hareketinin lideri oldu.

Parlamento reform krizi esnasında, Taylor adında deizme sapsmış bir keşiş Blackfriars Yolu'nun üzerinde Rotunda'da işçi sınıfına radikal konuşmalar yapıyordu. Taylor haftada iki üç kere konuşuyor, konuşmalarını daha çekici kılmak için ışık oyunları, kadın gitar orkestrası gibi yöntemler kullanıyor, Şeytan'ı ayağa kaldırmaktan söz ediyordu. Carlile gazetesinin "*Şeytanın Kürsüsü*" başlıklı köşesinde Taylor'un bu konuşmalarını yayınlıyordu. Taylor konuşmalarında sık sık Hürmasonluğa da değiniyor, Masonları ettikleri yeminden azat ediyordu. Masonluğun sırlarının eski Mısır, Musevi ve Hristiyan batıl inançlarından kaynaklandığını, Elözis, Diyonzios, Baküs ve İsa Misterleri ile

aynı olduklarını söylüyordu. Bu yazılar özgür düşünce yanlıları tarafından, 19. yüzyıl boyunca tekrar tekrar basıldı.

Bu olaylardan sonra, Carlile daha mülayim bir **Hürmasonluk El Kitabı**'nı bastı ve bunda The Republican'da kullandığı saldırgan üsluptan vazgeçti. "*Amaçım, Masonları kızdırmak değil, onları eğitmektir... Işık istiyorlardı, onlara Işık sunuyorum..*" diyordu. Zaman ilerledikçe, Hürmasonluk El Kitabı'nın metinleri de gelişiyor ve değişiyordu. Artık Hürmasonluğun ahlâki değerini, astronomik anlamını, Kutsal Kitabın İnsan Entelektüel kabiliyetinin evreni hikâyesinin alegorik şekli olduğunu, dinlerin de iyi insanların bilgi aktarma mücadelelerini sergilediğini söylüyordu. Carlile'in bu Hürmasonluk El Kitabı günümüze kadar baskıda kalmıştır.

1831 yılında kısa bir süre için, Carlile tekrar hapse atıldı. Evliliği bitmişti. Rotunda'da konuşmalar yapmış olan Elizabeth Sharples adındaki müridi ile bir "moral evlilik" yaptı. 1841'de geçirdiği hafif bir felce rağmen, memleketi dolaşiyor, konuşmalar yapıyor, ateistleri destekliyor, halkın vergileri ile kilise in-

şa edilmesine karşı çıkıyordu. Kutsal Kitapta önemli hakikatlerin yer aldığını ve ilkel Hıristiyanlığın insanlığın akıl ve hikmet gelişmesine hizmet ettiğini yazdığından, ateistler ona karşı cephe aldılar.

1843 yılında Carlile ölmeden, cesedini bilimsel araştırmalara tahsis etti. Kensal Green mezarlığında toprağa verildi, oğullarının itirazına rağmen rahip geleneksel duaları yapınca, oğulları mezarlığı terk ettiler.

Carlile'in yayınladığı bir çok kitap ve broşür arasında, **Hürmasonluk El Kitabı**'na en çok önem vermesi ve onu sürekli baskıda bulundurmasının nedeni, Hürmasonluğa bağlı yorumunun dinleri anlamak için bir anahtar olduğuna dair inancıydı.

İngiltere'de, Büyük Fransız Devriminden bu yana, 19. yüzyıl işçi sınıfı politikalarını inceleyen sosyal tarihçiler için en büyük sorun münferit başkaldırlar arasında bir süreklilik bağını bulabilmektir. Bu bağlamda, Hürmasonluk, 19. yüzyılda organize din ve Hıristiyanlığa karşı takındığı eleştirisel tavırla, tarihçiler tarafından şimdiye kadar ihmal edilmiş, ilginç bir bağ oluşturmaktadır

İZMİR MATRİKÜLÜMÜZÜN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

Doğan DİRİK

A STUDY ON THE PAST, THE PRESENT AND THE FUTURE OF MASONIC DEMOGRAPHY IN IZMİR

While the total number of Freemasons throughout the world is decreasing, it is a well-known fact that Freemasonry in Turkey is successfully on the rise. This study based on previous, past and present analysis aims at forecasting the future of masonic demography in Izmir.

Another purpose of this study is to determine as accurately as possible the ratio of the number of Freemasons to the population in Turkey. In this issue, population of Izmir is compared to the masonic demography of Izmir with the previous statistics that are projected for predicting the increase in the number of Masons in Izmir.

In accordance with the numerical increase in our head count, the number of Lodges and consequent need for Temples and other related facilities are also analysed and future goals both in numerical and financial terms, are recommended.

1. Giriş

İstanbul vadisinden Semih Tezcan Kardeşimiz, Mimar Sinan dergisinde de yayınlanan bir yazısında, aşağıdaki hususa dikkatimizi çekiyor⁽¹⁾ :

"Dünyada Hürmason sayısının gittikçe azaldığı çoktandır bilinen bir husustur. Ancak, bunun yaklaşan çok önemli, hayati bir tehlike olduğu daha yeni fark edilmiştir. Önceleri, dünya Hürmason sayısındaki azalışın, belirli ülkelere ve belirli localara inhisar ettiği zannediliyor ve bu azalışın son kırk yıl içinde, genellikle İngilizce konuşulan ülkelerin hemen hemen hepsinde yaygın bir şekilde, durmadan devam ettiği pek fark edilmiyor veya üstünde durulmuyordu. İstatistikler gözden geçirilince, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde Hürmason sayısında sürekli ve çok riskli bir azalma olduğu anlaşılmaktadır."

"Bu sorun, ülkemizin tamamen dışındadır diye düşünüp, seyirci kalmamız doğru olmaz. Çünkü, dünya Hürmasonluğu tüm insanlar için bir 'kardeşlik ve sevgi mabedi' oluşturmayı amaç edinmiştir. Bu amacın gerçekleşmesini engelleyecek her türlü soruna, özellikle bu sorunların, hür, demokratik ve gelişmiş ülkelerde yer almış olmasının önemi de göz önüne alınarak, çözüm bulmak veya destek vermek hepimiz için bir Kardeşlik görevi olmalıdır."

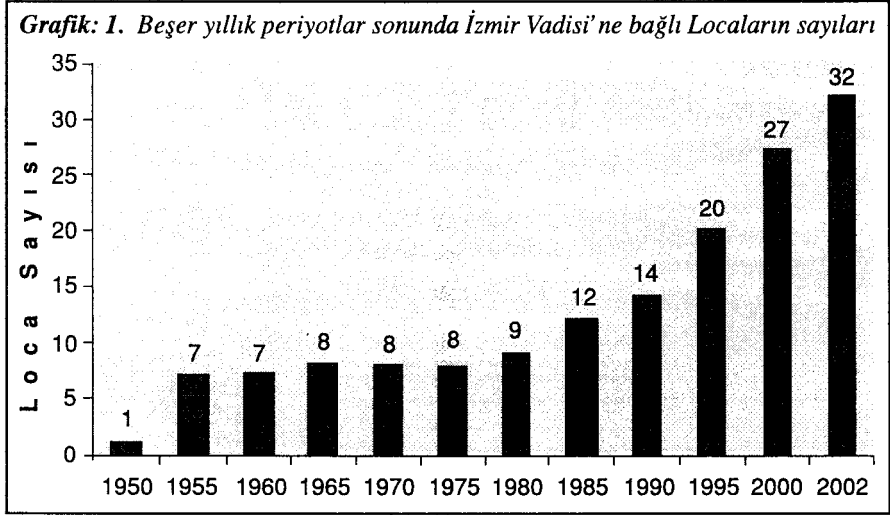
Bu bağlamda, daha önce Mimar Sinan'da yayınlanan bir çalışmamda⁽²⁾ Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası İzmir Vadisi'nin demografik yapısı, üç ana parametre, Kardeşlerimizin biyolojik yaşları, masonik yaşları ve tekris yaşları bazında irdelenmişti. Bu çalışmada da, yine İzmir Vadisi ile ilgili olarak, matrikülümüzün bu güne kadar gösterdiği gelişim, önümüzdeki yıllar için beklentiler ve Kardeşlerimizin İzmir nüfusundaki payları incelenmiştir.

2. Localarımız ve aktif üye sayımızın gelişimi

Öncelikle, 1949 yılından günümüze Vadimizde kurulan Localar ve bu Localarda çalışan aktif üyelerimizin sayısının gösterdiği gelişimi kısaca hatırlamakta fayda görüyorum.

1949 yılından günümüze Vadimizde toplam 33 Loca kurulmuştur. Bu Localardan, 1955 yılında kurulan Kemal Muhterem Locası 1966 yılında tüm üyelerinin topluca istifaları dolayısıyla kapanmıştır. Dolayısıyla, halen Vadimizdeki Loca sayısı 32'dir.

Grafik-1'de görüldüğü üzere, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası'nın İzmir Vadisindeki Loca sayısının 1949 yılından günümüze gösterdiği gelişim şöyledir: 54 Yılında Loca sayısı 3 iken (İzmir, Nur ve Prométhée), 1955'te İzmir Vadi Büyük Locası'nın kurulması aşamasında, gerekli sayıya ulaşabilmek amacıyla 4 yeni Loca: Kemal, Gönül, İrfan ve Ümit Muh. Locaları kurulmuş ve sayı 7'ye yükselmiştir. Bunu takiben, 1965 yılında Ephesus, 1969 yılında Eylem ve 1978 yılında Manisa Muh. Locaları kurulmak suretiyle 1980 yılı sonunda Loca sayısı 9'a çıkmış, daha sonra beşer yıllık dönemlerde ise:

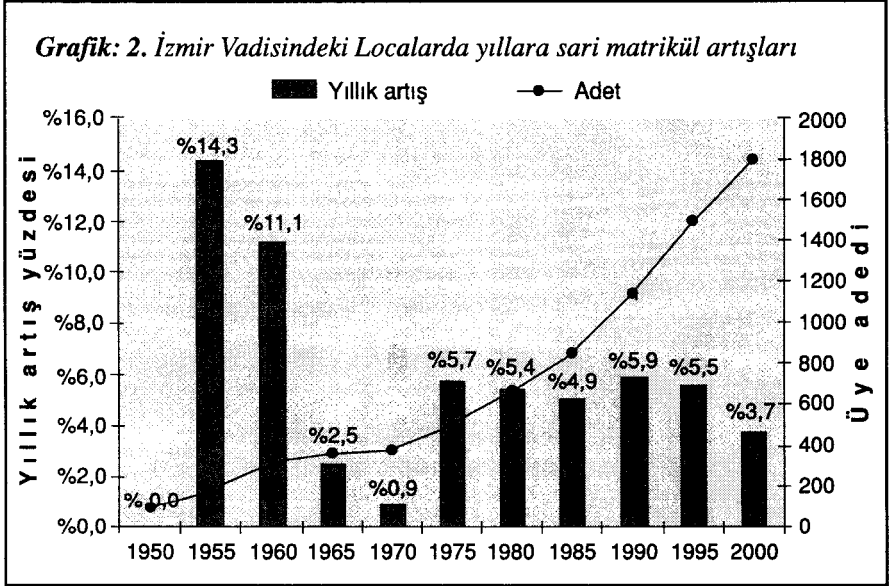

1980-1985 arası 3 Loca (Ege, Işın ve Başarı), 1985-1990 yılları arası 2 Loca (Üçsütun ve Karşiyaka), 1990-1995 yılları arası 6 Loca (Bodrum, Kordon, Doğa, Tan, Ocak ve Şakul), 1995-2000 arası 7 Loca daha kurulmuş (Marmaris, Nokta, İmbat, Nirengi, Agora, Işık ve Fethiye) ve nihayet 2001 yılında 4 Loca (Terazi, Çeşme, Sentez, Kuşadası), 2002 yılında da 1 yeni Loca (Zuhal) daha kurularak Loca sayısı 32'ye ulaşmıştır.

Aktif üyelerimize gelince, 1949 yılı sonunda 64 olan üye sayımız, 1999 yılı sonunda 1770'e, 2002 yılı sonunda ise 1893'e ulaşmıştır. 1949-2002 yılları arasını kapsayan 53 yıllık periyotta, Vadimiz bazında Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası'na bağlı Localarda çalışan aktif üyelerin yıllık ortalama artışı % 6.4 iken, 1950-1958 yılları arasında bu oran % 15.3 olmuştur. En yüksek artışlar 1950 yılında %40,6, 1956 yılında %27,2, 1951 yılında %25,6 olarak hesaplanmıştır. Buna

mukabil, 1966 yılında, 63 Kardeşin ayrılması sonucu aktif üye sayımız %12,1 azalma göstermiştir.

Grafik-2'de de, beşer yıllık periyotlarda vadimizde çalışan toplam aktif Kardeşlerimizin adedi ile bu periyotlara ilişkin olarak hesaplanan yıllık artış yüzdeleri verilmiştir. Görüleceği üzere ellili yıllardaki hızlı artış, altmışlı yıllarda yavaşlamış ve 1960-65 arası %2,5, 1965-70 arası ise %0,9'da kalmıştır. 1970 yılı sonrasında 1995'e kadar oldukça dengeli bir durum söz konusu olup artış %5-6 mertebelerindedir. 1995-2000 arasında ise yeniden azalarak %3,7'ye düşmüştür.

Yukarıda açıkladığım değerlerden hareketle, 2002 sonu itibariyle Localarımızın ortalama aktif üye sayısı 59'dur. Ancak tüm Localarımızda, kuruluş yılları ile ileri dönemlerdeki matrikülleri arasında doğal olarak büyük farklar olup, Loca matriküllerinin yıllara yayılmış ortalama değerleri daha belirleyici bir kriter teşkil eder kanısındayım. Bu görüş ışığında, Localarımızın 1949 yılından günümüze değin ortalama aktif üye sayılarından hareketle, ortalama matrikülleri 62 olarak hesaplanmıştır.

Buraya kadar mevcut durumu saptamaya çalıştım. Şimdi de bu verilerden hareketle önümüzdeki yıllara ilişkin tahminlerde bulunmaya çalışalım.

Tablo-1'de, matrikülümüzün çeşitli artış yüzdelerinden hareketle 2030 ve 2050 yıllarında ulaşacağı değerler listelenmiştir. Örneğin, artışı %4 olarak gerçekleşirse, 2030 yılında 5802, 2050 yılında 12912 üyeye ulaşacağız. Tabloda ayrıca, hesaplanan aktif üye sayılarından hareketle o tarihlerde Localarımızın sayısı, gerekli Mabet adedi ve gerekli sandalye sayısı da verilmiştir. Örneğin 2030 yılında, artışı yine %4 olarak gerçekleşirse, Loca sayımız 94'e yükselecek ve 10 Mabette 372 oturma yeri sağlamamız gerekecektir. Bu değerlerin hesaplanmasında aşağıdaki kriterler uygulanmıştır :

1. Localarımızın ortalama aktif üye sayısı, yukarıda hesaplanan ortalama değerden hareketle 62 olarak alınmıştır.
2. Mabet adedinin hesabında, çalışmaların haftanın beş gününe yayıldığı ve her Mabette günde sadece bir Locanın çalışacağı düşünülmüştür.
3. Sandalye sayısının hesabında ise devam oranının %60 olduğu varsayılmıştır.

Tablo : 1. 2030 ve 2050 yılları matrikül projeksiyonları

Artış	% 8,0	% 7,0	% 6,0	% 5,0	% 4,0	% 3,0	% 2,0	% 1,0
Matrikül 2030	17782	13439	10157	7676	5802	4385	3314	2505
Matrikül 2050	88073	54498	33722	20867	12912	7990	4944	3059
Loca 2030	287	217	164	124	94	71	53	40
Sayısı 2050	1421	879	544	337	208	129	80	49
Gerekli Mabet 2030	29	22	17	13	10	8	6	4
Mabet 2050	143	88	55	34	21	13	8	5
Gerekli Sandalye 2030	1067	806	632	484	372	298	223	150
Sandalye 2050	5320	3270	2046	1252	775	479	297	184

Tablodaki değerler incelendiğinde, üye sayımızın gidişatının sürekli olarak irdelenmesi ve projeksiyonlarımızın güncelleştirilmesi gereği açık seçik ortaya çıkmaktadır. Yıllık üye artış oranımız %4 mertebesinde kalırsa 2050 yılında gerekli Mabet sayısı 21 iken, artış %6 olursa ihtiyaç 55 Mabede, %8 olursa 143 Mabede yükselir ki, bu değerlere nasıl ulaşacağımızın fiziki planlamasının şimdiden düşünülmesi şarttır.

3. Şehir nüfusu - matrikül ilişkileri

İrdelememiz gereken diğer bir husus da matrikülümüzün nüfusumuza oranı olup bu değer 10.000 nüfusa isabet eden Mason sayısı ile belirlenmektedir. Konuya, Semih Tezcan Kardeşimizin çalışmasından aldığım iki tabloyla girmek istiyorum⁽¹⁾.

Tablo-2'de ki veriler 1982 yılı itibariyle 45 ülkenin matrikül ve nüfus değerlerini yansıtmakta olup, matrikül sayıları artmakta olan 31 ülke ile azalmakta olan 14 ülke iki ayrı grup halinde verilmiştir. Bu ülkelerden grup halinde belirlenenlerin dökümü aşağıdadır:

Tablo : 2. Matrikül sayısı artan ve azalan ülkeler⁽¹⁾

ÜLKE SAYISI	ÜLKE ADI	NÜFUS 1982	MATRİKÜL SAYISI 1982	10 000 NÜFUS İÇİNDEKİ PAYI
		milyon	kişi	kişi
1	A.B.D.	225,0	3 082 353	137,0
1	İngiltere	47,4	600 000	126,6
1	İskoçya	5,4	300 000	556,0
1	Avustralya	16,8	201 497	120,5
1	Kanada	27,2	194 855	71,9
10	Güney Amerika ^(a)	214,7	90 404	4,2
8	Orta Amerika ^(b)	109,1	60 578	5,6
1	İrlanda	5,2	55 000	105,3
1	Yeni Zelanda	3,5	35 040	100,0
3	Benelüks ^(c)	24,0	8 200	3,4
1	Güney Afrika	34,2	5 500	1,6
1	Japonya	110,0	3 879	0,4
1	İsrail	65,5	8 000	1,2
31	Azalan Ülkeler	826,1	4 640 306	56,2
4	İskandinavya ^(d)	22,3	64 016	28,7
6	Kıta Avrupası ^(e)	228,6	60 942	2,7
1	Filipinler	45,0	15 037	3,4
1	Hindistan	605,0	13 647	0,2
1	İzlanda	2,1	2 079	9,9
1	Türkiye	48,0	5 260	3,4
14	Artan Ülkeler	951,0	160 981	1,7
45	DÜNYA TOPLAMI	1 777,1	4 801 287	27,0

- (a) Güney Amerika ülkeleri : Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekuador, Peru, Paraguay, Uruguay ve Venezuela
- (b) Orta Amerika ülkeleri : Kostarika, El Salvador, Guatemala, Meksika, Panama, Küba, Dominik, Portoriko
- (c) Benelüks ülkeleri : Belçika, Lüksembourg, Hollanda
- (d) İskandinavya ülkeleri : İsveç, Danimarka, Finlandiya, Norveç
- (e) Kıta Avrupası ülkeleri : Avusturya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, İsviçre

Görüleceği gibi, matrikülleri azalmakta olan İngilizce konuşulan ülkelerde, gerek Mason sayısı gerekse matrikül sayısının nüfusa oranı, matrikülleri artmakta olan Kıt'a Avrupa'sına göre bariz olarak çok yüksek değerlere sahiptir. Örneğin İskoçya'da 10.000 de 556, İngiltere'de 126, A.B.D.'de 137 iken, İskandinavya'da 28.7, Kıt'a Avrupa'sında (Avusturya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, İsviçre) 2,7, Türkiye'de ise 1,1'dir.

Tablo-3'den izleneceği üzere, 1982'den günümüze, oranın yüksek olduğu İngilizce konuşulan en önemli 5 ülkede matrikül sayıları 1980 ile

Tablo : 3. Matrikül sayısı artan ve azalan ülkeler ⁽¹⁾

NO	ÜLKE ADI	MATRİKÜL SAYISI		YILLIK AZALIŞ (-)
		1980	1995	ARTIŞ (+)
1	A.B.D.	3 249 000	2 117 000	-2,3%
2	İngiltere	620 000	420 000	-2,1%
3	Avustralya			
4	Yeni Zelanda	266 700	128 500	-3,5%
5	Kanada	202 600	139 600	-2,1%
5	TOPLAM (Azalanlar)	4 338 300	2 805 100	-2,4%
1	Almanya	21 000	27 500	2,1%
2	Türkiye ⁽¹⁾	4 390	9 230	7,4%
3	Finlandiya	3 860	5 150	2,2%
4	İsviçre	3 545	3 842	0,6%
5	İzlanda	1 885	2 749	3,0%
6	Avusturya	1 700	2 000	1,2%
7	Lüksembourg	173,0	276	4,0%
7	TOPLAM (Artanlar)	36 553	50 747	2,6%
12	GLOBAL AZALIŞ	4 374 853	2 855 847	-2,3%

HKMBL'ye bağlı Localarda çalışan toplam üye sayısı 2002 yılı sonunda 12 263'e ulaşmış olup dünyanın en büyük büyüme oranına sahip ülkesi Türkiye'dir.

1995 yılları arasında yılda ortalama %2.4 oranında azalarak 4.3 milyondan 2.8 milyona düşmüş, Kıt'a Avrupasında ise %2.6 artarak 36500'den 50750'ye çıkmıştır. Görüldüğü gibi, denge hala İngilizce konuşulan ülkelerden yanadır; ancak, İngilizce konuşulan ülkelerin Mason sayısı hızla azalmakta ve Kıt'a Avrupa'sının artan yüzdeleri bu açığı kapamaktan uzak kalmaktadır. Dolayısıyla, Semih Tezcan Kardeşimizin belirttiği gibi tüm insanlar için bir Kardeşlik ve Sevgi Mabe-di oluşturmayı amaç edinmiş olan Hürmasonluğun bu amacının gerçekleşmesini engelleyecek her türlü soruna çözüm bulmak veya destek vermek hepimiz için bir Kardeşlik görevi olmalıdır.

Konumuz İzmir olunca, matrikülümüz ile ilgili olarak verdiğim değerleri 1960, 1970, 1980, 1990 ve 2000 yılları İzmir İli nüfus sayımları ile karşılaştırarak bazı sonuçlara varmaya çalıştım.

Tablo : 4. 1960-2000 Dönemi İzmir Vadisindeki Matrikül hareketleri

Yıl		1960	1970	1980	1990	2000	Genel
	Matrikül	321	380	661	1134	1801	%4,3
Matrikül	Artış	-	%1,7	%5,6	%5,4	%4,7	

Tablo-4'de, onar yıllık periyotlarda İzmir Vadisindeki kayıtlı Mason sayısı ile bu dönemlerde matrikülümüzdeki yıllık artış oranları verilmiştir. Son bölmedeki %4,3 değeri ise 40 yıllık ortalama artış değeridir.

Tablo-5'de; Büyük Şehir, çevre ilçeleriyle birlikte toplam şehir ve tüm nahiye ve köyleri ile birlikte genel toplamı baz alınarak İzmir nüfusu-

Tablo : 5. İzmir Vadisindeki Matrikül-Şehir Nüfusu ilişkileri

		1960		1970		1980		1990		2000		Genel
		Nüfus ⁽¹⁾	Oran ⁽²⁾	Nüfus ⁽¹⁾	Oran ⁽²⁾	Nüfus ⁽¹⁾	Oran ⁽²⁾	Nüfus ⁽¹⁾	Oran ⁽²⁾	Nüfus ⁽¹⁾	Oran ⁽²⁾	
Büyük Şehir	Nüfus	386	8,3	554	6,9	818	8,1	1.759	6,4	2.250	8,0	%4,4
	Artış ⁽³⁾	-		%3,6		%3,9		%7,7		%2,5		
Toplam Şehir	Nüfus	548	5,9	753	5,0	1.059	6,2	2.138	5,3	2.750	6,5	%4,0
	Artış ⁽³⁾	-		%3,2		%3,4		%7,0		%2,5		
Genel Toplam	Nüfus	1.063	3,0	1.427	2,7	1.977	3,3	2.695	4,2	3.388	5,3	%2,9
	Artış ⁽³⁾	-		%2,9		%3,3		%3,1		%2,3		

(1) Nüfus verileri 1960, 1970, 1980, 1990, 2000 yılları genel nüfus sayımından alınmıştır.

(2) Verilen değer 10 000 nüfusa isabet eden Mason sayısını belirtmektedir.

(3) Nüfus artış yüzdeleri 10 yıllık dönemlerde yıllık artışları vermektedir.

nun 1960-2000 yılları arası aldığı değerler ile aynı dönemlerde nüfusun artış oranları ve 10.000 nüfusa düşen Mason sayısı verilmiştir. Ancak, Masonların nüfusa oranı değerlendirilirken, ülkemizdeki genel kültür seviyesi de göz önünde tutularak, bu değerlerden Büyük Şehir nüfusuyla ilgili verilerin baz alınması daha doğru olur kanaatindeyim. Bu değerler şöyle değerlendirilmelidir: Örneğin 1970 yılı sonunda Büyük Şehir nüfusu 554.000 olup 1960-1970 arası yıllık artış %3,62'dir; 10.000 nüfusa isabet eden Mason sayısı ise 6,9 olarak hesaplanmıştır.

Tablo-6'da ise, bu kez ters bir yaklaşımla 10.000 nüfusa isabet eden Mason sayısının hedeflenen bir değere ulaşabilmesi için matrikülümüzün yıllık artış oranının ne olması gerektiğine ilişkin bir uygulamaya yer verilmiştir. Bu tabloda, 2030 yılında Büyük Şehir nüfusunun farklı artış oranları ve 10.000 nüfusa isabet eden Mason sayısının hedeflenebilecek farklı değerleri baz alınarak yıllık matrikül artışlarımızın ne olması gerektiği hesaplanmıştır.

Tablo : 6.2030 yılı İzmir Büyük Şehirde muhtemel Matrikül - Şehir Nüfusu projeksiyonları

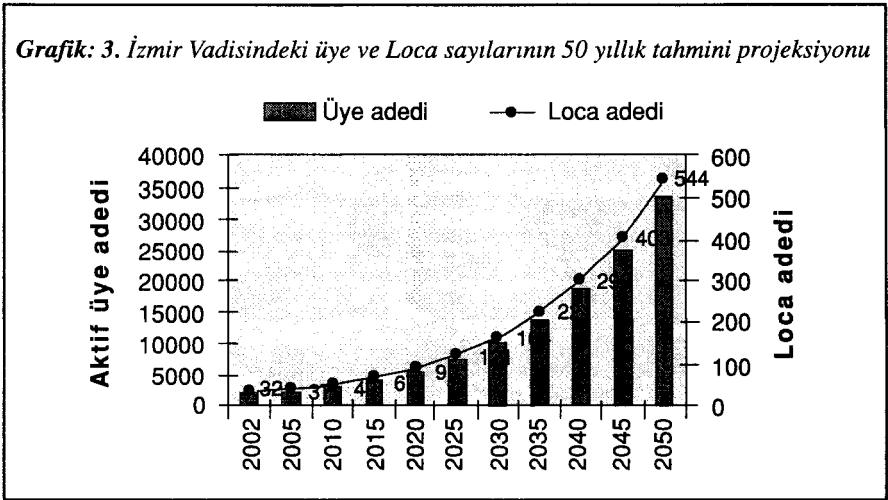
10.000 Nüfus içindeki payı	Nüfus Artışı	%6,0	%5,0	%4,5	%4,0	%3,5	%3,0	%2,0
	Hesaplanan Nüfus	13.613	10.084	8.680	7.471	6.430	5.534	4.100
15	Hesaplanan Matrikül	20,4	15,1	13,0	11,2	9,6	8,3	6,2
	Gerekli artış	%8,5	%7,4	%6,9	%6,4	%5,8	%5,3	%4,2
12	Hesaplanan Matrikül	16,3	12,1	10,4	9,0	7,7	6,6	4,9
	Gerekli artış	%7,7	%6,6	%6,1	%5,6	%5,0	%4,5	%3,4
10	Hesaplanan Matrikül	13,6	10,1	8,7	7,5	6,4	5,5	4,1
	Gerekli artış	%7,0	%6,0	%5,4	%4,9	%4,4	%3,8	%2,8
8	Hesaplanan Matrikül	10,9	8,1	6,9	6,0	5,1	4,4	3,3
	Gerekli artış	%6,2	%5,2	%4,6	%4,1	%3,6	%3,0	%2,0

Yukarıdaki bölümlerde ortaya konulduğu gibi, Büyük Şehir nüfusunun 40 yıllık artışı %4,5 mertebesinde olup bu değer baz alınrsa, 2030 yılında İzmir Büyük Şehir nüfusu 8.680.000'e ulaşacaktır. Bu durum-

da hedefimizi, örneğin her on bin nüfus için 12 aktif Kardeşe ulaşmak olarak belirlersek bu tarihte 10.400 aktif Kardeşe ulaşmamız gerekir ki, bu hedef matrikülümüzün yılda %6,0 mertebesinde artış göstermesini gerektirecektir. 2 numaralı grafikteki değerlerden anımsanacağı gibi bu değer ulaşılabilir bir mertebedir; ancak 2001 ve 2002 yılları gibi artış ivmesinin azaldığı yılların da yaşanabileceğinin unutulmaması gerekir.

4. Önümüzdeki yıllara ilişkin projeksiyonlar

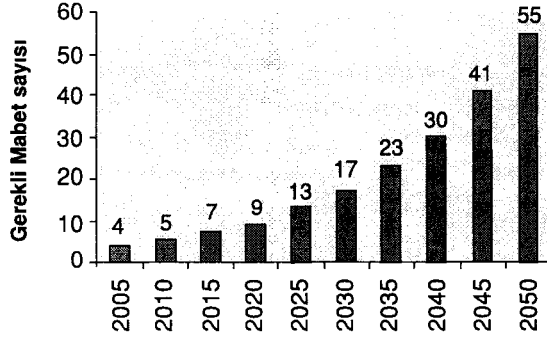
Grafik-3'te, yukarıda belirlenen %6 mertebesindeki yıllık üye artış oranı ile Localarımızın 62 olarak tespit edilen ortalama üye sayısının önümüzdeki yıllarda da korunacağı varsayımıyla, 2050 yılına kadar uzanan 50 yıllık dönem için tahmini üye ve Loca sayılarımız görülmektedir. Bu tahmin tutarsa, Tablo-1'de de görüldüğü gibi önümüzdeki 2050 yılında İzmir vadisine bağlı çalışan üye sayımız 33700'e, Loca sayımız ise 544'e ulaşacaktır.

Grafik-3'teki değerlerden hareketle ve bu günkü çalışma düzenimizin korunması koşuluyla önümüzdeki dönemlerde gereken Mabet sayıları da Grafik-4'te verilmiştir.

Üyelerimizden yaklaşık %15'inin merkez binamızda diğerlerinin başka Mabetlerde çalıştıkları düşünülür ve aynı düz mantık bu kez merkezde çalışan Kardeşlerimize uygulanırsa, 2050 yılında 450 Locada

Grafik: 4. Gerekli Mabet sayısının gelişimi

28.000'i aşkın Kardeşin çalışacağı hesaplanabilir. Bir an için gerçeğin hesapla bağdaşacağını düşünürsek, 2050 yılında merkez binamızda her gece yaklaşık 1400 Kardeşin 45 ayrı Mabette çalışacağı ortaya çıkar ki, bu rakam gerek mekân ihtiyacı, gerekse hizmet desteği itibarıyla ciddiyle düşünülmesi gereken boyuttadır.

5. Sonuç ve öneriler

Vadimiz Masonluğunun 50 yıllık süreçte gösterdiği gelişimden hareketle matrikülümüzün geleceği ve buna bağlı olarak lokallerimizin planlamasına dönük olarak yaptığım bu araştırma, bana bazı tedbirlerin alınması gerektiğini düşündürdü :

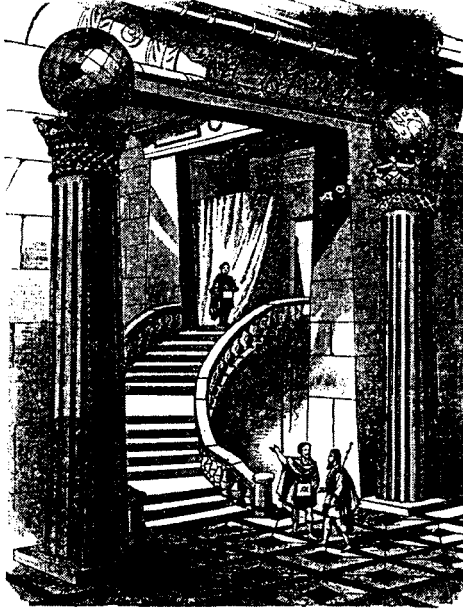
1. Yukarıda belirtildiği gibi, İngilizce konuşulan ülkelerde Mason sayısı, ülke nüfusuna oranla hayli yüksek değerlere ulaşmakta olup bizdeki verilerin kat kat üstündedir. Amacımız tüm insanlar için bir Kardeşlik ve Sevgi Mabeti oluşturmaksa, ülkemizde de bu oranın belli seviyelere yükseltilmesi gerekir mi? Bu soruya 'evet' cevabını veriyorsak, hedeflenen oranın tespiti ve bu amaçla stratejilerin geliştirilmesi gerekir.
2. İkinci sorun doğal olarak bu hedefin gereği olan fiziki koşulların nasıl gerçekleştirileceğidir. Yukarıda değindiğim gibi %6 çoğalmamız 2050 yılında sadece merkezde çalışan Kardeşlerimiz için 45 Mabet ve tüm sosyal ve idari üniteleri, ayrıca bu yapıya uygun personeli gerektirecektir. 45 Mabet ve buna bağlı ek ünitelerin tek bir

merkezde plânlanması olanaksız olduğuna göre Semt Localarına dönük çalışmalar yapmak kanımca kaçınılmazdır. Kaldı ki, İzmir için verdiğim rakamların İstanbul ve Ankara için çok daha büyük boyutlara ulaşacağı açıktır.

3. Yukarıda saydığım sorunların Büyük Locamız bünyesinde irdele-nerek stratejiler geliştirilmesinin ve projeksiyonların sürekli ola-rak revize edilmesinin şart olduğuna; ayrıca, bu stratejilere para-lel olarak "Toplam Kalite Projesi" bünyesinde de somut öneriler getirilmesi gereğine inanıyorum.

KAYNAKLAR

- (1) Semih S. Tezcan, "**Dünyada Hürmasonluğun geleceği**", Mimar Sinan Dergi-si, 2002, Sayı:124
- (2) Doğan Dirik, "**Türkiye Büyük Locası - İzmir Vadisinin Demografik Maso-nik Yapısı**", Mimar Sinan Dergisi, 2001, Sayı:121

KUTSALLIK ÜZERİNE

Ali VERBAS

ON "THE HOLY"

It is very suprising that the concept of "the Holy" shows unbelievable similarities and common points amongst primitive tribes living in various parts of the world. The interesting point is that these tribes do not at all have any means of communication with each other but still, they share the same beliefs, concepts and the systems. It is not possible to explain how they share these similar systems for the tribes living at the same time in Australia, Africa or America. Throughout the history of mankind we are not able to know which object or an animal, or a tree or a person has not been considered as "the Holy" but one thing is sure that anything arranged, felt or liked by human beings could possibly be the appearance of "the Holy". When an object becomes something other than itself or defines something else it is possible to say that it has become "Holy".

Mekânı gökyüzüdür. Her yerde hazır ve nâzırdır. Her şeyi görür ve duyar. Kendi kendini yaratmıştır, yani doğmamış ve doğurmamıştır. Her şeyi ex nihilo var etmiştir.

GİRİŞ

Ne kadar tanıdık bir tanım. Tıpkı çocukluğumuzda, büyüklerimize *Allah nedir?* diye sorduğumuzda büyüklerimizden aldığımız cevaba ne kadar da benziyor. Oysa bu tanım, Avustralya'nın güneydoğusunda yaşayan Kamilaroi, Wiradjuri ve Euahlayi gibi kabilelerin yüce tanrısı **Baia-me**'nin tarifidir.

Din ve inanç sistemlerinin tarihçeleri incelendiğinde ortaya inanılmaz derecede şaşırtıcı benzerlikler ve ortak noktalar ortaya çıkmaktadır. Dünyada ikelliğin hüküm sürdüğü çağlarda, birbirleriyle herhangi bir biçimde iletişim kurmalarının imkânsız olduğu dönemlerde dünyamızın bir çok ayrı yerinde, örneğin biri Avustralya'da, bir diğeri Afrika'da, bir başkası Amerika kızilderililerinde aynı dönemde birbirine çok benzeyen dinler ve inanç sistemleri görebilmekteyiz. Ancak, bunun izahı mümkün görülmemektedir. Bu olguyu ancak insan düşünce sistematığının yapısı ile açıklayabiliriz.

Tüm bu inanç sistemlerinin kökeninde yatan ise **kutsallık** olgusudur. Çünkü **kutsal** belirlemek ya da tanımlamak istiyorsak kutsal olguyu incelememiz gerekmektedir. Ancak, ne var ki kutsal olguların çokluğu ve çeşitliliği de bir süre sonra incelemeyi içinden çıkılmaz bir hale getirebilir. Zira, söz konusu olan şey

ayinler, mitler, ilâhî biçimler, kutsal ve tapılan nesnelere, simgeler, kozmolojiler, kutsal sözler, mukaddes insanlar, hayvanlar, bitkiler, kutsal yerler ve benzerleridir. Her kategorinin son derece parlak, yoğun, karmaşık ve çok zengin bir morfolojisi vardır. Ve böylece de son derece geniş ve hiçbir kurala uymayan farklı bir kaynakçayla karşı karşıya geliriz.

Bir Brahman kurban töreni, Muhyiddin Arabi'nin mistik bir metni, bir Afrika totemi, Sibiryaya Şamanı'nın tören giysisi ve dansı, hemen her yerde karşımıza çıkan kutsal taşlar gibi her belge, ortaya koyduğu iki açıklama nedeniyle bizler için değer taşır :

1. İlâhî tezahür olarak bir kutsalın nasıl meydana geldiğini ortaya koymaktadır,
2. Tarihsel bir an olarak insanın kutsala oranla konumunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda sözü edilen belgeler aslında kutsalın yeryüzündeki tezahürüdür, bu nedenle metin içersinde ilâhî tezahür olarak adlandırılacaktır. Şöyle bir gerçek vardır ki, ilâhî bir tezahürden söz ettiğinizde tarihsel bir belge ile karşı karşıyasınız demektir. Kutsal, her zaman belli bir tarihsel dönem içersinde yer alır. En bireysel ya da en aşkın mistik deneyimler bile tarihsel koşulların etkisi altındadır.

SEMAVÎ DİNLERDE KUTSALLIK

Bunu bir örnekle açıklamak istersek; Samiler Musa öncesinde Fırtına ve Bereket Tanrısı **Ba'al** ile Bereket Tanrıçası (özellikle toprağın bereketi) **Belit** çiftine tapıyorlardı. Yahudi peygamberler de bu tapımları kutsal kabul etmişlerdir. Musa'nın getirdiği yeni inanç sayesinde daha yüksek, daha arı ve daha bütüncül bir tanrı inancına kavuşan Samilerin görüşüne göre Yahudi peygamberlerin bu tapımları kabul etmeleri doğru bir davranıştır. Ancak, **Ba'al** ile **Belit**'in Samilerden önceki tapımları ise, en abartılı biçimde ve neredeyse canavarlığa varan ölçülerde organik yaşamın kutsallığını, temel güçleri, kan, cinsellik ve üretkenlik güçlerini ortaya koyuyordu. Şimdi bu inanç biçiminin yani, ilâhî tezahürün yerini daha kusursuz ve daha yumuşak bir görünüme sahip bir başka ilâhî tezahür almış olsa bile değerini yitirmemişti. Ne var ki, **Yahve**'nin *tanrısal biçimi*, **Ba'al**'in *tanrısal biçimi*'nin yerine geçmişti. Bu yeni biçim daha bütüncül bir kutsallığı ifade ediyor, insan yaşamının ve kaderinin yeni değerler kazandığı ruhanî bir görüşü ortaya koyuyordu. Sonuç olarak Yahve'nin ilâhî tezahürü kazandı, doğası gereği başka kültürlerle de açık oldu ve Hıristi-

yanlık aracılığı ile de bir dünya dinine dönüştü.

Benzer bir örneği İslamiyetten de verebiliriz. İslam öncesi Cahiliye döneminde Araplar aşiret toplulukları halinde yaşar ve toplumun bir arada kalmasını Mürüvvet adı verilen bir ideoloji sağlardı. Mürüvvet kelime anlamı olarak *yiğitlik*, *erkeklik* anlamına gelse de bundan daha karmaşık ve daha ileri bir anlam taşırdı. Mürüvvet, savaşta yiğitlik, zorluklar karşısında yılmama ve sabır, aşirete karşı yapılan kötülüklerle bir şövalye ruhu ile karşı çıkma ve gerektiğinde öc alma, yoksul ve zayıflara yardım ve himaye etme ve aşiret reisine sorgusuz sualsiz itaat gibi niteliklere sahipti. Mürüvvet bir yerde dinin yerini almış ve Arapların hayatına bir anlam kazandırmıştı. Ancak bu oldukça dünyevî bir inanç şekliydi. Tek kutsal değer aşiretin varlığı idi. Arapların ölümden sonraki yaşam ya da kader konusunda herhangi bir fikirleri oluşmamıştı. Aşiretin ayakta kalması Mürüvvetin idamesine bağlı idi.

Bunun yanında tapınma ihtiyacı putlarla sağlanıyordu. Kâbe kutsal bir yapı ve etrafı da kutsal bir bölge idi ve yakın çevresinde her türlü şiddet ve kavga-döğüş kesinlikle yasaktı. Kâbe içersinde tüm civar aşiretlerin kutsal saydığı 360 adet put bulunuyordu.

Bu putlara tapan inançlı kişiler de her sene burayı ziyaret ediyor ve Kâbe'yi tavaf ederek hacı oluyorlardı. Yani müslümanların yerine getirdiği hac farizesi aslında Cahiliye dönemine dayanan bir geleneğin sürdürüleğemesidir. Bunun yanında Arap tapınmasında önde gelen üç ilah vardı. Tayif şehrinde Takif aşiretinin taptığı **Al-Lat** kelime anlamı olarak Tanrıça veya diğer bir adı ile **Al-Rabba** (Hükümdar), Naklah kentinde bulunan **Al-Uzzah**, ki en popüler ilah buydu ve Güçlü Olan anlamındaydı ve Kudeyde kentinde bulunan **Manat** Kader Tanrıçası idi. Birçok inanç sisteminde olduğu gibi Araplarda da tüm bu ilahların üzerinde yer alan ilâhî ve yüce bir varlığa (Al-Lah) olan inanç da yer almaktaydı ancak bu diğer inanç sistemlerinde de olduğu gibi artık ikincil bir duruma düşmüş ve yerini bu üç ana ve diğer putlara bırakmıştı. Ama yine de bu ilâhî varlığa olan inanç sayıları çok az olmakla birlikte, Hazreti İbrahim'in yolundan giden Hanifiler ile sürdürülüyordu.

Hazreti Muhammed'e ilk vahiyler gelmeye başlamasından bir müddet sonra bu yeni dine inanların sayısı artmaya başlamış ve yavaş yavaş kayda değer bir sayıya ulaşmışlardı. Mekke ve Kureyş kabilesi bu yeni oluşumu biraz şaşkınlık, biraz kaygı ve biraz da ihtiyatla karşıyorlar

fakat Muhammed'in söylemlerinde kendilerini rahatsız edecek pek de bir şey bulamadıkları için bir yerde hoşgörü ile karşılıyorlardı, çünkü henüz sistemle oynanmıyordu. Ne zaman ki Hz. Muhammed Allah'tan başka tanrı olmadığını söyleyip diğer tüm ilahlara ve putlara tapınmayı ve inanmayı yasakladığında Kureyş ile ipler kopuyordu. Bundan sonraki tarihsel süreci hepimiz biliyoruz. Müslümanlara karşı yapılan zulümler ve tecrit sonucu Medine'ye yapılan Hicret; Bedir, Uhud, Hendek gibi savaşlar, İslamın önlenemez yükselişi ve Mekke'ye dönüşle sonlanan zafer.

Parmakla sayılabilecek kadar az sayıdaki Hanifi inancına sahip kişilerle sürdürülmeye çalışılan tek Tanrı inancı daha yaygın olan ve ikincil ilah niteliğinde olan Al-Lat, Al-Uzzah ve Manat yerel ve tarihsel ölçekte kalmışlar ve içinde buldukları toplumda dahi modası geçmiş bir hal almışlardı. Buna karşılık çok güçlü bir inanç sistemine sahip olan İslam, başka kültürlerle olan hoşgörüsü ve açıklığı ile kısa sürede yeni bir dünya dini olmayı başarmıştı.

İLKEL TOPLUMLARDA KUTSALLIK

Giriş bölümünde değinilen dinler ya da tapınımlar ve inançlar

arası benzeşimlere dönecek olursak, her şeyden önce karşımıza çıkan ilk gerçek bu ilâhî tezahürlerin çokluğudur. İnsanlık tarihinde, herhangi bir yerde hiçbir biçimde kutsallık kazanmamış bir şey, bir nesne, bir hareket, duygu, canlı ya da eşya vb.- olup olmadığını bilmiyoruz. Herhangi bir şeyin neden kutsallık kazandığını ya da neden bir süre sonra bu kutsallığı kaybettiğini sorgulayan sorudan farklı bir sorudur bu. Ama bir insanın düzenlediği, hissettiği, karşılaştığı ya da sevdiği her şeyin ilâhî bir tezahür olabileceği kesindir. Örneğin jestlerin, dansların, çocuk oyunlarının ve oyuncakların kökeninde dinsel bir neden yattığını artık biliyoruz. Bunlar bir zamanlar belli bir tapınının jestleri ya da nesnelerydiler. Tarihte bir biçimde kutsallık kazanmamış önemli hiçbir hayvanın ya da bitkinin olmadığını da düşünebiliriz.

Buna karşılık, hangi din olursa olsun her zaman kutsal nesnelere ya da canlıların yanı sıra, kutsal olmayan nesnelere ya da canlılar da olmuştur. Bir adım öteye gidersek : herhangi bir nesne gurubu ilâhî tezahüre dönüştüğünde her zaman bu guruba ait olan, ama bu ayrıcalığı paylaşmayan nesnelere de olmuştur. Örneğin, **taş tapımı**'ndan söz edildiğinde, tüm taşlar kutsal kabul edilmez. Gerek biçimleri, gerek büyük-

lükleri ya da ayinlerdeki işlevleri yüzünden tapınılan bazı **taşlar** her zaman var olmuştur. Buna karşın taş tapımından söz edilemez. Bu kutsal taşlara **artık** sıradan **taşlar olmadıkları**, bir **nesne** olarak normal varoluş koşullarını taşımadıkları, **başka bir şeye** dönüştükleri, yani ilâhî bir tezahür oldukları ölçüde tapılmaktadır. Bir **nesne**, kendisinden **farklı bir şey** olduğu ya da bunu ifade ettiği ölçüde kutsaldır.

Kutsallık kazanan herhangi bir şey büyük bir alan olsa bile, örneğin gökyüzü, bir aile, bir hanedan ya da bir ülke, her zaman **geriye** kalan bir kısım vardır. Kutsallık kazanan nesnenin ötekilerden ayrılması, en azından kendi içinde genel bir kuraldır. Zira bu nesne, kutsal olmayan herhangi bir nesne olmayı bırakmış, ilâhî bir tezahür olmuştur. Yeni bir **boyut** kazanmıştır. Kutsallık boyutuna geçmiştir.

Bir başka ilginç nokta da, tuhaf, tek, yeni, eşsiz ya da korkunç olan her şey büyüsel ya da dinsel güçlerin toplanması için mükemmel bir ortam yaratır ve kutsallığın neden olduğu iki yönlü duygu nedeniyle ya tapınılan ya da kaçınılan bir nesneye dönüşür. A. C. Kruyt şöyle yazmaktadır : *Bir köpek avda her zaman şanslıysa, bu bir measa'dır (Kötüye işaret, uğursuzluk). Hayvanın avını ya-*

kalamasını sağlayan büyüsel güç, efendisine ölümcül sonuçlar getirecektir. Bu inanç Endonezya'da bir ada topluluğu olan Sulavesi Adalarında çok yaygındır. Hangi alanda olursa olsun mükemmellik korkutur çünkü mükemmellik bu *dünyaya* ait değildir, *öteki taraftan* gelmektedir.

Buna karşılık, tuhaf ve olağanüstü olan, genelde beraberinde kaygı ve uzaklaşma duygularını getirir. Çirkinlik ve biçimsizlik, bu nitelikleri taşıyanları ötekilerinden ayırıp kutsal kılar. Örneğin, Ocibua kızılderilileri arasında, büyücülüğü hiç bilmedikleri halde büyücü olarak nitelendirilen pek çok kişi vardı, çünkü, çirkin ve biçimsizdiler. Kongo'da tüm cücelerin rahip olduğuna inanılırdı. Zira, cücelerin uyardığı saygının kökeninde gizemli bir güçle donanmış oldukları yatardı. Şamanlarda ise büyücülerin ve büyücü-hekimlerin nöropatlar ya da sinirsel açıdan dengesizler arasından seçilmesine tuhaf ve olağanüstü olana verilen ayrıcalık neden olmaktadır.

Bu aşamada tabulara da değinmek faydalı olacaktır. Tabular her durumda güç tezahürleri olarak karşımıza çıkar. Bunlara saygı duyulmakla kalmayıp bunlardan çekinilir de. **Tabu** sözcüğü etnologların Polinezya dilin-

den aldıkları ve tüm dünya literatürüne kazandırdıkları bir sözcüktür. Kirlenmiş ya da yasaklı nesnelere, insanlar veya yapılmaması gereken eylemlerdir. Genelde her tür nesne, olay ya da insan ya en başından *tabudur* ya da sonradan bu niteliği kazanır ve az ya da çok kesin bir biçimde doğadan gelen bir **güçle** donanır. Ancak, şu da bir gerçektir ki, tabular uzun ömürlü değildir. Bunlar tanındıklarında, dokunulduklarında yani, yerel kozmosa uygun hale getirildiklerinde güçlerini kaybederler. Örneğin, Madagaskar adasına Avrupalıların ilk getirdikleri atlar, tavşanlar, tuz, toz biber, bezelye yerli dilince **faly** (yasak, mahrem, uğursuz ve tehlikeli) idi, ama artık değil.

Sıradışılık ve olağanüstülük **doğal** olandan **farklı bir şeyi** belirtirler, örneğin yeni bir nesne ya da bir ucube, toplumun geri kalanından belirgin bir işaretle ayrılmış ya da nörotik ve çok çirkin biriyle aynı şekilde soyutlanır. Bu tür örnekler bazı yazarların tüm dinsel görüngülerin türediğini düşündüğü Melanezya'daki **mana** düşüncesini anlamamızı sağlayacaktır. Bu arada, Melanezya, Büyük Okyanus'un güney batısında bir takım ada ve adalar topluluğudur. Başlıcaları Papua-Yeni Gine, Solomon adaları, Vanuatu, Fiji Adaları gibi adalardır. Halkı genellikle koyu

renk tenlidir. Melanezya adı eski Yunanca Melas=siyah bu özelliğinden kaynaklanır.

Melanezyalıları için **mana**; bazı bireylerin, genel olarak ölümlerin ruhlarının ve tüm ruhların sahip olduğu gizemli ve etkin bir güçtür. Muazzam kozmik yaradılış ancak ilâhî *mana* sayesinde gerçekleşmiştir. Kabile reisinin de *mana*'sı vardır. İngilizler Maori yerlilerini köleleştirdiler çünkü onların *mana*'ları daha güçlüydü. Bir Hıristiyan misyonerin dinsel ayin ve törenleri yerli ayin ve törenlerden daha üstün bir *mana*'ya sahipti. Nesnelere ve insanlarda da *mana* vardır, çünkü bunu bazı üstün canlılardan almışlardır, bir başka deyişle kutsala gizemli bir biçimde *bulaşmışlar* ve buna *bulaştıkları* ölçüde *mana*'ya sahip olmuşlardır. Herhangi bir insan, bir ruhla ya da hayaletle çok yakın bir ilişki içine girebilir ve ondaki *mana*'ya sahip olup, bunu kendi yararına kullanabilir. Mükemmel olan her şey *mana*'ya sahiptir, yani insanda etkin, devingen, yaratıcı ve mükemmel ne varsa *mana* sayesinde.

Siu kızılderilileri bu güce **wakan** adını verirler. Bu güç tüm evrende gezinmektedir ama yalnızca olağanüstü görüngülerde, güneş, ay, yıldırım vb. ya da güçlü kişiliklerde, büyücüler, Hıristiyan misyonerler, efsane kahraman-

ları vb. kendini göstermektedir. Irokualar aynı unsuru adlandırmak için **orenda** terimini kullanırlar. Bir fırtınada **orenda** vardır, zor yakalanan bir kuşun *orenda*'sı çok çetindir, öfkeden çılgına dönmüş biri kendi *orenda*'sının elindedir gibi. Afrika Pigmeleri ise bu kavramı **megbe** ile tanımlarlar. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, herhangi biri ya da herhangi bir şey *wakan*'a, *orenda*'ya ya da *megbe*'ye sahip olamaz. Yalnızca tanrılar, kahramanlar, ölümlerin ruhları ya da kutsalla belli bir ilişkiye girmiş insanlar ve nesnelere, yani büyücüler, fetişler, totemler, putlar vb. *mana*'ya sahip olabilir. Kozmik nesnelere ve olaylardan, canlılardan ya da insanlardan kopuk tanrısal *mana*'ya hiçbir yerde rastlanmaz. Bir nesnenin ya da bir canlının *mana*'ya sahip olması ancak bir ruhun müdahalesiyle ya da herhangi bir kutsal canlının yardımı ile mümkün olabilir.

Günümüz insanları ise farklı şeylerden medet ummaktadır. Yatırlara ya da evliya olarak adlandırılan kişilere edilen dualar, yapılan adaklar, hocalara yazdırılan muskalar, hemen hepimizin evinde var olan nazar boncuğu, Hıristiyanlarda şeytanî ve kötüye karşı kullanılan haç acaba farklı bir *mana* inancını mı sergilemektedir?

YÜCE VARLIK

Tüm halklarda, özellikle ilkel olanlarda *mana* tanımlamaları mevcuttur ve büyüyle paralel gider. Büyü de hemen her yerde karşımıza çıkar ama hiçbir zaman ikisi de dinden ayrı var olmaz. Tek yönlü bu din kuramlarını ve deneyimlerinin yanı sıra sürekli olarak, örneğin Yüce Varlık tapımı gibi az ya da çok zengin başka din kuramları ve deneyimleriyle de karşılaşırız. İlkel toplumlarda ilâhî tezahürlerle tecelli eden **Kadiri Mutlak** bir **Yüce Varlığa** olan inanca hemen her yerde rastlarız. Bununla birlikte bu **Yüce Varlık** tapımında hiçbir önemli role sahip değildir, hatta başka dinsel güçlerle temsil edilir, totemizm, ata tapımı, ay ve güneş mitolojileri, bereket inançları gibi bu tür **Yüce Varlık**'ların dinsel yaşamdan kaybolmaları, bunlarla kısmen özdeşleştirilen başka güçlerin ortaya çıkışıyla gerçekleşmiş olabilir. Bu bakış açısıyla, putperestlik ya da put kırıcılık ilâhî tezahür karşısında insan zihninin gösterdiği doğal bir davranış biçimidir. Çünkü yeni bir ilâhî tezahür ile karşı karşıya kalan kişi için (Sami dünyasında Musevîlik, Roma-Yunan dünyasında Hıristiyanlık, Arap dünyasında Müslümanlık) eski tezahürler; yalnızca temel anlamını kaybetmezler, aynı zamanda dinsel yaşamın mükemmelliğe erişmesinin önündeki engeller olarak gö-

rülür. Put kırıcılık, hangi türde ve hangi dinde olursa olsun kendi dinsel deneyimleriyle olduğu kadar bu deneyimin yaşandığı tarihsel anla da doğrulanır. Zihinsel ve kültürel yetilerine daha **uygun** bir vahiyle karşı karşıya kalanlar, eski din evrelerinde kabul edilen tezahürleri dinsel düzlemde yeniden değerlendirmezler ve bunlar **inanmaz** hale gelirler.

Öte yandan belirli nedenlerle **putperestlik** olarak adlandırılan davranışlar, kutsalın diyalektikliğiyle de doğrulanır, çünkü kutsal her zaman belirli şeyler aracılığı ile tecelli eder. Bu *şeylerin* gerçek dünyadan veya kozmik enginlikten bir nesne, tanrısal bir figür, bir simge, bir ahlâk kuralı hatta bir düşünce olmasının hiçbir önemi yoktur. Diyalektikğin esası aynıdır : Kutsal, kendinden başka bir şey aracılığı ile ortaya konur; ama kendini, asla bütünüyle, olduğu gibi, doğrudan ortaya koymaz. Kutsal bir taş, Jüpiter'in bir heykeli ya da Yahve'nin herhangi bir tezahürü aynı (geçici) değere sahiptir, çünkü her durumda kutsal, tezahür ettiğinde somutlaşmış ve çerçelenmiş durumdadır. En basitinden, Logos'un İsa Mesih'te bedenlenişine kadar tüm ilâhî tezahürleri oluşturan bu paradoksal bedenlenme edinimi birçok dinde ve tarihin bir çok döneminde karşımıza çıkmaktadır.

Bir örnek vermek gerekirse, Tan-
ganika Kondeleri **Kyala** adı veri-
len bir *Yüce Varlığa* inanırlar.
Bu varlık, tüm Afrikalı *Yüce*
Varlıklar gibi güçlü, adaletli,
Kadiri Mutlak, yaratıcı bir gök
tanrısının görkemine sahiptir.
Ama kendisini yalnızca gökyüzü
tezahürleriyle ortaya koymaz.
Kendi türüne oranla büyük olan
her şey, büyük bir öküz, dev bir
ağaç ya da etkileyici boyutlarda-
ki herhangi bir nesne, *Kyala* ola-
rak adlandırılmaktadır ve tanrı-
nın bu nesnelere geçici olarak
ikamet ettiğine inanılmaktadır.
Çok sert bir fırtına göl sularını
taşıracağı zaman tanrının göl üze-
rinde yürüdüğüne inanılmakta-
dır. Yer sarsıntısı onun ayak se-
sidir. Yıldırım *Kyala*'dır, yani öf-
keden çılgına dönen tanrıdır.

İlâhî tezahür diyalektiğinin,
kutsalın maddî nesnelere orta-
ya çıkması, ortaçağ teolojisi gibi
oldukça ileri düzeyde bir teoloji-
nin de konusu olması, onun her
dinde temel bir sorun olduğunu
ortaya koymaktadır. Tüm ilâhî
tezahürlerin Enkarnasyon muc-
zesinin (Hıristiyanlıkta Tan-
rı'nın İsa'da insan doğasına bü-
rünmesi mucizesi) habercileri ol-
duğunu ve yine her ilâhî tezahü-
rün insan-Tanrı örtüşmesindeki
sırrı ortaya çıkarmaya yönelik
bir çaba olduğunu söyleyebiliriz.
Buna çok enteresan, çok çarpıcı,
aynı zamanda da çok cüretkâr
bir örnek verebiliriz. Ockhamlı

William şunları yazmaktan çe-
kinmemiştir: *Est articulus fidei*
quod Deus assumere naturam
humanam. Non includit contra-
ditionem, Deus assumere natu-
ram assinam. Pari ratione potest
assumere lapidem aut lignum.
[*Tanrı'nın insan doğasına bü-*
rünmesi, inancın oynak noktası-
dır. Tanrı'nın eşek kılığına gir-
mesine de bir engel yoktur. Aynı
mantıkla taş ya da odun kılığına
da girebilir].

Bu nedenle ilkel ilâhî tezahürle-
rin ortaya çıkış biçimleri Hıristi-
yan teolojisi açısından hiçbir bi-
çimde saçma bir konu değildir.
Tanrı sahip olduğu özgürlükle
dilediği her biçime girebilir. Bir
an için Tanrı terimini kullan-
maktan kaçınalım ve şu biçimde
açıklayalım : Kutsal her biçimde,
hatta en garip biçimlerde bile
kendini ortaya koyar. Sonuç ola-
rak, anlaşılmaz olan kutsalın
taşlarda ya da ağaçlarda tecellisi
olgusu değil, kutsalın *kendisi-*
nin tecelli etmesi yani, kendini
sınırlaması ve göreceli bir nite-
lik kazanmasıdır. **En'el Hakk'**
da böyle açıklayabilir miyiz aca-
ba?

Yeryüzünde çok yaygın olan bir
çok duada şöyle seslenilir : *Gök-*
teki Babamız. Viyana Etnograf-
ya Okulu, P. W. Schmidt önderli-
ğinde tanrı düşüncesinin kökeni
üzerine kapsamlı bir araştırma
yapmışlardır. Bu araştırmalar

ortaya şöyle bir sonuç çıkartmıştır : Tektanrıcılık en başından beri vardı. Bunu da gök tanrıların en ilkel topluluklarda bile olmasıyla açıklamışlardır. Hiç kuşku duyulmayacak bir unsur, hemen hemen bütün inanışlarda evreni yaratan ve gönderdiği yağmurlarla toprağa bereket veren göksel bir varlığın mevcudiyetidir. Bu tür varlıklar sonsuz bilgeliğe ve ayrıcalığa sahiptirler. Kabilenin ahlâk kurallarını ve ritüellerini dünyada buldukları kısa süre içinde bu tanrılar belirlemişlerdir. Kurallarına uyulup uyulmadığını kontrol ederler ve aksi durumlarda kurallarını çiğneyenlere yıldırımını gönderirler.

Göğün kendisini doğrudan doğruya bir *aşkınlık*, güç ve *kutsallık* olarak ortaya koyduğunu görmek için mitsel kıssalara bakmaya gerek yoktur. Yalnızca göğe bakmak bile ilkel insana dinsel duygular verir. Göğe bakmak aydınlanmak demektir. Gök, ilkel insana gerçekte nasılsa öyle görünür; sonsuz ve aşkın. Gök, insanın ve yaşam gücünün temsil edemediği **bambaşka bir şeyi** mükemmel bir biçimde temsil eder. Aşkınlığının simgesi sonsuz olmasından kaynaklanır. **En yüksek** olmak, doğal olarak tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi

ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler tanrıların mekânlarıdır ve ancak bazı ayrıcalıklı kişiler buralara ulaşabilir.

Bazı dinlere göre de buralar ölülerin ruhlarının gittiği yerlerdir. **Yüksek**, insanın ulaşamayacağı bir boyuttur. Doğal olarak insanüstü güçlerin ve varlıkların sahip olduğu bir yerdir. Ayrıcalıklı ölümlülerin öldükten sonra serbest kalan ruhları, göğe yükselirken insan olma durumundan sıyrılırlar. Gök tanrı mitleri de inanılmaz ve şaşırtıcı gerçekler ve benzerlikler ortaya koyarlar.

Bir örnekle açıklamaya çalışalım. Andaman Takımadalarında, (Bengal Körfezinde, Nicobar adalarıyla birlikte Hindistan Birliğine bağlı adalardır) Ulu Varlığa *Puluga* adı verilir. Gökte oturur, sesi gökgürültüsü, nefesi rüzgârdır. Fırtına, öfkesinin işaretidir, çünkü emirlerine uymayanları yıldırımları ile cezalandırır. *Puluga* her şeyi bilir, her şeyi görür. Kendine bir eş yaratır ve çocukları olur. Gökyüzündeki evinin yanında güneş (dişil) ve ay (eril) vardır. Bunların çocukları da yıldızlardır. *Puluga* uyuduğunda kuraklık olur, yağmur yağdığında ise yeryüzüne inmiş, yiyecek arıyor demektir. *Puluga* dünyayı ve ilk insan *Tomo*'yu yaratmıştır. İnsanlar çoğalırlar ve sonunda dağılmaları gerekir. Ancak, *Tomo*'nun ölü-

münden sonra insanlar yaratıcılarını unuturlar. Bir gün, *Pulunga*'nın öfkesi patlar ve tufan tüm dünyayı kaplar ve insanların sonu gelir. Tufandan yalnızca dört kişi kurtulur.

Pulunga onlara acımıştır, ama insanlar her zaman dik kafalıdır. Onlara emirlerini bir kez daha hatırlattıktan sonra çekilir ve insanlar bir daha onu görmezler. Buraya kadar belirtilenler mitin Nuh Tufanı ve On Emir mitiyle olan benzeşmeleri ortaya koymak içindi. Ancak, buradaki uzaklaşma miti, tapınının tümüyle unutulmasıyla örtüşmektedir. Andamanlılar hiçbir tanrı tapımına sahip değildirler. Dua etmezler, adak adamazlar, ibadet etmez, lütuf beklemezler. Yalnızca *Pulunga*'nın korkusu yüzünden emirlerine uyarlar.

Afrika'nın hemen hemen her yerinde neredeyse unutulmuş ya da unutulmak üzere olan gök tanrı inancının izlerine rastlamak mümkündür. Bu gökyüzü tanrısının yerini başka dinsel güçler, özellikle *Atalar Tapımı* almıştır. Ama varlıklarını günlük kullanım içersinde sürdürürler. Şöyle ki, Tshi kabilesinin Yüce Varlığı *Nyankupon* sözcüğüdür. Bu tanrıya tapılmaz ama bu sözcük gökyüzü ve yağmur için kullanılır. *Nyankupon* bom, gök gürlüyor ya da *Nyankupon* aba, yağmur yağıyor derler. Bantu kabilelerinin Yüce Varlığı da

Leza'dır. Ama halk içinde hava durumunu anlatmak için de kullanılır. *Leza* düştü, yağmur yağdı, *Leza* kızgın, gök gürlüdü denilir.

Enteresan bir başka nokta da, bazı kızılderili kabileleri kıyaslama da yapmaktadır. Pavniler, *Tirawa Atius*'a inanırlar. *Tirawa Her Şeyin Babası*, var olan her şeyin yaratıcısı ve hayat verendir. İnsanları yönlendirmek için yıldızları yaratmıştır. Şimşekler bakışlarıdır ve rüzgâr nefesidir. Evi bulutların ötesindedir, hiç değişmeyen gökyüzündedir. *Tirawa*, önemli bir mitsel ve dinsel figürdür. "*Beyazlar gökteki bir Baba'dan söz etmektedirler, biz ise Tirawa Atius'tan Yüksekteki Baba'dan söz ediyoruz, ama Tirawa bir insan değildir. O her şeydedir... Neye benzediğini kimse bilemez.*"

Önemini yitiren ya da uzaklaşan gök tanrılarında bir başka örnek de Malakka Yarımadasında (Güneydoğu Asya'da uzun ve dar bir yarımada. Batısında Andaman Denizi, Doğusunda Güney Çin Denizi ve Tayland Körfezi bulunur) yaşayan Semanglar'da görülür. Yüce Varlık olarak *Kari* olarak adlandırılır. İnsandan daha üstün konumda, görünmez ve ezelden beri var olan bir tanrıdır. *Kari*, her şeyi yaratan tanrıdır ama insanı ve toprağı yardımcı tanrılardan birisi olan *Ple* yaratmıştır. *Kari*'nin insanı ve toprağı

ğı yaratan tanrı olmayışı dikkat çekici bir unsurdur. İnsanın dinsel, ekonomik ve yaşamsal ihtiyaçlarını gidermeyecek kadar insandan uzak bir Yüce Varlığın aşkınlığı ve edilgenliğine iyi bir örnektir. Öteki yüce gök tanrıları gibi gökyüzünde oturur ve öfkelerini simşekler göndererek gösterir. Zaten adının anlamı da yıldırım'dır. Her şeyi görendir ve yer yüzünde olup biten her şeyi görür. Ama bu tanrıya da tam bir tapım söz konusu değildir.

Afrika'nın güneybatısında yaşayan bir halk olan Hererolarda, *Ndyambi Yüce Varlıktır*. Gökyüzüne çekilip insanlığı kendisinden sonraki ikincil tanrılara bırakmıştır. Bu nedenle bu tanrıya tapılmaz. Bir yerli, bunu şöyle açıklar : *"Neden ona adaklar adayalım ki? Ondan korkacak bir şeyimiz yok, çünkü ölülerimizin ruhlarının aksine bize hiç bir zaman hiç bir kötülüğü dokunmamıştır*. Bununla birlikte Hererolar, mutluluk verici beklenmedik bir olayla karşılaştıklarında *Ndyambi*'ye dua ederler.

Sonuç olarak, tüm insanlığın din deneyimi açısından son derece kayda değer bir olayı gözlemleyebiliriz. Bu tanrısal figürler zamanla tapım içersinde yok olmaktadır. Ya insanlardan uzaklaşmakta ya da yerlerini başka dinsel güçlere bırakmaktadırlar.

Atalar Tapımı, doğa ruhları ve tanrıları, bereket ruhları, Ulu Tanrı ve Tanrıçalar gibi. Çekişmeden galip çıkan her zaman bereketin temsilcisi ya da dağıtıcısıdır. Bu değişimin asıl anlamını, yaşamın dinsel değerlerini ve yaşamsal işlevleri derinlemesine inceleyip irdeleyebilirsek daha kolay anlarız.

KUTSALLIK VE MASONLUK İLİŞKİSİ

Bugün dünyamızda semavî dinler dediğimiz Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik yaygındır. Yemin Kürsümüzde bu üç dine ait kitaplar açık olarak bulunur. Genel kabul olarak Masonluk hem bu üç semavî dine hem de tüm dinlere eşit uzaklıkta, eşit saygıyla durur, aynı hoşgörüyü gösterir. Genel kabul sözcüğü özellikle kullanılmıştır çünkü bazı istisnalar da söz konusudur. Örneğin, Norveç'te Hıristiyan değilseniz Mason olamazsınız. Amerika Birleşik Devletlerinde zenci ve beyaz locaları ayırır. Masonluğun dil, din, ırk, sınıf, sosyal statü demeksizin tüm insanlığı kucaklaması ilkesi kelimenin tam anlamıyla Türk Masonluğu tarafından özümsemiş ve hayata geçirilmiştir.

Yemin Kürsümüzde, İncil, Tevrat ve Kuran birlikte yer almaktadır. Hasb el kader bir Budist rahibi herhangi bir locamıza tek-

ris olsa ve kendi kutsal kitabını Yemin Kürsüsünde görmek istese, şundan hepimiz eminiz ki bu Kardeşimizin isteğine bir tek kardeş bile karşı çıkmayacak ve bu dileği hemen yerine getirilecektir çünkü bu onun en tabii hakkıdır.

Biz Masonlara düşen en önemli görevlerden birisi de bu dinsel hoşgörü ve saygıyı toplumun tüm kesimlerine yayabilmektir. Bu da ancak eğitimle olabilir. Eğitim sisteminde çok radikal bir değişikliğin yapılması giderek kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Dinlerin meydana geliş süreçleri itibariyle kutsal olarak bilinen kitaplar, ayrı ayrı süzülerek temel ahlâk kuralları ile örtüşen önermeler (*bunlara, herhangi bir ilâhî anlam atfedilmeksizin ve inanç sahiplerine dönük derin bir saygı içinde olunarak*) belirlenebilir. Aynı şekilde Anadolu İslam yorumu ve Tasavvuf da bu çerçevede çözümlenmeye çalışılabilir.

Böylelikle, *orta eğitime dönük* olarak *laik, tartışmalı bir ahlâk öğretisi* çerçevesi belirlenebilir. Her ahvalde, okullardaki din eğitimi *fen ve doğa bilimleri öğretisi* çerçevesinde öğrenilen bir *dünya* ayrı, *din öğretisi* çerçevesinde öğrenilen dünya ayrı olarak çift dünyalı bir gençliğin oluşmasına meydan vermeyecek biçimde, *mukayeseli bir ahlâk öğretisi*

sine dönüştürülmelidir. Buna karşın inananlara derin ve samimi bir saygı gösterilmesinde hiç bir biçimde kusura düşülmemelidir.

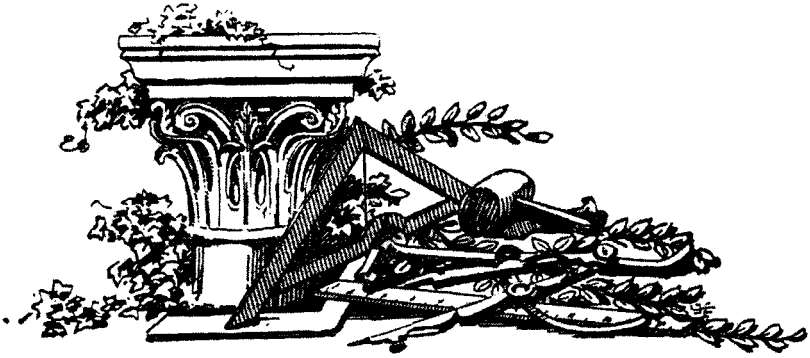
Bu tür sistematikler geliştirilmediği sürece dünya üzerinde **Dahiyâne Ahmaklıklar Tabloları** sergilenmeye devam edecektir. Nedir mi bu **Dahiyâne Ahmaklıklar Tablosu**? Onu oluşturan mozaiklerden herhangi birine bakıldığında, hemen oracıkta, müthiş dahiyâne buluşlar, tesisler, yapıtlar, silahlar çıkıveriyor karşımıza. Bunları meydana getirmek için, ulusların en dâhi çocukları, nesiller boyu, diller bir karış dışarda, durmadan çalışması gerekiyor. İşte örneğin, *nükleer silahlanma yarışında* olduğu gibi, sonuçta ortaya, es kaza tetiklere bir basılacak olsa, karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerini, dolayısıyla da biricik Dünyamızı bir anda yüzlerce defa yok edecek kadar çok cephane yığmış olduklarını, saptayıveriyoruz. Bu, son toplamda, inanılmaz derecede, budalaca bir gelişme... O kadar ki, taraflar en nihayet, silahlanmanın sonunun olmadığını idrak ederek, bundan sonra *silahsızlanma* süreçlerini başlatma zorunluluğuna sıkışıyorlar. Ara ara, ileri geri, *balistik füze kalkanı, yıldız savaşları* gibi, üst delilik mekanizmalarının tetiklerini çekme cinnetinden geri duramasalar da.

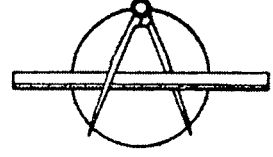
Öyle yahut böyle, sonuç değiş-
miyor ; hem dahiyâne, hem ap-
talca.

**İnsan akli, kendisini var
eden evren bilincinin** sanki hâlâ
daha çok gerisinde....

KAYNAKLAR

<i>Tanrı'nın Tarihi</i>	: Karen Armstrong
<i>Kuantum Mekanığı, Madde ve Mânâ</i>	: Prof. Dr. Tolga Yarman
<i>Entrance to the History of Religions</i>	: Mircea Eliade
<i>Muhammad, A Biography of the Prophet</i>	: Karen Armstrong
<i>Primitives and the Supernatural</i>	: Levy Bruhl
<i>The Melanesians</i>	: Codrington
<i>The Beginnings of Religion</i>	: E. O. James
<i>The Native Tribes of South-East Australia</i>	: A. W. Howitt
<i>The Andaman Islands</i>	: A. P. Brown
<i>Büyük Larousse Ansiklopedisi</i>	

POST - MODERNİTE, İNANÇ SİSTEMLERİ VE MASONLUK

Metin HEPER

POST-MODERNITY, BELIEF SYSTEMS, AND FREEMASONRY

Religions emerged and developed in response to different problems and cultural patterns that humanity displayed in different historical periods. It is possible to argue that today we observe the glimmers of a transformation from the modern to the post-modern. The post-modern emphasizes the plural, partial, relative, equal, and different. In the post-modern, individual's creative intuition is valued. Also stressed are personal learning and interpretation. Every phenomenon is considered as being no more than the meaning attributed to it by the individual. In this new world there is a need to hold together the social reality that with post-modernity shows a tendency toward disintegration. There is thus a call for new forms of religious symbolism. Certain versions of Judaism, Christianity, and Islam as well as Paganism, Buddhism, Hinduism, Taoism, and Confucianism promises to fulfill this function. However, as compared to the religions and belief systems in question Freemasonry would accomplish the task in an even more satisfactory manner.

"NASIL BİR GELECEK" SORUNSALI VE İNANÇ SİSTEMLERİ

Nasıl bir gelecek sorunsalı ve inanç sistemleri konusu önemlidir. Tanrı ve dolayısıyla dinden insanoğlunun bekledikleri, bir dönemden ötekine değişmiş ve dolayısıyla farklı dönemlerde değişik Tanrı kavramlaştırılmalarına ulaşılmıştır. Bunun sonucunda farklı din olguları ile karşılaşmıştır. Farklı din olguları, farklı toplumsal sorunlara ve değişik kültürel yapılara yanıt olarak ortaya çıkmıştır.

Bazı örnekler vermek gerekirse, insanın yaşamını sürdürmesinin hâlâ sorun olduğu Paleolitik Çağda, bereketin arttırılmasının bir zorunluluk olduğu düşünülmüş ve zamanla geliştirilen Ana Tanrıça kültü, kutsal çıplak ve hamile kadın imgesi ile zihinlerde canlandırmıştır. Bunun bazı misalleri, Eski Mısır'da İsis, Eski Yunan'da Afrodit Tanrıçalarıdır. Türü zahmet ve meşakkatler ile karşılaşan ve toplumsal kimlik ve dolayısıyla bilinç kaybı tehlikesiyle karşı karşıya gelen Musevi toplumu, hiçbir haksızlığın olmayacağı bir Tanrı devleti arayışı içinde olmuş, köktenci bir dünya görüşünde selameti aramış ve uzun süre, din yolu ile sülale ve İsrailoğulları gibi dar bir çerçevede aidiyet bilincini güçlendirmeye çalışmıştır. Musevi toplumu, Eski Mısır'dan Çıkış'ta kendisine yardım elini uzatan Yahova'yı Filistin Tanrılarına tercih etmiş ve Yahova'yı başka halklar ile paylaşmak istememiştir.

Soykırımlar ve toplumsal çatışmaların aşırı derecede arttığı bir dönemde gelişen Hıristiyanlık, Eski Ahit'teki yasaklara ve cezalara ağırlık veren Şariat düzeninden insanlığı kurtarıp, kutsal sevgi üzerine bina edilmiş ve 'seçilmiş' kabile halkı yerine tüm insanları salt insan oldukları için kapsayan bir inanç sistemi getirerek, farklı kültür ve gelenekteki insanların barış içinde bir arada yaşamalarını sağlamaya çalışmıştır.

Kureyş Kabilesini içine düştüğü hırs ve bencillikten kurtarmak isteyen Allah, Hz. Muhammed vasıtasıyla, adı geçen Kabilde aşkın bir değeri, adaleti, yerleştirmeye çalışmıştır. Daha sonra, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicret'ini müteakip, Medine'de sayıları artan ve güçlkle karınlarını doyurabilen nüfusu barış içinde bir arada tutabilmek için Müslümanlık, temelde merhametkar ve affedici olmasına karşın bazı sert yaptırımlar da içermiştir.

İnsanoğlu bugün nasıl bir evrim geçirmektedir? Bu durumun sonucu olarak hangi temel sorunsal ile karşı karşıyadır? Dolayısıyla nasıl bir

dini inanç özlemi içindedir? İnsanoğlunun, bugün modern çağdan post-modern çağa çevrilmeye başladığı ileri sürülebilir. Eğer bu gözlem doğru ise, post-modern çağ, modern çağa göre insanoğluna nasıl bir dünya vaad etmektedir?

Post-modern çağ, evrensel akılcılığı sorgulamaktadır. Modern çağın temel niteliği olan evrensel akılcılık, nesnel bilgiyi temel almıştır. Nesnel bilgi, öznel algılamaları dışlar. Bu yaklaşımda, bireyin olguların kendine göre algılaması ve bu yoldan gerçeği yakalamaya çalışması kabul edilmez. Post-modernistlere göre, bu durumun sonucu, bireyin yaratıcı ve özgür potansiyelinin önemsenmemesi, bağımsız ve seçici hareket edebilecek olan bireye bu hakkın tanınmamasıdır. Bireyi bir *araç* olarak değil bir *amaç* olarak gören post-modernistler ise, *tek, evrensel ve mutlak gerçekliğin yerine çoğul, tikel (kısmi) ve görelî gerçekliğin önemini vurgulamaktadırlar*. Hiyerarşinin yerine eşitliği, bütüncül düzenlemelerin yerine bireyci düzenlemeleri ve araçsal akılcılaştırma yerine amaçsal akılcılaştırmayı önermektedirler. Post-modernistler için, bireyin yaratıcı sezgisi çok önemlidir. Bu nedenden dolayı, post-modernistler örneğin devletçi ekonomi politikası yerine serbest piyasa ekonomisini savunmaktadırlar. Serbest piyasa ekonomisinin, kimsenin egemen olmadığı, hiçbir ekonomik ve sosyal gücün kontrol altına alınmadığı, bireye özgürlük verilen, fırsat yaratan ve giderek onun yaratıcı yeteneklerinin önünü açan bir ekonomi olduğunu düşünmektedirler.

Tek, evrensel ve mutlak gerçek olgusuna karşı çıkan post-modernistler, büyük anlatılara karşı da olumsuz bir tavır takınmaktadırlar. Post-modernistler, kişisel *anlamayı, öğrenmeyi ve yorumlamayı toplumsal anlatılmaya, öğretilmeye ve tebliğ'e tercih etmektedirler*. Üzerinde görüş birliği teşekkül etmiş şeyin, değişik biçimlerde okunmasından yanadırlar. Onlara göre, her şey son kertede yeniden değişik biçimde yorumlanacak olan bir metindir. Bu metinlerde anlatılan toplum, kültür, siyasal hayat veya herhangi bir başka şey, aslında nesnel olarak algılanan bir olgular bütünü olmayıp onlara yüklenen *anlamalardır*. Yapılması gereken, değişik bireysel okumalar yoluyla o anlamları öznel düzeyde yeniden yorumlamak ve böylece öznel gerçeklere varmaktır.

Modernistler, benzerliği yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Post-modernistler *farklılığı* evrensel bir olgu durumuna getirmeye çaba sarfetmektedirler. Bunu gerçekleştirmeye çalışırken, farklılıklara eşit

değerler yüklemektedirler. Post-modernistlere göre, tüm öznel anlamlar aynı derecede saygıdeğerdir. Kimsenin başkasına kendi öznel yorumunu empoze etmeye hakkı yoktur.

Tahmin edileceği üzere, bu adeta atomlaşmış öznelcilik önerisinin altında yatan sınırsız özgürlük düşüncesi, toplum üyelerinin bir kaosa düşmeden yaşamasını sağlayamaz. Toplumun selameti açısından, diğer bireylere kendi öznel okumalarından ödün vermemekle beraber, diğer bireyleri de düşünerek ve bir bütünün parçaları olduğunu unutmayarak davranan bireylere ihtiyaç bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, özgürlüğün toplumsal sorumluluk ile dengelenmesi gerekmektedir.

Ancak, "Benden başkaları da var ve onlar da en az benim kadar saygı değerdirler" düşüncesinin yaygın bir anlayış olacağı post-modern dünyada, toplum düzeninin idame ettirilmesi için dahi olsa, "sorumluluğun kontrolünde özgürlük" fikrinin bireylere yukarıdan aşağıya empoze edilmesi kabul edilemez. Düzenin Kaos'a dönüşmesinin önlenmesi için mümkün olan, bireylerin kendi katkılarının sentezi olarak ortaya çıkacak bir erdemler demetini, yine kendi öz iradeleri ile içselleştirmeleridir. Diğer bir deyişle, sözkonusu erdemler demetini, *kendiliklerinden* değer ve tutumlar sistemlerinin temel boyutu haline getirmeleridir.

Bu sorunsal ile ilgili olarak post-modernistler, parçalanmış sosyal gerçekliğin onarılması için dinsel sembolizmanın yenilenmesi çağrısında bulunmaya başlamışlardır. Bu makul bir çağrıdır. Dinler topluma etik değerler sunarlar ve dolayısıyla toplumsal düzene katkıda bulunurlar. Din, aynen devlet gibi, haklar, sorumluluklar ve görevler tesis eder. Ancak, yukarıda bahsedildiği gibi, post-modern çağda, inanç olgusunun ağır bastığı din olgusu ile özgür ve öznel yorum yoluyla varılmış bir yaşam özleminin ve biçiminin bağdaştırılması gerekmektedir. Post-modern çağda, *heteronomi* olarak adlandırılan, kişinin kendisinin özgür ve öznel yorumlarından bağımsız olarak formüle edilmiş din buyruklarına gözü kapalı itaat etmesi genelde beklenemez. Otonomi olarak isimlendirilen, kişinin kendisinin özgür ve öznel yorumlarının dışında hiçbir normatif sistem ile temasta olmaması ise onu bir boşluğa sürükleyecektir ve bu durum *düzeni kaos'a* dönüştürecektir. Bu durumun sonucu olarak, post-modern dünyada *teonomi*, yani bireyin özgür ve öznel yorumları ile dinin sunduğu normatif değerlerin örtüşmesi optimal çözüm olacaktır.

Eğer post-modern dünyada yaygın birey-din ilişkisinin *teonomi* olması gerekiyor ise, halihazır inanç sistemleri ne ölçüde bu tür bir birey-din ilişkisine açıktırlar? Post-modern çağın bireyde yaratacağı özlemleri mevcut inanç sistemleri karşılayabilir mi? Şimdi, önce semavi olmayan dinlere ve inanç sistemlerine kısaca değinerek sonra semavi dinleri daha ayrıntılı olarak ele alarak bu soruyu cevaplandırmak istiyorum.

Bu çalışma da, dinler ve inanç sistemleri panoraması, değinilen inanç sistemleri ile sınırlı tutulmuştur. Görünür gelecekte de büyük kitlelerin, etik değerleri söz konusu dinler ve inanç sistemlerinde aramaya devam edecekleri tahmin edilmektedir. Böylece bir taraftan, pagan inanç dünyasını, diğer taraftan Yeni Çağ, Yeni Düşünce Hareketi, Teosofi, Antrosofi, Mormon İnanç Sistemi, Bilimcilik, Satanizm gibi görelilik olarak çok az sayıda taraftarı olan ve muhtemelen ileride de olacak yeni yenilikçi dinleri ve inanç sistemleri bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

SEMAVİ OLMAYAN DİNLER VE İNANÇ SİSTEMLERİ

Paganizmin yaygın olduğu dönemlerde birey, Tanrısı karşısında güçsüz idi. Birey-Tanrı ilişkisi, tüm tarih dönemlerinde böyle algılanmamıştır. Bireyin Tanrı karşısında daha güçlü olduğu düşüncesinin en etraflı irdemelerine özellikle Eksen Çağının (İ.Ö. 800-200) filozoflarında rastlanır. Örneğin Eflatun, ruh'un, aslından uzaklaşmış, bedene hapsolmuş ve çökmüş Tanrısallık olduğu savını ortaya atmıştır. Pisagor, bu ruhun canlandırılabilceğini düşünerek, ruhun ritüelikle arınma yoluyla özgürleşebileceğini ileri sürmüştür. Aristo'ya göre ise, ruhu canlandırılan insan, Tanrısal aklı da içeren bir küçük evrendir.

Kökleri Eksen Çağından çok daha öncelere giden Hinduizm ve orijinleri Eksen Çağı ile örtüşen Budizm, Taoculuk ve Konfüsyüsçülük, benzer anlayıştan hareketle bireyin özgür ve öznel yorumuna kapıyı aralamışlardır. Hinduizm, herhangi bir öğretiyi bireye empoze etmekten kaçınmış ve hatta tek bir yorumun yeterli olmayacağını ileri sürmüştür. Hinduizm'e göre, her bireyin içinde bir ebedi ilke-*Atman*-bulunur. Atman, Tanrının dışsal bir gerçeklik ve dolayısıyla bir kaygı ve endişe kaynağına dönüşmesini önler. Böylece, Tanrı evrenden ayrı bir varlık olarak tahayyül edilmez. Birey kendi yaşamsal deneyimi-*anubhara*-ile Tanrı'yı hisseder. Hinduizm'e atfedilen bir ifade ile,

'[Tanrı], sözcüklerle dile getirilemeyen ancak sözcüklerin dile geldiği, zihinle düşünülmemeyen ancak zihnin düşünemediğidir'. Böylece, kişinin yazgısını kendisinin belirlediği anlayışını ifade eden karma düşüncesine ulaşılır. Karma düşüncesi, zihnin güçlerini kontrol almayı gerektirir. Bu da, diğer aktiviteler meyhanında, özel bir konsantrasyonu gerektiren yoga ile gerçekleştirilmeye çalışılır.

"Dua ederim ki düşünce iyi düşünölsün" diyen Zerdüşt'ün dini ile Hinduizm arasında bu açıdan önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Zerdüşt dininde de "akıl Tanrısallığından" söz edilmiştir.

Budizm'de Tanrı imajı, dışsal bir gerçeklik olarak mevcuttur. Ancak birey, kendi yolunu kendi çizecektir. Nitekim Buda, yolunu takip edenlerin, kendilerini Tanrı'ya sığınma duygusundan kurtarmalarını istemiştir. Budizm, uyanma ve aydınlanma sonucu ulaşılan gerçeklerin başkalarına birer dogma olarak sunulmasına karşı çıkar. Budizm'de birey, uyanma ve aydınlanma yöntemini öğrenecek, kendi çabası ile gerçekleri kendisi bulacak ve kendi yaşantısında onları sınavacaktır. Buda, Buda'lık yolunu herkese açık tutmuştur. Birey'e, kurtuluşunu sağlamak için kendi dışında bir güç aramaması telkin edilmiş, birey yaptıklarının sorumluluğu ile başbaşa bırakılmıştır.

Zerdüşt dini, bu noktada da Budizm ile örtüşmektedir. Zerdüşt, "İnsan, iyi ve kötüyü seçebilmek için serbest iradeye sahip olarak yaratılmıştır" demiştir. Zerdüşt dininde, İyilik Tanrısı ile Kötülük Tanrısı savaş halindedirler. Bu savaştan, İyilik Tanrısı galip çıkacaktır. Ancak bu zaferin kazanılabilmesi için, hür iradeye sahip olarak yaratılmış olan insan iyilik Tanrısına yardımcı olacaktır.

Taoizm de serbest irade'nin önemini vurgulamıştır. Taoizm'de de, birey'e gerçeğin ne olduğu empoze edilmez. Tao felsefesindeki bir özyeşle, "Tao yol gösterici olabilir ama yol tek değildir". Taoizm'de birey, kendi iç dünyasından aldığı ilham ile gerçeğe ulaşacaktır. Bu husus Tao'cu düşünür Chang Tzu tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Tao'nun yolunda yürüyen birey, anlamaktan ziyade yorumlamakla görevlidir". Lao Tse'nin yazdığı *Tao-Te-Ching* adlı Taoizm'in temel kitabında, basit kelimeler kullanılmış, cümleler çok kısa yazılmıştır. Maksat, değişik yorumları mümkün kılmaktır. Nitekim pek çok Batılı ve Çinli filozof Taoizm üzerine çok değişik yorumlar yapmışlardır. Taoizm ayrıca, gerçeği aramada önyargılardan ve dogmatik yaklaşımlardan uzak durulmasını istemektedir. Şöyle denmektedir bu hususta: "Tutkusu olmayan gizliyi görür; tutkusu olan görüleni görür".

Konfüçyüs de öğretisinde, Tanrıya tüm alemini meydana getirme ve yönetme işlevi yüklememiştir. Konfüsyüs'ün taraftarı olduğu Çin düşüncesine göre, evreni Tanrı yaratmamıştır; evren kendi kendini yaratmıştır. Aynı düşünceye paralel olarak, birey de kendi gerçeğini kendisi öğrenecektir. Konfüçyüs, "*Kişi bir çok değerli ilkeler öğrenmiş olabilir, fakat bu öğrendiği ilkeler onun kişiliğinin geliştiğini göstermez*" demiştir. Konfüçyüs ayrıca, kişinin kendi gerçeğini kendisinin öğrenmesi durumunda o gerçeği içselleştireceğine işaret etmiştir. Şöyle demiştir Konfüçyüs: "*Bir kimse ödül almak için iyi oluyorsa ya da kötülükten korku ve ceza nedeni ile sakınıyorsa bu erdem değildir*".

Serbest iradeye sahip olan birey'in en uç noktada ne yapabileceğini **Şintoizm** ifade etmiştir. Şintoizm'e göre, Şintoist olan kişi aynı zamanda başka dinlere de mensup olabilir.

Özetlemek gerekirse, semavî olmayan dinlerin ve ahlâk öğretilerinin, post-modern çağın özgür ve öznel yorum peşinde koşan bireylerinin ihtiyacını karşılayabileceği ve aynı zamanda düzenin sürdürülmesine katkı sağlayabileceği ve bu nedenden dolayı post-modern çağın bireylerinin semavi olmayan dinlere ve inanç sistemlerine meyledebilecekleri düşünülebilir. Nitekim, zaman zaman, Batı dünyasının iyi bilinen şahsiyetleri Buda yahut Tao yolunu denemektedirler. Bu husus bizi şu soruya getirmiş olmaktadır: Semavî dinler de, post-modern çağda semavî olmayan dinler ve inanç sistemleri gibi işlevsel olamazlar mı? Şimdi bu konu ele alınacaktır.

ÜÇ SEMAVÎ DİN:

MUSEVİLİK-HİRİSTİYANLIK-MÜSLÜMANLIK

Semavî dinlerde birey-Tanrı ilişkisinin üç şekil aldığı söylenebilir. Birincisinde, Tanrı bireye dışsal bir konumdadır. Tanrı bireyi yaratmıştır. Bireye kesinlikle uyması gereken emirler verir. Bireyin, dinini nasıl yaşayacağı konusunda bir takdir hakkı yoktur. Çünkü birey, Tanrı nazarında zayıf bir varlıktır; iyiyi kötüden ayıramaz. Birey bakımından Tanrı da korkulan bir varlıktır. Yukarıda kullanılan *heteronomi* sözcüğü bu durumu en iyi ifade eden deyimdir. İkincisinde, Tanrı yine dışsal bir konumdadır. Tanrı yine bireyi yaratmıştır. Ancak Tanrı'nın birey hakkındaki düşünceleri olumludur. Bireyin, iyiyi kötüden ayırabileceğini düşünür. Kendisine özgün nitelikler kazanabileceğini dü-

şündür. Ona, dinini nasıl yaşayacağı konusunda takdir hakkı tanır. Birey de Tanrısından korkmaz; bilakis O'nu sever. Bu durumu en iyi ifade eden deyim *pananteizm*'dir. Üçüncüsü, birey-Tanrı birliğidir. Tanrı bireye içsel bir konumdadır. Tanrı bireyi yaratmamıştır. Birlikte meydana gelmişlerdir. Birey, Tanrı'dan ayrılan bir parçadır. Binaenaleyh daha baştan Tanrısal bir varlıktır. Birey daha da yetkinleşecek, Tanrı'ya dönecek ve Tanrı'nın daha da yetkinleşmesini sağlayacaktır. Diğer bir deyişle birey Tanrı'ya yaratma sürecinde ortak olacaktır. Yetkin bireyin her konuda Tanrı kadar takdir hakkı bulacaktır. Bu durumu en iyi ifade eden deyim *panteizm*'dir.

Şimdi, semavî dinleri inceleyerek bu dinlerde birey-Tanrı ilişkisinin pananteist ve/veya panteist biçimler alıp almadığı, binaenaleyh bu dinlerin salıklarının dinlerini nasıl yaşama hakkına sahip olup olmadıkları ve dolayısıyla bu dinlere mensup bireylerin kendi kimliklerini ve hayat tarzlarını kendilerinin tayin etme hakkı ile donanıp donanmadıkları konularında fikir sahibi olabiliriz.

MUSEVİLİK

Museviliğin geniş kitlelere sunulduğu ilk biçiminde, insanın Tanrısı ile ilişkisi heteronomik anlayışla ele alınmıştır. Eski Ahid'e göre, Tanrı Yahova, insanı çamurdan şekillendirmiştir. Binaenaleyh insan, dünyevi, dayanıksız ve zayıf bir varlıktır. Tanrı, Sina Dağında Hz. Musa'ya bir volkanik patlamanın arkasından bir an için görünmüş ve İsrailoğuları ondan uzak durmak zorunda kalmışlardır. Hz. Musa'nın tebliğ ettiği 10 Emir' den üçüncüsü, "*Allahın Rabbin ismini boş yere ağza almayacaksın; çünkü Rab ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır*" (Çıkış, 20/7; Tesniye, 5/11) hükmünü getirmiştir. Musevi Tanrıbilimcilerden Musa bin Meymun'un kaleme aldığı dinsel kurallara göre de, Tanrı asla temsil edilemez. Söz konusu dinsel kurallar, yukarıdan aşağıya indirilmiştir. Musevi Tanrıbilimine göre, Hz. Musa tek başına yukarı çıkmıştır ve orada kendisine Kanun Tabletleri verilmiştir. Musevi Tanrısına inananlar bu Emirlere sorgusuz sualsiz uyacaklardır. Hz. Musa, toplumsal düzen kurucusu olarak toplum üzerinde kesin otoriteye sahiptir.

Musevilik ile ilgili, panteist-pananteist karışımı bir anlayış da bulunmaktadır. Bu görüşe göre, evvelce, Antik Mısır'da Osiris Mabedi Kutusal Katibi olan Hz. Musa, yazılarında sadece inisiyeler tarafından anlaşılacak ve İbraniler tarafından bilinmeyen hiyeroglif alfabetini

kullanmıştır. Bu durumun sonucu olarak, Hz. Musa'dan 800 yıl sonra yaşayan Kalde'li Baş Rahip Ezra, Hz. Musa tarafından İbranilere anlatılanların aksine varoluşu değişik yorumlamış ve Tanrı'nın tüm alemin yaratıcısı olduğu tezini savunmuştur. Bunun sonucu olarak Tanrı, kişiye uzak, dışsal bir gerçeklik olarak algılanmıştır.

İkinci Mabel'in yıkılması ve yaşanan yeni bir sürgün felaketinden sonra ise Museviler, dünyevi hayatın acımasızlığını daha yakından hissetmişler ve kendi aralarında kendileriyle birlikte yaşayan bir Tanrı'nın arayışı içinde olmuşlardır. Müşfik bir Tanrı tarafından sarmalanmak istemişlerdir. Bunu sonucu olarak, önce Tannaim adlı Hahamlar grubu daha sonra Amoraim adlı Hahamlar grubu, Tanrı hakkında hiçbir formel öğreti oluşturmamışlardır. Sina Dağının eteklerinde dolaşan her İsrailoğlunun, Tanrı'yı kendi ihtiyaçlarını karşılayacak, kendi özgül tarzına uygun düşecek tarzda algılayabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Giderek, Hahamların Tanrı için sıkça kullandıkları isimlerden birisi, İbranice'de ikamet etmek anlamına gelen *şakan*'dan türetilmiş olan *şekina* olmuştur. Hahamlar artık, Tanrı'yı kendilerinin her hareketini yukarıdan izleyen bir Büyük Birader olarak düşünmemekte, bunu yerine her insanın içine bir Tanrı düşüncesi yerleştirmeye çalışmakta idiler. Artık, şeriat, İsrail kavminin yüreklerinde olacaktı (İşaya, 51/7).

Bu Hahamlara göre, bir insana hakaret etmek, insanları kendi suretinde yaratmış olan Tanrı'yı inkar etmek anlamına geliyordu. Bu nedenden dolayı, cinayet, en büyük suç ve günahı. Artık İsrail kavmi ile İsrail Tanrı'sı arasında aktedilmiş olan Ahit farklı bir şekil alıyordu. "*Yüreğin düşünceleri insanındır*" hükmü getiriliyordu (Süleymanın Meselleri, 16/1). Böylece Musevilik, giderek pananteist bir biçim almıştı.

Nitekim Eski Ahit, tüm yaratılanlar arasında arasında yalnızca insanı, Tanrı'nın imajında yaratılmış bir nesne olarak tanımlamaktadır. Ve Tanrı'nın, insanın bu hususu kavramasına izin verdiğini belirtmektedir. Şimdi, "*İri yürekli adamlar Rabbe mekruhturlar; fakat yollarında kâmil olanlardan razı*" olmalı idi Rab. (Süleymanın Meselleri, 11/20). Şimdi Rab salt emir vermemekte, "*basiret ve akıl*" vermekte idi (I. Tarihler, 22/12).

İnsanın Tanrı'nın imajında yaratılması iki anlama gelmektedir. Biri, Tanrı'nın davranışları ile ilgilidir. Hahamlar, Tanrı'nın bazı davra-

nışlarının-örneğin kızgınlık ile, oç alma saikiyle veya kıskançlık içinde yapılan davranışlarının-insanlar tarafından taklit edilme zorunluğ u olmadığını belirtmişlerdir. İkincisi, *Tanrı'nın niteliği* ile ilgilidir. İnsan, Tanrı'nın hangi niteliklerinin kendinde de bulunması gerektiği konusunda kafa yormalıdır. Örneğin, insan, Tanrı'nın hayatında kaderin rol oynadığına inanmalı ve binaenaleyh kendi hayatının da son kertede kadere bağlı olduğu düşünmeli midir? Bu soruya verilen cevap şudur: İnsan, Tanrı gibi yaratıcı olabilir. Tanrı ve insanın paylaştığı niteliklerden biri de akıldır. Akıl, iyiyi kötüden ayırmayı mümkün kılar. Tanrı insana ayrıca tahayyül etme kabiliyeti vermiştir. (I. Krallar, 3/14, 28; II. Tarihler, 1/12). Bu nedenden dolayı insan, ortak yaratıcı rolü oynamalı ve Tanrı'nın büyük sanat eseri olan insanı tamamlamalıdır. İnsan, sadece Tanrı'nın eserini değil kelamını da tamamlamalıdır. İnsan, Tanrı'yı sadece taklit etmekle kalmamalı, Tanrı gibi olmalıdır. İnsan *imitatio Dei* aşamasından imago Dei aşamasına geçmelidir. O aşamada, şu hükümler geçerli olacaktır: "*Ne mutludur o adam ki, ... gece gündüz [Rabbin'inin] şeriatini derin düşünür*" (Mezmunur 1); "*İnsan yüze bakar, Rab yüreğe bakar*" (I. Samuel, 16/8).

Musevilikte, Hz. Musa'nın öğretisini yorumlayan Essener'lerin eseri olan ve Tevrat'ın ezoterik versiyonunu teşkil eden Kabala taraftarları ise, Museviliği Panteist bir görüşle yorumlamışlardır. Tevrat, Tanrı'nın tüm alemin yaratıcısı olduğunu ve binaenaleyh Yaratan-Yaratılan ikiliğini savunurken Kabalacı öğretinin iki önemli kaynak kitabı aksi görüşü serdetmişlerdir. Bu kitaplardan *Sefer-ha-Yetsrah*, evrenin tanrısal varlıktan südur ettiğini, halen onu içinde yüzdüğünü ve ona döneceğini, *Sefer-ha-Zoher* ise, insan ruhunun Tanrı'ın bir parçası olduğunu ve tekamül ederek yine O'na döneceğini ifade etmiştir.

Kendilerini, mistik metinlerdeki meseleleri yorumlama sanatına adanmış Kabalistler, bekleneceği gibi, Tanrı'nın kelamını muhtelif şekillerde algılamışlardır. İlk Musevi mistik metinlerinin en önemlisi, beşinci yüzyılda yazılmış olan *Sefer Yezirah*'dır. *Sefer Yazirah* ve benzeri mistik metinlerdeki açıklamalar tamamen simgeseldir. İbrani alfabesinin her harfine bir rakam değeri verilmiştir. Harfler bir araya getirilerek sonsuz bileşimler yapılabiliirdi. Bu durum, metni okuyanın zihninde Tanrı'nın ve kelamının sonsuz imgelemlerini (imajları) oluşturabiliirdi. Burada, en etkili Kabalacı metin olan *Zohardan* da bahsetmek gerekir. Bu mistik romanının yazarı Leon'lu Musa, okuyucuya

Tanrı'nın her kişiye tekil ve kişisel vahiyde bulunduğu mesajını vermektedir.

HIRİSTİYANLIK

Hız. İsa, Hız. Musa'nın öğretisinin Ezoterik yönünü bünyesinde barındıran Essener'ler arasında dünyaya geldi. Hız. İsa daha sonra, Tibet'e gitti ve orada Naacal ezoterizmini öğrendi. Tibet'ten dönüşünde kendisini *'Tanrı'nı Oğlu'* ilan etti.

İsa Peygamberin iki tür öğretisi vardı. Bunlardan birincisi halka açık olanı, diğeri ise sadece havarilerine aktardığı gizli öğreti idi. Halka açık öğreti, sevgi esasına dayanan ahlaki içerikli bir öğreti idi. Örneğin, Hız. İsa halka şöyle sesleniyordu: *"Kardeşinin gözündeki saman çöpünü görürsün de kendi gözündeki merteği görmezsin. Oysa kendi gözündeki merteği çıkartınca, kardeşini, gözündeki saman çöpünden kurtarmak için daha iyi görürsün. Kardeşini, gözünün bebeği gibi sev."* (Luka, 7/41-42). Havarilerine mesajı ise ezoterik nitelikte idi. Havarilerine şöyle diyordu: *"Allah'ın melekutunun sırları size verilmiştir; fakat dışarıda olanlara herşey meseller ile oluyor; ta ki bakanlar bakıp görmesinler ve işitenler işitip anlamasınlar"* (Markos, 4/11-12).

Hız. İsa arkasında yazılı bir kitap bırakmamıştır. Dolayısıyla, Hız. İsa'nın halka dönük, basite indirgenmiş öğretisi zamanla aslından çok şey yitirmiş, bünyesine bir çok hurafe girmiştir. Bu Hıristiyanlığın heteronomik biçimidir.

II. yüzyılın sonundan itibaren, kendilerini din ve partiler üstü bir konuma yerleştiren ve tüm düşüncelerin içsel anlamlarını araştıran Gnostikler, Hıristiyanlığın tekrar ezoterizme dönüşünü sağlamışlardır. Nitekim III. yüzyılın başlarında, Hıristiyanlığa taraftar toplama yöntemi ezoterik boyut kazanmıştır. Bu yıllarda, her potansiyel üye başlangıçta Harici kabul ediliyordu. Rahipler, aday üzerinde karar kılmadan önce davranışlarını ciddi şekilde incelerlerdi. Sadece, manevi yönü gelişmiş seçkin kişiler Hıristiyanlığa kabul edilmeye çalışılırdı. Pavlus, *"Bir bedende çok azamız olup bütün azanın işi aynı olmadığı gibi böylece biz çok olup Mesih'te bir bedeniz ve her birimiz diğerlerinin azasıyız. Ve bize verilen inayete göre farklı mevhibelerimiz vardır"* (Romahlara, 12/4-6.) diyor ve ekliyordu: *"Mesih'in kendi bedeni olan kilise uğrındaki sıkıntularından eksik olanları tarafımdan, bedenimden tamamlıyorum"* (Koloselilere, 1/24). Pavlus, aynı şekilde

henüz "cismani olmayanları kâdir" bulmuyordu (I. Korintoslulara, 3/2-3) ve "*Her şeyi temyiz edin, iyi olanı sıkı tutun*" (I. Selaniklilere, 5/21) diyordu. Birlikte yenen kutsal yemekte, Hıristiyanların hem birbirleri ile hem de Tanrı ile yakın ilişkiler kurdukları düşünülürdü. Birbirleri ile kurdukları yakın ilişkilerden amaç, Tanrı'ya ulaşmak amacını taşırdı. Antakyalı İsak Efeslilere, "*Eğer bir kimse Allahın mabedini bozarsa, Allah onu bozacaktır; çünkü Allah'ın mabedi mukaddestir; o mabet sizsiniz*" (I. Korintoslulara, 3/17) demişti. Aynı çizgide Pavlus eklemiştir: "*Eğer bir uzuv elem çekerse, bütün aza beraber elem çeker; eğer bir uzuv şeref bulursa, bütün aza beraber sevinirler. İmdi siz Mesih'in bedeni, ve ayrı ayrı azasıdır*" (I. Korintoslulara, 12/26-27).

Hıristiyanlıkta, panteizm ile panenteizm içiçe geçmiş durumdadır. Hıristiyanların, hem birbirleri ile hem de Tanrı ile temasta buldukları düşüncesi, Hakikat'e göksel vahiy [Pananteizm] artı içsel uyanma [Panteizm] ile varılacağı varsayımının sonucudur: "*İmdi nedir, kardeşler? Toplandığınız zaman her birinin mezmuru var, talimi var, vahyi var, tercümesi var*" (I. Korintoslulara, 15/26). Hıristiyanlığın Baba-Oğul-Kutsal Ruh Üçlemesi bu varsayımla ilintilidir. Kutsal Ruh, Baba'nın soluğudur; O'nun Tanrısal Söz'üne eşlik eder-tıpkı nefesin insanın konuşmasına eşlik etmesi gibi: "*Biz dünyanın ruhunu değil, ancak Allah'tan olan ruhu aldık*" (I. Korintoslulara, 2/9-10). Kutsal Ruh, Tanrı'nın özü olan sevgi yüklüdür. Baba'sından südür etmiş olan Oğul (Hz. İsa) yetkinleştikçe [Panteizm], Kutsal Ruh O'nun için yerleşir [Pananteizm]: "*Beni Babam gönderdi, ben dünyanın ruhuyum (Yuhanna, 8/12, 16). Tamamen yetkinleşen Hz. İsa ['Ben ve Baba biriz' (Yuhanna, 10/30); 'Babamın bende, benim de Babamda olduğumu bilip anlayasınız (Yuhanna, 10/38)], Baba'sına döner, yani Tanrı katında Baba'sının yanında yerini alır. Hz. İsa, Tanrı'nın kendisini insanda tümüyle ifade etmesinin bir örneği, yani Mesih, olmuştur artık. Hıristiyanlıkta Vaftiz Töreni, aynı süreci temsil eder. Bu törende su, negatif enerjiden arınmayı, eklemek, içsel potansiyelin harekete geçmesini, şarap ise ilâhi kelimeler ile irtibat kurmayı sağlar "Yıkandınız, takdis olundunuz. Rab İsa Mesih'in isminde ve Allah'ımızın Ruh'unda salih kıldınız (I. Korintoslulara, 6/11). Geçerken belirtelim ki, birçok Müslüman tasavvuf erbabı da, Hz. İsa'ya, "batını yaşamın peygamberi" olarak saygı duymuşlardır. Örneğin Mevlana, "İsa Peygamberin, Bakire Meryem'den doğuşunu, ruhun mistiğin kalbinde yer etmesinin simgesi olarak" görmüştür.*

Hız. İsa'da çeşitli sözleri ile bu yetkinleşme sürecine değinmiştir. "Göklerin melekutu sizin içinizdedir" (Luka, 6/40) diyen İsa Peygamber herkesin içsel uyanma yeteneğine sahip olduğunu ifade etmiştir. İsa Peygamber, "Sen ey kör Ferisi, önce bardağın ve çanağın içini temizle ki dışı da temiz olsun" (Matta, 23/26) ve Pavlus, "Eski mayayı kaldırın, ta ki mayasız olduğunuz gibi, yeni hamur olasınız" (I. Korintoslulara, 5/7) ikazları ile dışsal itaatten içsel uyanmaya dönmek gerektiği hususu üzerinde durmuşlardır. Bunu neden önemli olduğu hususuna şu şekilde açıklık getirilmiştir: "Bedenin düşüncesi ölüm, fakat Ruh'un düşüncesi hayat ve selamettir.... Eğer Allah'ın Ruh'u sizde duruyorsa, siz bedende değil, fakat Ruh'tasınız.... Bir kimsede Mesih'in Ruh'u yoksa o adam Mesih'in değildir. Eğer Mesih sizde ise, beden günahattan dolayı ölüdür, fakat ruh salâhtan dolayı hayattır. Allah'ın Ruhu ile sevkedilenlerin hepsi Allahın oğullarıdır" (Romahlara, 8/6, 9, 10, 14). Bu süreç birkaç hayat alacaktır: "Bir kimse yeniden doğmadıkça Allahın melekutunu göremez" (Yuhanna, 3/3). Ancak 'arayan bulacaktır' (Matta, 7/7).

Hıristiyanlık da, kendi Cennet'lerini kendileri yapacak olan inananlarına doğal olarak takdir hakkı tanımıştır. Hıristiyanlık'ta, İsa Peygamber dahil, Tanrı'dan südur eden ve dolayısıyla tanrısal nitelikler veya hiç değilse potansiyel taşıyan insanlardan hiçbiri diğerine üstün değildi. Hepsini eşitti. Nitekim, İsa Peygamber Havarilerinin ayaklarını yıkamıştı (Yuhanna, 13/5). O bunu, o diğer varlıkların ÖZ'üne duyduğu saygıdan ötürü yapmıştı. Martin Luther'in (1485-1546), Roma Kilisesini protesto etmesi ile beraber ortaya çıkan ve Tanrı ile inanan arasında aracılığı reddeden, her inanan Hıristiyanın rahibinin bizzat kendisi olduğunu ileri süren Protestanlık, cüz-i iradeyi Hıristiyanlıkta kurumlaştıran bir reform hareketi oldu. Luther'e göre, en üst dini otorite Kutsal Kitap idi ve her Hıristiyan onu kendisi yorumlayabiliyordu.

Protestanlığın ana kolu olan Kalvin'ci görüşte de, insanın günahlarından arınmasının iman yolu ile sağlanabileceği ve bunun için tek rehberin Kitab-ı Mukaddes olduğu görüşü hakimdi. Ancak Kalvin'ci teolojide, bu dünya Tanrı'nın düzenlediği bir düzendi ve insanların bunu değiştirmeleri mümkün değildi. Kalvin'ci Tanrı Bilimine göre, insanların kendi iradeleri ile Kurtuluşa ermelerine imkan yoktu. Kurtulabilecek olanlar, Tanrı tarafından seçilmiş bir azınlık olup bunlar "alinyazıları" öyle yazılmış Hıristiyanlardı.

Kalvin'cilik bir süre, bütün Protestanlığa sirayet eden bir dogmatik yaklaşım niteliği kazandı. Onsekizinci yüzyılda, kişisel ahlâkı inancın temel ögesi sayan dindarlık (*pietism*) ve aydınlanmacı rasyonalizm'in gelişmesi ile Protestanlık tekrar liberal özüne avdet etti ve kişiye özel (*privatized*) bir din oldu. Protestanlığın kazandığı bu liberal karakter, dinsel sembol, anlam ve tutumları özel hayat ile ilintilendirdi. Kişi diğer alanlarda da, kişisel dininin gereklerine göre hareket edebilme serbestisi kazandı.

MÜSLÜMANLIK

Musevilik ve Hıristiyanlık gibi İslam dini de, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bir yozlaşma dönemine girmiş ve giderek büyük ölçüde Kur'an dini olmaktan çıkmıştır. Arap-Emevi müdahalesi ve daha sonra ortaya çıkan yüzlerce mezhep, İslam dinini çok çeşitli yönlere çekmişlerdir.

İslâmın yozlaşması, dinde (1) hurafenin (tabiat kanunlarına, bilime, akla, vahyin verilerine ters düşen inançların) ortaya çıkması, (2) bid'at'ın (Kur'an'da olanı gözardı etmenin ve Kur'an'da olmayana itibar etmenin) yayılması, (3) Allah'ın rızası ve saygınlığının yerine siyasal hırs ve çıkarın ikame edilmesi ve (4) Rableştirme (Allah'a ortaklar getirme) biçimlerinde ortaya çıkmıştır.

Konumuz bakımından özellikle önemli olan Rableştirmedir, çünkü birey ile Tanrısı arasına mesafe konulur; bireyin, İslâmı kendi anlayışına uygun olarak yaşaması engellenir. Bu Kur'an İslâmına aykırıdır, çünkü Tanrı'ya ortaklığa soyunanlar (mezhep imamları, tarikat liderleri, bazı siyasal şefler ve benzerleri), İslâmın, "*La ilâhe illallah*" (Alahtan başka ilah yoktur) Kelime-i Tevhidi'ni gözardı ederler ve dinin sadece onların dediklerinden ve yazdıklarından ibaret olduğunu ileri sürerler. Böylece, diğer inananların kendi öznel din anlayışına ve dolayısıyla cüz-i iradeye sahip olamayacaklarını ima ederler. Kur'an sözkonusu "*şirk*" fiiline izin vermez. Bu konudaki âyetlerden bazıları şunlardır: 'Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Ondan başka ilâh yoktur' (Bakara, 2/163), "*İşte Rabbiniz olan Allah budur. Yalnız O'na kulluk edin*" (Yunus, 10/3); "*Allahı bırakıp da birbirimize kulluk etmeyelim*" (Âl-i İmrân, 3/64); 'Allah'ı bırakıp da yalvarıp durdukları şeyler şefaate demeyecektir. Ancak bilerek Hak'ka şahitlik edenler müstesnadır' (Zuhruf, 43/86); "*Ey Rabbiniz. Onları şirkte iyice temizleyecek bir peygamber gönder*" (Bakara, 2/129).

Rableştirme konusu bizi, Müslümanlık'da birey-Tanrı ilişkisine getirmiş olmaktadır. Kur'an'da pek çok âyet'de Allah'tan 'Yaratan' diye söz edilmektedir. Giderek Allah, sadece dışsal bir varlık olarak değil aynı zamanda emredici ve hatta cezalandırıcı bir varlık olarak sunulmaktadır. Örnek bir âyet Bakara 2/28'dir: "*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Allah'a kulluk edin ki cezadan sakınabilesiniz*". '*Sizi çamurdan yaratan ve sonra size bir ecel tayin eden Allah'tır*" (En'am, 6/2) ve "*Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden sakınırsınız*" (Fatıha, 1/5) şeklindeki âyetler de aynı şekilde yorumlanabilir.

Bu heteronomik çizgi, Müslümanlığın genel karakteristiği midir? Böyle bir sonuca varmak isabetli olmaz. İslâm'ın affedici ve merhametkâr Allah'ının aslında kullarını cezalandırmada ne kadar isteksiz olduğunu şu âyet göstermektedir: "*Rasulum! Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendini mahvedeceksin. Eğer dileseydik onlara gökten bir mucize indirirdik de ona boyun eğmekten başka çareleri kalmazdı*" (Şuara, 26/3-4). Bu nedenden dolayı, Kur'an'da bıraktığınız Panenteizmi, Panteist çizgide yorumlanabilecek mesajların da bulunması şaşırtıcı değildir. Kur'an'a göre Allah, gök kadar yer'i de hikmet'le donatmıştır: "*Gök ve yeri hak ve hikmetle yaratan Allah'tır*" (En'am, 6/89). Bu demektir ki, kullar, hikmet ile donatılmaya çalışılmıştır: "*Onlar kendilerine, kitap, hikmet, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kişilerdir. Şimdi Kureyş bunları inkar ederse, onları inkar etmeyecek bir toplumu getiririz*" (En'am, 6/89). Hikmet, önce Peygamberin sonra kulların kalplerine yerleştirilmiştir: "*Rasulum! Cebrail'e düşman olanlara söyle: Müminler için hidayet ve müjde olarak Allah'ın izni ile senin kalbine Kur'an'ı indiren odur*" (Bakara, 2/97); "*Allah, insanın kendisi ile kalbi arasına girer*" (Enfâl, 8/24); '*Biz [Kur'an'ı] senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle parça parça indirdik ve onu tane tane okuduk*' (Furkan, 25/32). Kullarının kalbine hikmeti yerleştiren Allah, artık "*kullarına şah damarlarından daha yakındır*" (Kaf, 50/16). O, "*nefislerinin kullarına neler fısıldadığını bilir*" (Kaf, 50/16; Bakara, 2/74). O bilir ki, "*gözler kör olmaz; esas kör olan göğüslerdeki kalplerdir*" (Hacc, 22/46). O farkındadır ki, Kureyşliler Allah'ın hikmetini temessül etmeye istekli olmamışlardır. Bu yüzden onların "*kalpleri üzerine mühür vurul[muştur]. Artık onlar anlamazlar*" (Tevbe, 9/87). Buna karşılık müminler, o ilâhi hikmeti temessül etmeye isteklidirler. İslâmı kabul edenler Allahtan razı olmuşlardır; Allah da onlardan razı olmuştur (Tevbe, 9/100). Allah, ilâhi hikmetini temessül edenlerin kendisine döneceklerini bilir: "*Onlar, Rablerine kavuşacaklarına ve ancak O'na döneceklerini iyi bilirler*'

(Bakara, 2/46); "O sabredenlere bir bela geldiği zaman, "Biz Allah'ın kullarıyız, yine O'na döneceğiz derler"" (Bakara, 2/156); 'Sonunda dönüşünüz banadır' (Âl-i İmrân, 3/55). Onların kendisine dönmelerini Allah açıkça ister: 'O senden sen de O'ndan razı olarak Rabbine dön' (Fecr 89/28). Ve Allah, ruhun ölümsüzlüğünü ima eder: "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır onlar diridirler, fakat siz anlamazsınız" (Bakara, 2/154). Kullar da Allah'larına döneceklerini bilirler: "Onlar, Rablerine kavuşacaklarına ve ancak O'na döneceklerini iyi bilirler" (Bakara, 2/46).

İslâm'ın bazı mezheplerinde ise saf panteist görüşe rastlanır, Örneğin, Şii'liğin bir kolu olan ve Anadolu'da yerleşmiş bulunan Aleviler'e göre Allah'ın en büyük vahiyi, *doğa* ve düşünen insandır. Alevi inancın örgütlenme biçimi olan Bektaşilikte, gerçek ibadet, insanın düşüncelerini bizzat kendi üzerinde yoğunlaştırmasıdır. İnsanın kendi varlığını düşünmesi, ruhun tekamülünü sağlayabilecek ve birey yetkin insan olabilecektir. Bektaşiliğin son mertebesi olan Baba'lıkta, birey Tanrıyı içinde hissedecek, Tanrısal ruhu görecek, Tanrısal ruh içinde erimek için Tanrı'ya yakınlaşacak ve Tanrı ile vahdet-i vücut olacaktır. Panteist öğretinin bir başka örgütlenme biçimi Ahiliktir. Ahilik mensuplarından destek gören Mevlana Celaleddin Rûmi, Tanrı için şöyle demiştir.

*Hep odur var olan da yok olan da
Odur kaynağı acının da kıvancın da
Yok göreceğ göz sende yoksa görürdün
Yalnız O var, baştan aşağı senin varlığında*

"Enel Hak" diyen İslâm filozofu Hallacı Mansur'a göre, gerçek "Teklik"tir. Çokluk, tekliğin değişik biçim ve nitelikteki yansımalarıdır. Şu dörtlük bir başka İslâm filozofu Ömer Hayyam'a aittir:

*Dün özledim de seni, coştum birden bire
Çıktım, Senin yerin dedikleri göklere
Bir ses yükseldi ta yukarıdan, yıldızlardan
"Gafil" dedi, "Bizde sandığın Tanrı sende"*

Bazı Müslüman din bilginleri, Kur'an'daki âyetlerin ancak yüzde onunun Vahdet-i Vücut görüşüne paralel, yani Panteist, âyetlerden oluştuğunu, geri kalan âyetlerin büyük bölümünün ise Çift Kutuplu Uluhiyet görüşü doğrultusunda, yani Pananteist, âyetlerden mürekkep

olduğunu ileri sürmüşlerdir. Söz konusu nazariyeye göre, Kur'an'ın Pananteist yöndeki âyet'leri incelendiğinde Müslümanlıktaki birey-Tanrı ilişkisi konusunda şöyle bir sonuca varılabilir: İnsan, Allah'ın yardımı ile ve vahyin öğrettiklerine dayanarak kendisindeki ilâhi yanı keşfeder ve nazarî ve amelî kemali elde etmek için büyük bir cehit içine girer. Nefsinin bayağı güçlerini hakimiyeti altına alır. Sonunda öyle bir kemal noktasına gelir ki, beşerî imkânların elverdiği ölçüde, kendisinde ilâhi sıfatların gerçekleştiğini hisseder. Nereye baksa Allah'ın yüzünü görür. Beşerî irade ile ilâhi irade arasındaki gerginlik kaybolur.

Allah ile kulu arasında ayniyeti değil benzerliği vurgulayan pananeist görüş, Kur'an'daki, Allah'ın kuluna belli inanış ve davranış biçimlerini empoze etmeyeceği meâlindeki şu âyetlerde ifadesini bulmaktadır: *"Benim yaptıklarım benim sizin yaptıklarınız sizindir. Siz benim yaptıklarımına uzaksınız; ben de sizin yaptıklarınıza uzağım"* (Yunus, 10/43); *"Kim hidayeti kabul ederse sırf kendi lehine hidayete ermiştir. Kim de saparsa o da kendi aleyhine sapmıştır. Ben sizin üzerinizde vekil değilim"* (Yunus, 10/108); *"Muhakkak ki size Rabbiniz tarafından hakkı gösteren deliller gelmiştir. Kim onları kalb gözü ile görürse kendi lehinedir. Kim de körlük ederse kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde muhafız değilim"* (En'âm, 6/104); *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara, 2/256). Hz. Muhammed de bir Hadis'inde, *"Sizler dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz"* demiştir. (Hz. Muhammed'in sözü.)

İnsan'ın Tanrı'dan südür ettiği ve dolayısıyla insanın doğuştan tanrısal özelliklere sahip olduğu görüşünü reddeden, aksine insanın doğuştan Tanrısal özelliklere sahip olmadığını fakat giderek Tanrısal özellikler kazanarak ona benzeyeceği noktasından hareket eden Pananteist görüş, Kur'an'daki âyetler ve Hz. Muhammed'in bazı Hadisleri tarafından desteklenmektedir. *"Vay haline o namaz kılanların ki gaflet içindedirler, onlar gösteriş yaparlar"* (Mâ_n, 107/4-7) şeklindeki âyet, Tanrısal özellikleri edinmek konusunda cehit gösterilmemesini kınamaktadır. Hz. Muhammed'in Hadislerinden bazılarının Allah tarafından Peygambere söylendiğine inanılır. Bu Hadis-i Kudsi'lerden biri, nazarî ve amelî kemali elde etmek için büyük bir cehit sarfeden bir Müslüman'da Tanrısal sıfatların nasıl giderek tecelli edeceğini anlatır. Allah'ın kelamını aksettiren söz konusu Hadis şöyledir: *"Kulum bana nafilâ ibadetler ile de durmadan yaklaşır. Nihayet onu severim. Bir kere de onu sevdim mi artık ben o kulumun işiteceği kulağı, göreceği gözü, şiddetle kavrayacağı eli ve yürüyeceği ayağı olurum"*. (Hz. Muhammed'in sözü). Kudsi olmayan bir Hadis'inde de Hz. Muhammed,

söz konusu Tanrısal sıfatların nasıl tecelli ettiğini anlatır: *"Evin damı ansızın yarıldı. Cebrail geldi. Göğsümü açtıktan sonra zemzemle yıkadı. Sonra hikmet ve iman dolu bir altın tas getirip kalbime boşaltdı ve göğsümü kapattı"*. (Hz. Muhammed'in sözü) Bilindiği gibi Müslümanlıkta Cebrail, vahiy getiren Kutsal Ruh olarak tanınır; Cebrail, Allah'ın insanlar ile iletişim kurma aracıdır.

Panenteist Müslümanlık da, bireye kendi öznel dinini yaşama imkân tanımaktadır. Kur'an'daki bir âyet'de şöyle denmektedir: *"Kitabı sana indiren odur. O'nun âyetlerinden bir kısmı muhkem (manası açıktır, diğerleri ise müteşabih (manası kapalı) dir... Bunları ancak akli selim sahipleri düşünüp anlar"* (Âl-i İmrân, 3/7). Muhkem âyetler, Kuran'ın dörtte birini teşkil eder. Geri kalan âyetlerin büyük bölümü, müteşabih âyetlerdir. Birinci kategori âyetler, Müslümanlığın niteliği ve amaçları ile ilgilidirler; ikinci kategori âyetler, o amaçları yerine getirmek için neler yapılması ve yapılmaması ile ilgili hükümlerdir. Dolayısıyla, ikinci kategori âyetler, bireyin dinini nasıl yaşayacağına dair âyetlerdir. Ayrıca Müslümanlık, *"tegayyürü zaman"*, yani zamanın değişmesi, ile *"tahavvül-ü ahkâmın"*, yani hükümlerin değişeceğini, kabul eder. Hz. Muhammed bir Hadis'inde, *"Zaman sana uymaz, sen zamana uy"* demiştir (Hz. Muhammed'in sözü).

Hernekadar Allah kullarına, *"Sizin yaptıklarınız sizin benim yaptıklarım benim"* diyorsa da onları kendi yolunda yürümeleri konusunda genellikle Hz. Muhammed vasıtasıyla *"uyarmak"* tadır. Daha önce de ifade ettiğim gibi, Allah bu hususta cebir yoluna sapmamakta, kullarına *"nasihat etmekte"* (Nisâ, 4/58), onlara *"öğüt"* vermektedir (Nisâ, 4/63). Bu 'öğüt'lerinde Allah, genellikle kullarının akıllarını kullanmalarını (57 âyet), düşünmelerini (22 âyet) ve basiretle hareket etmelerini (8 âyet) söylemektedir. Bu çizgideki bazı âyetlerde (1) genel olarak düşünmenin ve akıl yürütmenin önemi vurgulanmakta, (2) kullar onlar üzerinde düşünebilsinler ve akıl yürütebilsinler diye âyetlerin nasıl indirildiği belirtilmekte (3) Kur'an'ı okurken verilen delillere dikkat edilmesi istenmekte (4) kulların Kur'an'dan daha iyi dersler çıkarabilmeleri için ilimlerini arttırmaları gerektiği söylenmekte ve (5) düşünmeyen ve akıl yürütmeyen kullara sitem edilmektedir. Şimdi sırasıyla belirttiğim kategorideki âyetlerden örnekler vereyim: (1) *"Yine diyecekler ki "Eğer kulak verip dinleseydik ve aklımızı çalıştırsaydık şu alevli cehennem sakinleri arasında olmazdık"* (Mülk, 67/10); *"Rasulum! Kur'an, âyetlerini derin derin düşünsünler ve akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır"* (Sâd, 38/29);

(2) 'Allah âyetlerini öyle gönderiyor ki aklınızla düşünüp anlayasınız' (Bakara, 2/242); "*Bak onlar anlasınlar diye âyetleri nasıl açıklıyoruz*" (En'âm, 6/65); "*Düşünmeleri için Kur'an'da çeşit çeşit açıklamalar yaptık*" (İsra, 17/41); "*Kur'an'ı, insanlara sindire sindire okumaları için onu bölümlere ayırdık, âyet âyet indirdik*" (İsra, 18/106), "*Kur'an'ı ağır ağır oku*" (Müzzemmil, 73/4); (3) 'Bu, bizim indirdiğimiz ve hükümlerini farz kıldığımız bir sûre'dir. Düşünüp ibret alasınız diye onda apaçık deliller indirdik' (Nur, 24/1); "*Siz kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturmuştunuz. Onlara ne yaptığımızı görmüştünüz. Size örnekler de vermiştik*" (İbrahim, 14/45); 'Göklerin ve yerin yaradılışında, gece ile gündüzün değişmesinde akli selim sahipleri için büyük deliller vardır' (Âl-i İmrân, 3/190); "*Onlar sözü dinler ve en güzeline uyarlar. Allahın hidayet verdiği kimseler bunlardır ve işte akıl sahipleri bunlardır*" (Zümer, 34/18); "*Peygamberlerin kıssalarında akıl sahipleri için büyük ibretler vardır*" (Yunus,12/11); (4) "*Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme, çünkü göz, kulak, kalp bunların hepsi ondan sorumlu tutulacaktır*" (İsra, 17/36); "*Bilgi sahibi olmadığın konularda neden tartışyorsun?*" (Âl-i İmrân, 3/66); 'İnsanlardan bazıları vardır ki hiçbir ilme sahip olmadan Allah hakkında tartışıp her inatçı şeytanın peşinde giderler' (Hacc, 22/3); "*Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun*" (Nahl, 16/43); (5) 'Onlar hâlâ Kur'an üzerinde düşünmeyecekler mi?' (Nisâ, 4/82); "*Hiç düşünmüyorlar mı?*" (A'raf, 7/184); "*Görmüyor musunuz?*" (Nisâ, 4/44); 'Siz hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?' (Âl-i İmrân, 3/65); 'Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?' (Bakara, 2/44); "*Aklınızı başınıza alın*" (Bakara, 2/73); "*Bu topluma ne oluyor ki hiç sözden anlamıyorlar?*" (Nisâ, 4/78).

Hurafe ve bid'at'tan arınmış, siyasal hırs ve çıkar hesapları ile yozlaştırılmamış ve Rableştirilmeye uğramamış Müslümanlık'ın gerek pantheist ve gerekse pananteist biçimleri, inananlara genellikle özgür, özel bir şekilde de kendi dinlerini yaşama imkanı tanımıştır.

Kur'an'a göre, insan ölümsüzlüğe aday, asil, onurlu, hünarlı bir emanet taşıyıcısıdır. Yaratana, böyle değerli bir varlıktan çok şey beklemektedir.

İNANÇ SİSTEMLERİ VE MASONLUK

Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık ile ilgili bu çözümler sonucunda şu sonuca varılabilir. Her üç semavî din de pananteist ve

panteist boyutları ihtiva etmektedirler. Her üç semavî din de, semavî olmayan din ve inanç sistemleri gibi, post-modern çağın bireyinin özgür ve öznel yorum yapma özlemine ters düşmemekte, bilâkis bunu desteklemektedirler. Bu noktadan hareketle, görünür gelecekte söz-konusu din ve inanç sistemlerinin belli versiyonlarının fonksiyonel olmaya devam edecekleri ve dolayısıyla canlılıklarını koruyacakları söylenebilir.

Genel olarak Masonluğa bakıldığında ise, Masonluğun post-modern çağ ile ne kadar hemahenk olacağı konusu ele alınabilir. Semavî dinler gibi Masonluğun ezoterik temeli de liberal Hermes öğretisidir. Ancak, semavî dinlerde belli zamanlarda o dinlerin salıklarına 'Hakikat' empoze edildiği halde, benzer bir duruma Masonlukta hiçbir zaman rastlanılmamıştır. Masonlukta hiçbir zaman bir "Rableştirme" dönemi olmamıştır: Hiçbir Kardeş, hiçbir zaman "*Hakikatin kendi inhisarında olduğu*" savı ile ortaya çıkmamıştır. Bu durumun sonucu olarak da, Masonlukta hiçbir zaman bir hurafe ve boş inanç devri yaşanmamıştır. Nitekim, Masonluğun ilk derecesi, kişisel boş inanç ve hurafelerden arınma dönemi kabul edilmiştir. Masonlar Tanrıya inanırlar ve ancak dinlerden istihraç edilebilecek her türlü dogmaya karşıdırlar.

Semavî dinler, evrensel, dolayısıyla benzer, ahlâk ilkelerini savunuyor olsalar da temelde kendi inananlarının dinleridir. Masonluk ise herkesi kucaklar. Masonlukta Mabe'd'in üstü yıldızlara kadar açık ve dolayısıyla tüm insanları kapsayıcıdır. Bugün semavî dinler, tüm inanç sahiplerine saygılı iseler de kendi salıklarına daha bir üstünlük tanırırlar. Masonlukta ise, tüm dinlerin sâlikleri tesviyede buluşurlar. Nitekim, Masonun tanrısı, God, Yahova, Allah gibi belli bir aidiyet ifade eden isimlere sahip değildir; O, "*Evrenin Ulu Mimarı*"dır. "*Evrenin Ulu Mimarı*" kavramı, Masonların zihninde tüm insanları kapsayan *Kosmos*'u çağrıştırır.

Semavî dinler, kurtuluş, salâh, selamet gibi tüm salıkları için aynı müjdeleri verirler. Masonluğun böyle kollektif hedefleri yoktur. Masonlukta, Masonların kişisel hedefleri vardır-yetkinleşerek Ükü Mabe'dine karınca kararınca katkıda bulunmak. Bireylerin, özgür ve öznel yorum ve hayat tarzı peşinde koşmaları beklenen post-modern çağda, semavî olmayan din ve inançların ve semavî dinlerin belli versiyonlarının canlılıklarını koruyacakları beklenir. Masonluk ise, post-modern çağa daha kolaylıkla uyum ve katkı sağlayacaktır. Masonluk,

hiçbir zaman eskimeyeceğini ve değerinden kaybetmeyeceğini, Masonların Ülkü Mabedine katkılarının her zaman devam edeceğini yüzyılların deneyimi göstermiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akin, Asım. *Evrende İnsan*. Ankara: Hacettepe-Taş, 1998.
- Akin, Asım. *Tarih Boyunca Masonluk*. Ankara: Hacettepe-Taş, 1998.
- Akin, Asım. *Masonluk Ve/Veya Pozitif Düşünmenin Soyağacı*. Ankara, 2001.
- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi: İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*. Çev. Oktay Özel, *Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Atay, Hüseyin ve Diğerleri. *İslam Gerçeği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1995.
- Ayan, Tamer. *Bilgi Çağı Masonluğu*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1997.
- Ayan, Tamer. *EKSR. 'Olgunlaşma'*. İkinci Basım. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1998.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: Karınca Yayınevi, 1987.
- Bauman, Zygmunt. *'Modernite, Post-Modernite ve Etik', Doğu Batı*. 5, no. 19 (Mayıs-Haziran, 2002): 51-61.
- Byron, L. Sherwin. *Jewish Ethics in the Twenty-First Century: Living in the Image of God*. With a Foreword by Louis Jacobs. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2000.
- Candan, Ergun. *Bilinmeyen Sırları ve Yönleriyle Son Üç Peygamber*. Yedinci Basım. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2002.
- Challaye, Félicien. *Dinler Tarihi*. Çev. Samih Tiryakioğlu. İkinci Basım. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1963.
- Cleland, J. N., W. Bro. Rev. *The Kabbalah and Freemasonry*. www.hiram.net/dormer/dorm10.html
- Elmalılı Hamdi Yazır. *Kur'an-ı Kerim. Türkçe Meali*. Sadeleştirme ve Yeni Tertip: Rauf Pehlivan. İstanbul: İstanbul Dağıtım, 2001
- Gellner, Ernest. *Postmodernism, Reason and Religion*. London: Routledge, 1992.
- Hutchinson, John A. *Paths of Faith. Second Edition*. New York et al.: Mc-Graw-Hill, 1975.
- Kıtabı Mukaddes. *Eski ve Yeni Ahit*. İstanbul: Kıtabı Mukaddes Şirketi, 1995
- Kütüb-i Sitte. *Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Derleyen: Prof. Dr. İbrahim Canan. Ankara: Goldsoft Yazılım, 2001.

Lewis, Bernard. **Çatışan Kùltürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler.** Çev. Nurettin Elhüseyni. Üçüncü Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Örs, Hayrullah. **Musa ve Yahudilik.** İkinci Basım. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1999.

Öztürk, Kazım. **Hakikat Yolunu Arayanlar.** İzmir, 1995.

Öztürk, Yaşar Nuri. **Kur'an'ın Temel Kavramları.** Yedinci Baskı. İstanbul: Yeni Boyut, 1997.

Öztürk, Yaşar Nuri. **İslam Nasıl Yozlaştırıldı? Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar.** İstanbul: Yeni Boyut, 2000.

Sarıbay, Ali Yaşar. **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam.** İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

LOCALARDAN HABERLER

Localarda Yapılan Konuşmalar

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
<u>İSTANBUL</u>			
İDEAL	Koray Darga	Ludwig Van Beethoven ve 9. Senfoni	28.04.2003
KÜLTÜR	Koray Darga	Ludwig Van Beethoven ve 9. Senfoni	28.03.2003
ÜLKÜ	Yılmaz Suner	1909 Öncesi Türkiye'de Masonluk	24.04.2003
KARDEŞLİK	Tunç Timurkan	2003 Yılında Türkiye'de ve Dünya'da Masonluk	17.04.2003
HÜRRİYET	Arif Davran	Mason Olmanın Gereği	15.04.2003
ATLAS	Aron Kaston Savaş Oray	Tekris Töreni ve Kökleri Görevdeki İki Yılın Çalışma Raporu	16.04.2003 30.04.2003
MUSAVAT	Ruşen Dora	Dante Masonmuydu?	18.04.2003
LİBERTAS	Güven Şahin	Masonlukta Özgürlük	26.03.2003
AHENK	E. Tınay, N. Sönmez, B. Bilgili, S. Yanar, O. Okay, A. Orhun, Ü. Gürtuna	Kırık Aynanın Sırrı	26.03.2003
	E. Tınay, N. Sönmez, O. Okay, S. Yanar, A. A. Şahin	Muhakkik	26.03.2003

LOCASI	KONUŐMAMI	KONU	TARİH
	Celil Layiktez	"Uyanış Sonrası Türk M.'luğu ve 65 Olayları"	04.06.2003
DELTA	Arif Akgün	Homosapiens'ten Günümüze Ezoterizm	07.04.2003
SADIK DOSTLAR	Ömer Köker	Localarda Yapılacak Konuşmalar Hakkında Metod	17.04.2003
	Behçet Kurdoğlu	2000 Yıl Öncesinden Bugüne Olüdeniz Yazmaları	01.05.2003
ÜLKE	Ahmet Turat	Kültür ve Eğitimin Kalkınmada Rolü	15.04.2003
	Ferhat Saraçoğlu	Mesleğimiz ve Aynadaki Ben	29.04.2003
ŞEFKAT	Mete Akyol	Lâiklik	28.04.2003
HÜMANITAS	Bernard Moreau	Ritüelik Ölüm	25.03.2003
	Yasef Yoaf	Masonluğun İlık Dönemleri	06.05.2003
	Maurice Alfandari	İnsan Evren'in Amacı mıdır?	20.05.2003
HULUS	Kimon Mingiuri	Sembolizma	30.04.2003
	Lefter Karakaő	Büyük İnisiyeler	30.04.2003
DEVİRİM	Can Kapyalı	Dışarıda Masonuz, İçeride Değil	30.04.2003
	Semir Abbasoğlu	Masonik Potpuri	14.05.2003
PINAR	İrfan Yazıcı	Hür Masonluğun Yüklümlülükleri - I	29.04.2003
	Özand Gökçeer	Hür Masonluğun Yüklümlülükleri - II	13.05.2003
SEVENLER	E. Necdet Egeran	Masonik Sohbet	28.03.2003
	Bülent Madi	Beyin Nasıl Unutur?	25.04.2003
	Osman Urallı	Rehber Üye	09.05.2003
ÜÇİŐİK	Özdemir Süer	Seçim Hakkında Bilgiler	24.03.2003
GÜN	E. Tınay, A. A. şahin, B. Bilgili, S. Yanar, O. Okay, A. Orhun, Ü. Gürtuna	Kırık Aynanın Sırri	24.04.2003
	Kaya Paşakay	Türk Masonluğunun Evrensel Masonluktaki Yeri	22.05.2003
ÖZLEM	Manuel Akcanbazyan	Landmarklar Nedir, Ne Değildir?	31.03.2003
	A. Gücükoğlu, A. Kazanç, S. şahin	Harici Âlemde Masonik Yaşam	28.04.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
	Kaya Paşakay	Kudüsten Esintiler	12.05.2003
BAŐAK	Uğur Tuzlacı	İtiraf, Sır ve Taş Üçlemesi	22.05.2003
İREM	Josef Mitrani	Masonik Sohbet	25.04.2003
EVREN	Seyhan Çelikoğlu	Büyük İskender	15.04.2003
PİRAMİT	Ahmet Kurtaran	Tekamül ve Masonik Sembolizma	28.03.2003
	Mehmet Oral	Bilgilenmek Hakkı ve Ezoterizm	25.04.2003
NİLÜFER	Ahmet Kurtaran	Sembollerin Yorumu	01.03.2003
	Kaya Paşakay	Türk M.'luğunun Evrensel M.'luktaki Yeri	22.04.2003
SEMBOL	R. Burak Eke	Hürriyet	12.05.2003
GÜVEN	Hilmi Or	Eski Mısır'da Ezoterizm Hakkında Çeőitlemeler	24.04.2003
SEZGİ	Y. Uğurcan Akyüz	Hürriyet	25.03.2003
	Suat Özgül	Loca Seğimleri ve Görevliler	08.04.2003
	Zeki Alasya	Ahmet Vefik Paşa	22.04.2003
	Kaya Paşakay	W. A. Mozart	06.05.2003
	Bartu Özalp	Su	03.06.2003
AKIL VE HİKMET	Ercan Tezer	Küreselleőme Sürecinde İnsan Varlığının Önemi	17.04.2003
	Okan Işın	Akıl ve Hikmet İle Güzellik Temel İlkelerinin Süleyman Mabedi ve Hür Masonluk ile Olan İlişkileri	15.05.2003
BOğAZIÇI	Ayhan Murat Yazgaç	Düşünce, İnanç ve İnsan	26.03.2003
YEDİTEPE	Ekmel Ünlüsan	"Masonik Mizah"	24.04.2003
GÖNYE	İlhan Cedimağar	Hermetizm	24.03.2003
GÜZEL İSTANBUL	Yener Güreő	Yusuf ve Çaędaőlık	04.04.2003
	Koray Darga	Ludwig Van Beethoven ve 9. Senfoni	18.04.2003
TANYERİ	Fahir Gök	Küreselleőme	25.04.2003
	Abdurrahman Erginsoy	Masonlukta; Adap, Edep ve Etiket	23.05.2003
MARMARA	Orhan Çekiç	I. Dünya Savaőında Kafkas Cephesi	21.04.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
SABAH GÜNEŐİ	Murat Ahman	Osmanlı Döneminde Masonluk	28.04.2003
DOSTLUK	Herman İşçi	Türkiye'de Masonluğun Kısa Tarihçesi	24.03.2003
	Bozkurt Güvenç	Akil ve İnanç	21.04.2003
GELİŞİM	Murat Alp Beyce	Tolerans	08.04.2003
	H. Çetin Atağan	Masonluğun Geleceği mi? Gelecekteki Masonluk mu?	22.04.2003
	Kemal Gönenç	Mutluluk	20.05.2003
ONUR	Zeki Alasya	Ahmet Vefik Paşa K.	22.04.2003
UMUT	Mete Akyol	Lâiklik	28.04.2003
KADIKÖY	Mehmet Saim İzli	Susmak	28.04.2003
	İlker İnal	Mason ve Nitelikleri	12.05.2003
GEOMETRİ	Ahmet K. Han	Ölümsüzlük	30.04.2003
	Uğur Tuzlacı	Sorgulama	14.05.2003
ÜLKÜM	Tayfun Güven	Masonik Asal İlkeler	29.04.2003
UFUK	Bülent Atik	"Disiplin ve Despotizm"	03.04.2003
DORUK	Kemal Görkey	Şimdi Daha Fazla İhtiyacımız Olan Erdem: Tolerans	25.03.2003
	Oğuz Yılmaz	Masonluk ve Masonik Terbiye	08.04.2003
	M. Remzi Sanver	Muntazam Masonluk ve İnanç	22.04.2003
	Mete Akyol	Demokrat Olmanın Erdemi	20.05.2003
GRANİT	S. Beykal, Y. Alkan	Dostluk Üzerine - 2	21.04.2003
TESVİYE	E. Tınay, N. Sönmez, S. Yanar, O. Okay, A. A. şahin	Muhakkik	17.04.2003
	Yaşar Öztuzcu	Etik	15.05.2003
	Yaşar Levent	Operatif Masonluk	29.05.2003
GÜNEY	Hilmi Or	Eski Mısırdaki Ezoterizm Hakkında Çeőitlemeler	24.04.2003
ALTAR	Umur Aysal	Kalfa Derecesinin Anlamı ve Önemi - I	15.04.2003
	V. Erdal Eldem	Organizasyon Yapımız ve Masonik Protokol	13.05.2003
YÜCEL	Yalkın Gencer	Tanrı İnanıcı	10.04.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
	Özgür Polvan	Felsefe-Masonik Düşünce ve Masonik Kültür	08.05.2003
GÜZELLİK	Atilla Celal Bayar	Gül Bahçesi	01.04.2003
KÜRE	Enver Necdet Egeran	Günümüzde ve Gelecekte Masonluk	28.04.2003
TAŐOCAĐI	Naif Timur	Üçüncü Bin Yılda Teknoloji, Terör ve Masonluk	16.04.2003
	Zafer Doğan	Mozart K. Ve Sihirli Flüt Operasının Sesli ve Görüntülü Yorumu	30.04.2003
MİMAR HİRAM	Bülent Gürses	Hermetizm	30.04.2003
	İlker İnal	Mason ve Nitelikleri	21.05.2003
ANIT	Kaya Paşakay	Mozart K. ve Masonik Hayatı	24.03.2003
	Mehmet Faik Özçelik	Hermetizm ve Masonluk	07.04.2003
	Bozkurt Güvenç	Akıl ve İnanç	21.04.2003
ZEYTİNDALI	Sabit Doruk	Operatif Masonluğun Dünya Masonluğundaki Yeri	21.03.2003
	Kaya Paşakay	Türk Masonluğunun Evrensel Masonluktaki Yeri	18.04.2003
	Alp Ulusoy	Önlüksüz Mason Doktor Albert SCHWEITZER	16.05.2003
SEBAT	R. Şanver, A. Alanyalı, C. Çeçen, Ö. Ersoy, A. Kant, A. Kolankaya, A. Lodi, B. Tarman	Yeni Bir Yaşama Doğru: Spekülatif Masonluk	29.04.2003
SEVGİ YOLU	Ersin Alok	Fırat'ın Gizemleri	31.03.2003
	İlker İnal	Sevimli Yanlıőlar	26.05.2003
	Salih Evcilerli	Masonluğun Yönetimi ve Localarımız	09.06.2003
AYDINLANMA	Kemal Özalp	Beyin Yaşlanması	16.04.2003
AKASYA	Kemal Kurtoğlu	Katedrallerin İnşası	29.05.2003
ATAİZİ	Murat Dayıoğlu	Erdelerimiz	20.03.2003
SÖZ	Selim Örs	Eğitim L.'sı İzlenimleri	25.03.2003
	Ahmet Örs	Üstadı Muhterem	08.04.2003
	Tuğrul Şavkay, Selim Örs	Mozart K. ve Sihirli Flüt	22.04.2003
	Haluk Sezgin	Roosslyn Şapeli	20.05.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
AKEV	Kaya Paşakay	Türk Masonluğunun Evrensel Masonluktaki Yeri	15.05.2003
CUMHURİYET YILDIZI	Koray Darga	Ludwig Van Beethoven ve 9. Senfoni	02.04.2003
	İlker İnal	Mason ve Nitelikleri	16.04.2003
	Tunç Timurkan	Royal Arche	30.04.2003
İSTANBUL	Gülcemal Dinçkan	Tekris ve Hermetizm	28.03.2003
	İlker İnal	Mason ve Nitelikleri	23.05.2003
PETEK	Altan Arbak	Laik Düşünce ve Vicdan Hürriyeti	17.04.2003
	Haluk Giray	Masonluk'ta Dört Temel Erdem	15.05.2003
ZAFER	İ. Haluk Özer	Loca'da Konuşma ve Davranış Adabı	24.04.2003
	Atilla Celal Bayar	Hermetizm ve Hermetizmde Tekris	08.05.2003
BİLGE	Kaya Özkuş	Öğrenmenin Sistematiği	02.04.2003
	H. Özcan Balın	Yunus Emre ve İnsan	30.04.2003
	Kaya Paşakay	Türk Masonluğunun Evrensel Masonluktaki Yeri	14.05.2003
KALKEDON	Ümit Güngördü	Tolerans	28.04.2003
	Yunus Borhan	Lâiklik, Cumhuriyet ve Masonluk	12.05.2003
VATAN	Emrullah Taşındı	Masonik Gözle Dünyaya Bakış	19.03.2003
	Ziya Tanalı	Masonluk Nedir? Ne Değildir?	16.04.2003
	Okan Işın	Üç Nokta Sembolizması	30.04.2003
	Moderator: E. İkieer		
	Panelistler: Z. Memiş, N. Nalbant, E. Zeytinoğlu	Masonik İlkelerden / Adalet - Eşitlik - Hakikat	14.05.2003
<u>ANKARA</u>			
YÜKSELİŐ	Seyhun Tunaşar	Devlet Felsefesi	15.05.2003
İNANİŐ	Sinan Yurttağul	50. ve 51. Yıl Çalışmalarının Düşündürdükleri	28.04.2003

LOCASI	KONUŐMAMI	KONU	TARİH
BİLGİ	Tuncay Hasip Sözen	Bilginin Nur Saçan Hekimleri	16.04.2003
	Cemal Aytemiz	Geleceğın Eğitimi	07.05.2003
BARIŞ	Burhan Apaydın	Kültürler Savaşı mı yoksa Beraberlik Savaşı mı?	17.03.2003
DİKMEN	Rui Silva	Brezilyada Masonluk	20.03.2003
ARAYIŐ	Kemal Nazlıel	Masonik Erdem	15.04.2003
ÜÇGÜL	Tunç Kayalar	Masonik Etiket	14.05.2003
	Ahmet Erkin, Tibet Altuğ	Mason Gibi	21.05.2003
AHİLER	Teoman Benli	Sonsuz Doğudan Çekiç Sesleri	27.03.2003
	Cihangir Gener	Sion Mabedi	24.04.2003
ÇAĞ	Barlas Gökoca	Kont Bezuhof Nasıl Mason Oldu?	17.03.2003
ANKARA	Çınar Güner	Tekliften, Üs. Muh.'liğe Giden Uzun-İnce Yolda Bir Mason	25.04.2003
	Volkan Erkal	Metafizik Düşüncenin Masonluktaki Yeri	02.05.2003
YUNUS EMRE	Özgür Ecevit	Süleyman Mabedi	28.04.2003
İLKE	İsmet Erdoğan	Uygarlık Tarihi	28.03.2003
ÇUKUROVA	Sezai Barmanbek	Yazılı Olmayan Kurallar	25.03.2003
ERDEM	Ateş Akyüz	Masonik Heyecan	18.03.2003
	Ömer Şahinkaya	Masonik Mutluluk	15.04.2003
	Cansın Arda	Günümüzde Astroloji	29.04.2003
DENGE	Adnan Nedimoğlu	Geçmiş mi?, Güncel mi?	08.04.2003
	Süreyya Ural	Unutmalı mı?	22.04.2003
	Z. Utkutuğ, H. Karaca, S. Yerli, B. Aőurođlu	M.'luk bir Meslek mi?	29.04.2003
	Ahmet Cevdet Yalçınler	Açık Yürekli mi?	13.05.2003
DOĞAN GÜNEŞ	Kerim Ertan	Dul Kesesi	26.05.2003
ÜÇNUR	Özgür Ecevit	Süleyman Mabedi	28.04.2003
	Metin Aydemir	Sağlıklı Büyüme	26.05.2003
BAŐKENT	Ertan Tatlıcıoğlu	Kendimle Konuşmalar	17.03.2003
	Cahit Geveci	Yunus Emre'nin İnisiyatik Öğretisi	21.04.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
GÖKKUŞAĞI	Yusuf Kanlı	Türkiye'nin Stratejik Çıkarları ve Kıbrıs'ta Çözüm	09.05.2003
EKİN	Oktay Ergin B. Güvenç, Y. Kanpolat, U. Arkun	M.'luğun Düşündürdükleri	29.04.2003
		Yönetmel M.'luk	06.05.2003
YÖRÜNGE	Serhan Baytur	M.'luğun Yazılı Olmayan Kuralları	27.05.2003
PERGEL	Ethem Sena Çınar Kenan Çınar	İyi Düşünceler, İyi Duygular	01.04.2003
		Masonik Görevlerimiz	15.04.2003
UYUM	Halil Uğur, Bülent Çetiner, Doruk Gökşin T. Aksel, M. Özger, S. Minican, M. A. Güngör	Ney'in Türk Tasavvuf Düşüncesindeki Yeri	24.04.2003
		Nietche Ağladığında	08.05.2003
GÜNEY YILDIZI	Pekşen Tamdoğan	Altarın Dördüncü Ayağı: Çıracak Mason	27.03.2003
AND	Eralp Özgen Uğur Bütet	Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikalarımız	27.03.2003
		Masonik İş-Güç-Enerji	08.05.2003
ESKİŞEHİR	Taner Ercan Salih Evcilerli Mete Akyol	Matriks ve M.'luk	17.04.2003
		Ketumiyet	05.06.2003
		Atatürk ve Lâiklik	19.06.2003
EVRİM	Beşir Erakman	Masonik Görev Anlayışı ve Sorumluluk	05.05.2003
PUSULA	Teoman Akış Yıldırım Doğan	Birey-Toplum ve Bilim	16.04.2003
		Anti Masonik Düşünce Biçimleri	30.04.2003
ÖZGÜRLÜK	Alparslan Özdoğru	Objektivizm	27.05.2003
MOZAİK	Mehmet Soyarslan Erdoğan Noyan	Hiram Anahtarı ve Düşündürdükleri	28.03.2003
		Atatürk'ün Bilimsel Düşünceleri	25.04.2003
GÜNEŞ	Ertuğrul Bülent Eyiler Rasim Ceylan Satuk Philipp Weissel	M.'lukta Görev	10.04.2003
		Tahkikatın Önemi	18.04.2003
		Avusturya'da M.'luk	18.04.2003
BİRLİK	Maksut Kav Altan Tıkı	Bugünün Türkiye'sinde Demokrasinin Yerleşmesi Açısından Masonluk Neden Önemlidir?	18.03.2003
		Sevgi	01.04.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
	Erdoğan Başağaç	Bugünün Türkiye'sinde Ülkelerin Bölünmez Bütünlüğü Açısından Masonluk Neden Önemlidir?	15.04.2003
	Semih Ünlü	Bugünün Türkiye'sinde Aile İlişkilerinin Geliştirilmesi Açısından Masonluk Neden Önemlidir?	29.04.2003
	Ali Gürsel	Bugünün Türkiye'sinde Çocuklarımızın Geleceği Açısından Masonluk Neden Önemlidir?	06.05.2003
TANYILDIZI	Mehmet Oral	Sars	12.05.2003
SİMURG	Oktay Kurak	Ahlâk Kavramı ve Masonluk	19.03.2003
	Koray Özalp	Aklımızı Özgürleştirelim	16.04.2003
	Taylan Lünel	Hür Masonlukta Doğadan Alınan Sembolizma	07.05.2003

İZMİR

NUR	Yavuz Daloğlu	Müzik ve M.'luk	04.03.2003
	İsmail Baradan	Ne İsen O Ol	18.03.2003
	Süleyman Tanyałçın	M.'lukta Ezoterik Sistem	18.03.2003
	Fatih Topsakal	Süleyman Mabedi	15.04.2003
PROMETHEE	Bilal Başev	3. D. Hakkında Düşünceler	12.03.2003
	Tunç Eğinlioğlu	Kardeşlik Zinciri ve Dayanışma	26.03.2003
GÖNÜL	Bülent Şenocak	Tekliften Tekrise	06.03.2003
	Koray Derman	Görevli Yeminleri	20.03.2003
İRFAN	Seymen Bilginer	Müsamaha ve Saadet	10.03.2003
	Salim Arslanalp	Ülkü Mabedi	24.03.2003
	Enver Turanlı	Görevin Üstünlüğü	21.04.2003
ÜMİT	Murat Gomet	Çağdaş İnsan ve Ölüm	04.03.2003
	Serkan Ergüneş	Feragat	15.04.2003
EPHESUS	İzzet Kohen,	M.'luktan Beklentilerim ve	
	Tolga Hancı, Özhun Bebeli	Bir M. Olarak Bulduklarım	03.03.2003
	Ömer Baybars Tek	İnsan Duyarlılığı ve Değer Çağı	17.03.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
	İsa Durmaz	Yaşam ve Kalp	31.03.2003
EYLEM	Ömer Baybars Tek Cemal Can Ergüven	İnsan Duyarlılığı ve Değer Çağı Beşeri Hırslar ve M.'ik Yorumu	17.03.2003 31.03.2003
MANİSA	Çetin Türkçü	Manisa Muh. L.'sının Kısa Tarihçesi	26.03.2003
	Salih Evcilerli	M.'luğun Yönetimi ve L.'larımız	26.03.2003
	Haluk Çifçi	Sadakat ve Sorumluluk	12.03.2003
	Cengiz şener	Hakikatın Nuru Çalışmalarımızı Aydınlatıyor	12.03.2003
IŞIN	Ömer Baybars Münir Erçelik	İnsan Duyarlılığı ve Değer Çağı Yeniçağ Felsefesi	17.03.2003 31.03.2003
ÜÇSUTUN	Kadri Cevrem Türker Ünal	Düşünce Odası Kendini Bilmek	13.03.2003 13.03.2003
	Necmettin Erdoğan Ali Oral	Yedi Basamak Yedi Güzel Sanat Zeka ve Akıl'dan Hikmet'e	13.03.2003 23.03.2003
KARŐIYAKA	şakir Bulanalp Alpay Ergun	Görünen ve Görünmeyen Boyutuyla GÜZELLİK Görev Bilinci	17.02.2003 03.03.2003
BODRUM	Cafer Demiral	Masonlukta 1930'lu Yıllar	24.04.2003
KORDON	Tuncay Yeşilpınar	M.'lukta Disiplin, İntizam ve Nizam	24.04.2003
DOĞA	Timur Guda	Üç Sütun	12.03.2003
TAN	Nadir Kızılgüneşler Cengiz Özarı	M.'luk ve Görev Anlayışı Hasan Ali YÜCEL ve Köy Enstitüleri	18.03.2003 15.04.2003
OCAK	Sevcan Karabay Yüksel Kazmirci Ufuk Nalbantoğlu	Sembolizm, Hermetizm, Ezoterizm ve M.'luk Hermes ve Ezoterik Yorumu Templiyelere ve Roziküryenlere Ne Oldu?	06.03.2003 20.03.2003 01.05.2003
ŞAKUL	Özkan Aras Mehmet Lomçalı	Bilgi Üzerine Hukukun Masonluktaki Yeri	21.04.2003 05.05.2003
NOKTA	Osman Yalçın Hüseyin Dilek Akarlı	Hoşgörü - Tolerans ve Masonik Yaşamdaki Yeri Seçimde Dikkat Edilecek	10.03.2003

LOCASI	KONUŞMACI	KONU	TARİH
		Hususlar	24.03.2003
	Bülent Ordukaya	Tanrının Övüncü-İnsan	24.03.2003
İMBAT	Suphi Varım	İnsanlığın Hakikat Arayışı ve Ezoterik Düşünce	25.03.2003
NİRENGİ	Yüksel Kazmirci	Hermes ve Ezoterik Yorumu	20.03.2003
	Amaç Aksoy	Ç. Derecesi Ritüelinden Anladıklarım	17.04.2003
	Alper Asena Oktar	Ahlâk İnanç Kavramlarının Masonluktaki Manaları	17.04.2003
	Ahmet Rüçhan Yeşil	Ç. Derecesi Ritüelinden Anladıklarım	01.05.2003
	Ceyhan Olten	Olgunlaşabilmenin Yolu Açık Yürekli Olmaktır	01.05.2003
AGORA	Resan Bayraktaroğlu	Devam ve Rehberlik	13.03.2003
	Uğur Coşkun	Türkiye'nin Finans Dünyası	27.03.2003
FETHİYE	Fatih Günay	Sevgi Üzerine	25.02.2003
ÇEŞME	Mustafa Alpaslan	İnsan İyiye, Güzele ve Doğruya Tek Başına Erişemez	04.03.2003
	Orhan Uslu	Hakikatın Aranmasında Bilgi ve Bilimin Rolü	23.03.2003
SENTEZ	Gökhan Yuncu	Olgunlaşabilmenin Yolu Açık Yürekli Olmaktır.	11.03.2003
KUŞADASI	Tahsin Dumlu	Gönüller Sultanı Mevlana	29.01.2003
	Ahmet Peçen	Akıl Bize Rehber Olsun	12.03.2003
	Arif Yürekli	Önlük Sembolizması	26.03.2003
	Tank Atan	Neyi Arıyorum?	26.03.2003
ZUHAL	Ahmet Özkurt	Bir Hariciyi Seçerken Arayacağımız Vasıflar	13.03.2003
	Cengiz Yesügey	Masonik Yeminin ve Rehberliğin Sorumluluğu	24.04.2003
	Üner Birkan	İz Bırakan Masonlar: 3 Rudyard Kipling	08.05.2003

ARAMIZDAN AYRILANLAR

ADI SOYADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	TEKRİR TARİHİ	LOCASI	İNTİKAL TARİHİ
Nejat Açıkalın	Adana 1932	05.06.1979	Gönül Mimarları	03.06.1999
Ahmet Uğur Aydın	Gaziantep 1946	02.12.1986	Nokta	25.04.2002
Erol Güvenç	Sivas 1932	24.10.1984	Ephesus	05.11.2002
Ali Rıza Zümreoğlu	İzmir 1923	01.05.1971	Ege	06.12.2002
Aktan Okan	Antalya 1929	11.06.1958	İdeal	20.01.2003
Ahmet Özlen Güven	İzmir 1942	19.12.1975	Ümit	30.01.2003
O. Uğur Kirbeyi	Hatay 1936	01.05.1986	Ege	03.02.2003
A. Raif Tosyalı	Antakya 1917	22.11.1973	Yıldız	04.02.2003
Nurettin Nurkan	İstanbul 1946	29.11.1993	Ataizi	06.02.2003
Esat Çam	İstanbul 1928	02.11.1970	Nar	11.02.2003
Momo Salomon Yahni	İstanbul 1923	17.10.1975	Kültür	03.03.2003
Galip Özargun	Kırşehir 1913	13.06.1967	Geometri	07.03.2003
Avram Levi	İstanbul 1924	02.01.1974	Günüşiği	05.04.2003
Şevket Ağabey	İstanbul 1922	11.02.1960	Gelişim	07.04.2003
Erdem Özkan	Ankara 1943	21.10.1977	Uyanış	10.04.2003
Eren Ongun	İstanbul 1957	30.10.1997	Güven	12.04.2003

HİÇ BİR ŞEY ÖLMEZ – HER ŞEY YAŞAR

Eb. Maş.'a intikal eden kardeşlerimize Ev.'in Ul. Mi.'ndan sonsuz mağfiret ve kederli ailelerine ve bütün kardeşlerimize sabırlar dileriz.

MİMAR SİNAN

Bulletin of the Grand Lodge

of Free and Accepted Masons of Turkey

ISSN 1301-2762

CONTENTS

8. Message from the Grand Master Demir SAVAŞÇIN
11. Bro. Jamel Al-Din Al-Afgani
(1838-1897) Tamer AYAN - Uğur ÖZCAN
45. A Revolutionary Freemason In England and
His Hand Book of Freemasonry Celil LAYİKTEZ
53. A Study on the Past, the Present and the Future of
Masonic Demography in Izmir Doğan DİRİK
65. On "The Holy" Ali VERBAS
79. Post-Modernity, Belief Systems, and
Freemasonry..... Metin HEPER
101. News from Lodges Mimar SİNAN
112. Obituaries Mimar SİNAN

Address : 25, Nuruziya Sokağı — Beyoğlu / İSTANBUL

YEAR : 2003

NO : 127

